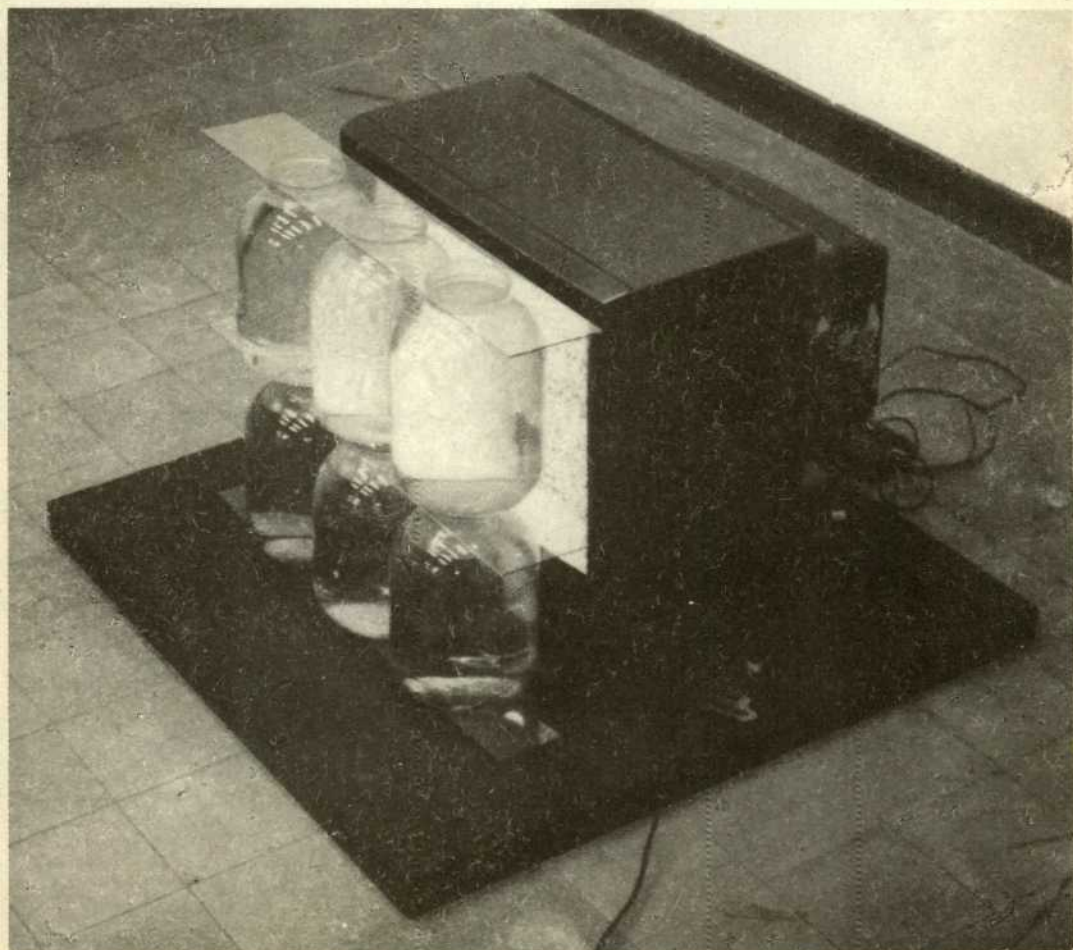

Vikerkaar

5/ 1992

Liutropi «Moosese kannatused»; Runneli värsid + DIXI = *In situ, de facto*; Raudami «Prado» II jm; Remsu uudismälestus; Habermas uuskonservatismist USA-s ja SLV-s; Krull: nihilismist ja terrorist; Sering Sauterist; Kalda kirjandusloost eksiilis; Lill/Aischylos: «Magades löövad hingesilmad särama»; Reinla kiidab Pulverit; Juskelt Kurvitz ja *Zeitgeist*

Vikerkaar

Ilmub alates 1986. a juulist. 7. aastakäik.

Mai 1992. Nr 5

Sisukord

Aado Lintrop *Moosese kannatused* 1

Hando Runnel *Luulet* 2

Toomas Raudam *Prado II* 5

Olev Remsu *Kuidas me rektoreid ja ministreid ametisse panime* 24

Ants Juske *Kurvitz ja Zeitgeist* 34

Hasso Krull *Poststrukuralistlikud meetodid kirjanduse käsitlemisel* 44

Paula Sering *«Olla eikeegi eimiskis»: Peeter Sauteri proosa* 47

Jürgen Habermas *Uuskonservatiivne kultuurikriitika Ameerika Ühendriikides ja Saksa-maa Liitvabariigis* 52

Maie Kaada *Kirjandusloo vaateväljast ja -nurkadest eksilis* 65

Anne Lill *Unenõud ja nende tähendus: mida arvati antiikajal* 71

Mircea Eliade *Sakraalne ja profaanne II* 78

Arno Raag *Saatuslikus kolmnurgas* 82

Dixi

Hando Runnel *In situ, de facto* 89

Vaatenurk

Astrid Reinla *Kaheksa kuuga Euroopasse* 91

Kaleidoskoop

Toomas Raudam *«Maailmast minema», «Kibemagus». Kaks inglise romaani* 92

Lahtisi lehti

Pärnu rannas 95

Kujundus: Jüri Kaarma.

Fotod: Jüri Kaarma.

Esikaanel: Raoul Kurvitz.

Tagakaanel: Raoul Kurvitz.

TÄNUAVALDUS:

Meil on heameel tänada Eesti Rahvuskultuuri Fondi toetuse eest. Tänu sellele toetusele võib «Vikerkaar» 1992. a juunini maksta oma autoritele korralikku honorari.

AADO LINTROP
Moosese kannatused

Kui põlema prahvatas põõsas
ja kõmises Issanda kõu,
ma pimestatuna lõõsast
ei mõelnud, kust võtan jõu,

et täita, mis lubasin teha —
küll tundsin ju omade meelt
ja enese põdurat keha
ja sõnakuulmatut keelt.

Mis usk oli, joobnuks et muutis?
Ma arvasin, uueks saan.
Mis vaarao väega suutis,
ma sõnaga põrmustan.

Siis kõrbesse läksin ja laule
lõin enese tegudest,
ei mõtelnud Jumala aule,
ei hoolind ta märkidest

vaid juubeldasin, et hulgus
peab kõigile näitama teed.
Siis tundsin, jätkub mul julgust,
et kaheks lõhkuda veed.

Kui rahva ette mind veeti,
oh Issand, haihtus kõik lumm.
Ma olin, kelleks mind peeti —
üks kodutu, haige ja tumm

See valu. . . Ei, nemad ei löönud,
kui rändasin kerjates.
Ma nägin kui rahul ja söönud
on juudid Egiptuses.

HANDO RUNNEL

TULI TAEVAST

Salakiri

Tere, väike pojakene,
mina mõtlen sinu pääle.
Sul on palju pahandusi,
ära mõtle nende pääle.
Pahanduste pääle maias
mait on kass, kes luurab aias:
 hiilib tasakesi,
 otsib linnupesi,
 väikseid pojakesi
 pintslipista!

Lapsed järvel

Lapsed järvel mürasid,
jäässe löid nad mõrasid,
põrgu parred põrasid,
põrgulised jõrasid:

«Kes need hullud mürasid,
tegid jää pääl mõrasid,
parred aina põrasid!»

Külm käis, lappis mõrasid,
lapsed jälle mürasid.

Tuli taevast

Tuli taevast taevavett,
pildus välke ühtevalu,
süütas kauge metsatalu,
talus polnud kaevus vett
kustutamaks tulevalu,
polnud rahvast jooksmas manu,
nagu küünal põles talu

ega kartnud vihmavett,
mida kallas ühtevalu
taevast alla nõnda et
need kes maha jätsid talu,
hanereas ja paljajalu
läksid mööda leiget vett.

Pääsemine

Kolmi voona sündis utel
pinnuks silma laane sutel,
tulid võtsid ühe õnneks.
Kaks jäi siiski alles, õnneks.

Kaks jäi siiski alles utel,
pinnuks noodki laane sutel,
võtsid veelgi ühe õnneks.
Üks jäi ikka alles, õnneks.

Üks jäi siiski alles utel,
pinnuks toogi laane sutel,
tulid võtsid viimse õnneks.
Vana utt jäi alles, õnneks.

Enam ühtki polnud utel,
sest ei ühtki laane sutel,
tulid võtma utte õnneks.
Ennem laul sai otsa, õnneks!

Ja ehk ning või ka kui

NING astus kikivarvul koju oma KUIga.
Poet peerg-ratsul piidles aralt EHKu suhet VÕIga.
Öö laskis AGAd libiseda kangaspuudelt merre.
ENT OMETI lõi kiiluks hommikusse terre.

Imelikud

Minu elus nii on olnud:
müüsin soola, suhkrut, silke,
enge siis kui ostjaid polnud,
võtsin põuetaskust Rilke,

veerisin. Siis võtsin Goethe.
Võõraks jäi nii üks kui teine.
Tundsin: Heine on mu eine,
õnn, kui teie muud ka sööte...
 Kõrvu kostsid ukse kolked.
Nägin värsket ostja pilke.
Küsisin: Kas suhkrut, silke? —
ära anda võin ka Rilke!
 Põlgas silke, küsis kilu,
tikke, küünlaid, toidueli,
pärmi, boonat, tule-eli,
rasvaeeringaid «üks kilu» —
ära minnes uksekolked.
 Minu elus nii on olnud.
 Alati ju ostjaid polnud!

Luuletaja

Luuletaja on luuletaja sellepärast,
et igat asja ta puudutab isiklikult
nagu laps keelega külma rauda —
iga see asi, mida ta puutub,
rebib talt maha verise naha.

* * *

Sunnitöö on suureks abiks,
sunnitöö teeb laisa tragiks.

TOOMAS RAUDAM

PRADO II

Detsembri algul Gabriel haigestus. Ta polnud ennast siinses kliimas kunagi hästi tundnud, alalõpmata vaevasid teda lühikesed katkendlikud kõhahood, mida ta ise suitsetamisega põhjendas, kuid pettus oli armetu ja läbipaistev nagu väikese kõhna käe õhuke laba, mille taha ta pimedas suitsukamorkas (otse Kleio selja taga: irvakil uksepraost paistsid muudki muusad) hõõguva sigareti peitis.

Röntgenipilt ei näidanud midagi, rajooniarst ütles, et kui midagi ei ole, siis on alati närvid, ja soovitas minna neuroloogi juurde ("konsulterida njuroloogiga", nagu see tema düsgraafilis-düsfaasialikus dialektis — sest doktor rääkis nagu kirjutas, kirjutas nagu mõtles — kõlas). Gabriel ei võtnud soovitud kuulda, sest teadis doktoritagi, et see kordub temaga alati, kui ta järjekordseks kodumaareisiks ettevalmistusi teeb. Peruu oli kaugel, laevasõit lennukist odavam, kuid kestis kauem, asjaajamine pikkade nimetustega asutustes tüütu ja närvesööv, eriti nüüd, mil ta esmakordselt oma naist kaasa võtta tahtis. Päästa võis vaid Tyche, juhused, kuid juhused — erandit, reegli kinnitust, nagu meile koolis kurikavalalt pähe tambiti — pidi otsima labürindist, mille iga täisnurkne pööre juhatas tagasi algusesse, lõpu algusesse, alguse lõppu.

Gabrielil oli Peruu kodakondsus, millest ta ei kavatsenud loobuda,NSVL-i oma ning see tegi mineku raskeks, kui mitte võimatuks. Punktiiir, kuhu tulnuks kirjutada abikaasa nimi, jäi vähemasti esialgu tühjaks, sullepea Gabrieli käes tegi õhus otsiva ilukaare, kuid maandus siis tagasi plastmass-tuppe, kust Gabriel ta võtnud oli. Pole ju mõtet ilmaasjata vaeva näha, kui nagnüü teada, et vastus on eitav. Nii kavatseb ta ka Peetrile öelda. Peeter oli mitte küll kõrge, kuid küllalt tähtis ülemus, kelle jutule Gabrielil oli õnnestunud saada. Peeter oli Peetri perekonnanimi, kuid kõik võtsid seda kui eesnimet ja see kergendas suhtlemist ning tekitas isegi teatavat lootust, kuigi asjad, mida Peeter ajas, olid juba loomult lootusetud. Et ülemuse aega ilmaasjata mitte raisata, sorteeris Gabriel mõttes naise senise, talle teadaoleva elukäigu (iberoameerika kirjanduse süstematiseerimisest–katalogiseerimisest, millega tal raamatukogus tegelda tuli, oli siinkohal kõvasti abi) ning sai kahest (ehkki parem ja loogilisem oleks olnud kolmest) tähtsamast punktist (koos lõputult hargnevate ja ühtivate alajaotustega) koosneva kasutamiskõlbliku ning piisavalt usaldusväärse registri.

1)oli ilma igasuguse kahtluseta lojaalne kodanik, kes 2) oli läbi teinud kõik riigitruuduse astmed oktoobrilapsest KPni välja (dokumentaalne tõestus eriti rikkalik pioneeriaastate kohta, mil oli olnud ennastületavalt ja õppeedukust madaldavalt edukas lõkkemeister, sõlmesiduja, luuraja, vetelpäästja (mõned tema klassikaaslased mäletasid siiani oskuslikke, kuid läbimata vaid lämbumissurmast tagasitoovaid suudlusi maalilisel jõekaldal), lipuheiskaja, hommikune kaokaalaulja (esimene märk Ladina–Ameerikast temas!), meisterkokk, trummilööja, tõkkejooksja (kirjutaja poolt huupi valitud metafoor oli niisiis ikkagi täkkesse läinud!), pärjapunuja, rahvatantsija,

meisterdeklameerija (ükskord, 60–ndal isegi televiisoris, kuid kahjuks oli pilt sel ajal veel must–valge või valge ja must ning loomulikust punast priske- ketel neupõskedel jäi järele haiglaslik hall laik), jutupaunik (mis viib meid tagasi lõkke ja ühe tikuga tikutopsi juurde), rühmavanem ja kooli aktiivi- nõukogu esimees ühes ammendamatus isikus; pildimaterjali puudumist vara- semast ning nappust hilisemast eluperioodist sai seletada fotoaparaadi–tuse- ga esimesel ning hilispuberteetliku häbelikkusega teisel, viimasest andsid siiski tunnistust paar iseendast süütut, kuid tugeva erootilise alatooniga teh- tud koolipoisilikku (kool? poiss?) dokumentaalkaadrit: õlalt rinnale laskuv paks patsipalmik, koonusekujulised roosad nõöbinupsud valgel pidupluusil, keerdsu sukasääred, lahtiunustatud r o o s t e s seelikuhaak ning kelmikalt krussis musulokk higist kleepuval otsmikul...)

”Teil oleks last vaja,” ütles külm hääl. Jäi selline mulje, nagu reguleeriks Peeter (kellega Gabriel just nüüdsama kätt oli surunud) oma hääle tugevust ja ütlemise tooni lauaplaadi alla peidetud nupuga. Et sellistel laudadel nupud pidid olema, oli päevselge, iseasi, mis eesmärgil neid kasutada.

See kõlas nagu karistus. Gabriel lasi pea longu, kuid tema silmades süttis säde. Kas tõesti oli see tal korda läinud? Kas tõesti õnnestus tal seekord või- me ninapidi vedada?

”Me ootamegi last.”

”Ei ole, aga ootate?” ütles kalk hääl. Peetril oli reguleerimisega tõsiseid raskusi. Olnuks häälel hetkekski mingi teistsugune kõla või värv, siis või- nuks pakutavat, mehesse (ja arvatavasti ka temaga kokkukasvanud kirjutus- lauda) kätketud ”objektiivset reaalsust” ju ka tõe pähe võtta, kuivõrd seda aga ei juhtunud, siis ei saanud teisiti, kui pidi vaakumruumis telefonitraadina pinisevat tegelikkust omapoolsete fopaadega täiendada.

”Millal on ilmaletulek ette nähtud?” ütles külmkalk hääl. Valjuse– ja tämbrinupp püsisid muutumatus asendis, eeter oli puhas.

”Juunis, järgmisel, 1976. aastal.”

”Arstitõend on?” ütles külmkalk hääl. Praeguseks oli selgesti aru saada, et mees (kelle hääle juurde kuulusid värskelt raseeritud punetavad põsed ja val- gete vuntsijälgedega ninaalune) tahab neid aidata. Sümpaatne, sa oled talle sümpaatne, Gabriel.

”On.”

”Näidake,” ütles kalkkalk hääl.

”Palun.”

”Ei, ma ei mõelnud seda. Kui võimalik (ja siin haihtus hääl nagu suits, pu- ges ülekaalulise nahksohva paksude voltide vahele — hetkeks, mitte ena- maks!), kui võimalik, las teie naine tuleb homme hommikul minu juurde vastuvõtule,” ütles külmkülm hääl.

Seda, mis Peetri kabinetis juhtus (aga juhtus see siis, kui meie jutt — meie nali, meie poliitika — juba ammu läbi), võib ainult oletada, kuid seda suure- ma tõenäosusega transleerida.

”Valja!”

”Peeter?”

”Teid ei üllatagi see, et kutsun teid Valjaks?”

”Mitte kõigevähematki. Kutsuge või Gaašaks.*”

* Meelitusnimi kreeka Agapest, ”armastusest”.

”Valja!”

”Peeter?”

”Te vist aimate?”

”Armastuse teed on imelikud. Aiman? Tean!”

”Teate?”

”Põlvitage! Kas polnud see teie soov? Mõte, mis teid päevast päeva kiusas ja öösel magada ei lasknud?”

”Aitäh! Ma olen teile südamest tänulik!”

”Sirutage käed üles! Kүүs ja kork, neist tuleb teil nüüd loobuda!”

”Hea meelega!”

”Anuge, nutke, suudelge mu sukasäärt ja kleidiäärt!”

”Valja, mu Valjake, ma armastan teid, ma olen teie järele hull, ma olen teie külge otsekui kinni naelutatud ning alati, kui ma ennast liigutan, on mul valus ning kui mul on valus, siis ei saa ma teisiti, kui pean teie peale mõtlema.”

”Põimige oma käed ümber minu, libistage end pikkamööda ülespoole, nii, just nii, te olete taiplik, mu ahvike, mu armunud darvinike. Ja nüüd suruge kõrv vastu kõhuümarust! Halloo?”

”Kas kuulete?”

”Ja kuidas veel!”

”Ja olete rahul? Maailmaga, iseendaga?”

”Väga!”

Pariisis kohtas Gabriel Gabrielat. Gabriela oli isa poolt iirlane, ema poolt hindu, päritolult ühendriiklane (njuujorklane), veendumustelt punabrigaadlane ning Gabriela oli ta varjunimi. Kohtumine leidis aset nimetus, pesumajade (*laundrette*'ide) ja *pawnshop*'ide (pandimajade) vahele peidetud kohvikus — *café*'s, mida Gabriel õhtuti külastas, et endale midagi hamba alla saada. Gabriel ei mäletanud, kuidas šokolaadpruun tüdruk sünnimärgiga ninajuurel tema lauda sai, ei teadnud, millal ta sünnimarki ja muid omadusi (kiiresti pilkuvaid iirissilmi, mistõttu Gabriel neiu otsa vaadates — temataolisele ”silma vaadata” oli suisa võimatu! — end esialgu ebamugavalt tundis, sest talle näis, et talle ”tehakse silma”, vastupilgutamisest hoidumine aga pani tal endal ”silmad vett jooksuma”) tähele jõudis panna, igal juhul mitte enne, kui polnud kõlanud esimesed sõnad, mis aga Gabrieli kohe veensid, et tegemist on küllalt haruldase eksemplariga õhtuste ööliblikate k o l l e k t s i o o n i s t (kui saatuseust selle sõnaga sõbra ees veidigi paotada tahta).

”28. juuli 1821,” ütles Gabriela.

Gabrieli süda tuksatas neid sõnu kuuldes. Huultele tõstetud kohvitass tegi õhus ebamäärase üllatuskaare ja maandus alustassi kõrval ligasel laudlinal, ”L’Humanite” aga langes vastu mantlikäist sahistades näo eest alla ja libises lõtvunud sõrmede vahelt hetke pärast põrandale. Võib-olla oli ta valesti kuulnud? Tutvumiseks oli säärane fraas küllalt ebatavaline. Võib-olla oli see tütarlapse enda — sünnimärk, silmad — sünnipäev? Kuid miks pidi ta sellest temale, vähivõõrale, teadustama?

”28. juulil 1821. aastal kuulutati välja Peruu iseseisvus,” kordas rääkima

hakanud pruunis kalingurkõites entsüklopeedia asjatundlikult–armsalt.

Südamepõhjas oli Gabriel alati lootnud, et kohtab inimest — sugu polnud tähtis —, kelle läbi räägib ajalugu. Kõik sõbrad olid Gabrieli reetnud: ajalugu oli nende jaoks kõrvalharrastus, millele küll valjuhäälselt truudust vannuti, mis aga esimesel võimalusel veini või naiste vastu välja vahetati; parimal juhul nahk, mitte kude. Nüüd istus tema vastas kohvi- ja konjakiplekkide ning idamaiste maiustuste puruga rāpasevõitu lauas (ajaloole nii sobiv platsdarm) täiuslikkus ise ning püüdis temaga kõige loomulikumal mõeldaval viisil — ajalugu introdutseerides — kontakti luua.

Voodis (kogu vahepealne kõikuv, kohati tormiliselt perutav ajalõik, sealhulgas asfaldil läikiv süljelarakas, mida nokastanud Gabriel Gabriela naerukilgete saatel mündi pähe maast üles võtma kummardus, oli mälust — ”operaatoripraak” — kustutatud) pajatas Gabriel Gabrielale oma kodumaast, kutsutud ja kutsumata valitsejatest ja vabastajatest, guaanost ja guanakodest, sõjast Ekuadoriga, kus tänu Prado y Ugarteche ja talle ustavate kindralite juhtimisele vallutati 1941–42 tagasi Amazonase-äärsed Peruu põlisalad, APRAst ja KPst (esimees Jorge del Prado), vanaisast, F. Pizarrole püstitatud mälestussambast — ülestõstetud mõõgaga väejuht lahinguratsul — Limas, koolist, kinohuvist, kultuurist.

Samal ajal nad armastasid, kuid mingil saladuslikul põhjusel ei ühtinud paljutöötav ajalooline sisu selle välise esinemisvormiga: askeetlik Gabriela oli andnud endale vande säilitada süütust maailmarevolutsiooni lõpliku võiduni. Kuid see ei tähendanud midagi: ihulise rahulduse ja vaimse naudingu saavutamise mustmiljonit moodsat viisi valdas Gabriela täiuslikult.

Nädalapäevad veetsid noored täielikus, kuid igavavõitu üksmeeles. Ühel laupäeval, kui Gabriela, kellele ühingukaaslaste poolt oli tehtud ülesandeks piisavalt rahvarikaste (mitte üle kolme 4–5 aasta vanuse ükspuha kummast soost lapse, seitsme samal printsiiibil vaitud *pensionnaire*’i ja ühe eelistatavalt keskealise multimiljonäri) kohtade leidmine sügiseseks, IRA ja Itaalia, Jaapani ja Prantsuse punarügementidega kooskõlastatud plahvatusteseeriaks kapitaliakumulatsiooni näidispaikades (pangad, kaubamajad, restoranid), viibis järjekordsel luurekäigul, liikus Gabriel, kes — võimalik, et Gabriela kaudsel mõjutusel — oli oma kinoalastes kiindumustes (uuteks lemmikuteks neorealistic ja *cinéma noir*’i suured meistrid) hakanud endale teadvustama kinotegemise tehnilist poolt (seda mõistagi üle tähtsustamata), kaadris vasakult paremale, püüdis parema käega kinni laes laua kohal rippuva laia plekk–kaelusega lambi, mille vastu ta äsja pea oli ära löönud, rüüpas lonksu odavat punaveini, hammustas peale tüki banaani, tänas mõttes (sisemonoloog) inetut, kuid inimlikku Gürsat ning astus seletamatu aje sunnil pehmes üldvalguses parafiinsesse, magusavõitu nostalgilisse hämusse sulavate raamatuselgadega raamaturiiuli juurde.

Raamat, mille Gabriel riulist võttis, polnud mitte kurikuulus ”Recherche...”, mida isegi siin, kirjaniku kodumaal, keegi lugenud polnud (arusamisest rääkimata), vaid ”Malcolm X”, mis kuulus Gabrielale ning oli tal siiski kaasas olnud, kui nad kohvikus esmakordselt kokku said.

Gabriel lasi lehekülgedel hajameelselt pöidla alt läbi joosta.

Pilt, põrandal lebas pilt, tema enda naerukil nägu!

Gabrielile meenus, et nad olid selle ühes odavas automaadis teha lasknud.

Nagu kinos (ja mõnikord ka kirjanduses) kohustuslik.

Heldinult — õrnust, hellust! — tõstis Gabriel foto üles.

Olla järjehoidjaks armastatu lemmikteose vahel, teha algusest lõpuni kaasa põnev seiklus, mida üks raamatulugemine endast ju kujutas, kas ei tähendanud see soovunelma täitumist? Jah, nii võis Gabriel rännata Gabriela mõtetes, hulkuda ringi tema hinges, märgistada esimest hai-gu-tust, aegamisi kogu keha vallutavat uneuima, pea vajumist padjale, võpatust, kukkumist sügavikku, ärkamist, raamatu sulgemist — järg, hoia! —, öökapi servale asetamist, aheneval pupillil tantsiklema hakkavaid virvatulukesi, sügavat ohet, suunurgast püürile nõrguvat süljeniret. Nii mõnigi kord varemgi oli Gabriel jälginud Gabrielat nii-öelda kõrvalt, mis tähendas ühtaegu nii kuldloikelist vaatenurka tillukeses toauberikus otse akna all paikneva kirjutuslaua (mille taga Gabriel õhtuti töötas) ja selle kõrval vastu seina surutud diivan-voodi vahel (kust sõltuvalt mingist idamaisest uinumisõpetusest paistsid kas Gabriela peanupp või jalakannad) kui ka püüet verivärsket armusuhet objektiivselt, st läbi külma objektiivirõnga analüüsida. Ärge arvake, et Gabriel mõni algaja oli! Sugugi mitte! Poisslaste gümnaasium (prantsuse oma veel pealegi!) Limas oli talle nii mõndagi õpetanud, paralleelid elus polnud samad mis abitud, üksteisega mitte kunagi kohtuvad ringid gloobusel või jooned paberil. Värvu oli talle ükskord pihtinud, et Alfonso niiskeid sõrmi ja rohelist mansetinööpe nähes valdab teda alati vastupandamatu, pisarateni valus soov olla kooli trepikäsipuu, mis läbis ühe katkematu siksakspiraalina tervet vana maja ning et see vaimusilma ette kerkinud pilt — õpetaja käsi trepikäsi puul — paneb Värvu kannatama, ta jookseb väljakäiku, öögib, ägab, nutab, külm ja kuum higi vaheldumisi katavad ta keha, kuni lõpuks saabub lunastus päästva palaviku näol, mis viib õhetava, kõige välise suhtes täiesti apaatse poisi otsejoones kooliarsti kabinetti.

Võimatu oli sarnasust iseenda ja Värvu seisundi vahel mitte märgata. Tema, Gabriel, polnud suutnud sõpra omal ajal aidata, sõber, väeti Värvu, aga ulatas talle jälle abistava sõbrakäe!

Külm tuulehoog, täpselt samasugune kõle ja jääne nagu aastate eest Limas, puhus kardina vahelt sisse.

Alt kostis arabiakeelset sõimu, *peru* masin kiunatas ja hakkas unnates tööle.

Foto tagaküljel seisis lilla tempel: 24. 07. 1821.

Teine pilt, mida "Malcolm X" vabatahtlikult ei loovutanud, vaid mis alles mitme raputamise, saputamise ja põidlaküüdi järel linnulendu haledalt imiteerides põrandale maandus, oli teistsugune.

Gabriel oli "tema" olemasolust teadlik. See oli McCormick, punapäine ja punnissilmne iirlane, kõrtsimuusik, alkohoolik ja poeet (need omadused käisid sel rahvatõul enamasti koos). Gabriela oli talle temast rääkinud. "Meie vahel ei tohi olla saladusi!" Gabriel oli sellega nõus, armukadedus, mida kogu inimkond (vähemalt kino ja kirjandus küll) näis põdevat, oli talle võõras tunne. Inimkond miinus üks? Või liita ennast miljardeile? Need olid kaks põhimõtteliselt erinevat, teineteist välistavat otsust. Sarnaneda heas ja erineva halvast? See oli tunduvalt parem lahendus.

McCormickile — 1. 01. 1918 — järgnes Govind Depai (väikelinn Hindustani poolsaare lõunaosas, samast linnast, mille järgi pildipoiss sealse

kombe kohaselt endale nime saanud, oli pärit Gabriela hüpermobiilne vaarema "Ei teagi, on ta veel elus või viibib juba Nirvaanas"), mesimagusa naeratusega hüperseksuaalne kompvekhindu, kelle ärivaistu lahutamatu sikki kultuuritraditsioonist (nagu turbanit peast) peegeldasid kopsakad klotsersõrmused ja siiruviruline kollane püramiidpeakate. India iseseisvuspäev oli 26. 01. 50, kui Gabriel õigesti mäletas. Nii pildi tagaküljel kirjas seisiski. Ka Govindist (kes muuseas nagu Gabrielgi oli kinofanaatik, ühe põrandaaluse pornoäri omanik) oli Gabriel kuulnud.

Kui sisu välja arvata, siis ei sisaldanud "Malcolm X", mille vahel Gabriel koos saatusekaaslastega järke pidas, midagi niisugust, mida Gabriel varem ei teadnud. Kuid sisude sisu — alasti näod ja halastamatud, kloroformilõhnased kuupäevad ja aastaarvud fotode tagakülgedel — andis tahes-tahtmata halvaendelist, intuiitiivselt tajutavat lisateavet.

Kahtlus, et Gabriela ei armasta mitte inimesi ajas ega teisisõnu aja-lugu, nagu Gabriel naiivselt arvanud ja uskunud oli, vaid üht kunstlikult eraldatud tükki tervikust, mitte lihast ja verest mehi ja naisi, nagu see loomulik oleks olnud (pilte küll polnud — või ei leidnud Gabriel neid lihtsalt üles? —, kuid sellised kõnelustes läbilipsanud nimed nagu Ada — vist venelanna? 7. 11. 1917? —, Marlene, Jeannette, Lydia, Fatma jpt rääkisid iseenda eest ega vajanud daatumitega ülekommenteerimist ja täpsustamist), vaid ühel või teisel viisil iseseisvunud rahvaid, leidis kinnitust edasisest palavikulisest mõttetgevusest, mille nood kaks pooljuhuslikult avastatud fotot vedruna käivitanud olid ning mille mahakäimist — lõpuni kulgemist — nüüd enam keegi takistada ei suutnud.

See, et Gabriela isapoolse liini esindajaga alustas ja alles seejärel "ema" ette võttis, neid sellega teistest olulisemaks ja kallimaks pidades ning *mccormick*'it ja *govind depai*'d kui tüüpilisi liigiesindajaid enda lähedal hoides, oli täiesti endastmõistetav nii marksistist freudistile kui freudistist marksistile, kuid mitte Gabrielile, kes jälestas moondumisi ja põlastas pooldumisi. Ta ei pidanud perversseks mitte niivõrd kollektiooni kuivõrd ideed, millele see rajatud. Mis hullemat rahvaste — või rahvuste? — kogust sai üldse eksisteerida? Punabrigaadlus oli selle kõrval lapsemäng! Ei, ühelgi juhul ei soovinud Gabriel standardiseisvuspõlvkonnana kogusse kuuluda. Ta oli iseendast alati veidi rohkem pidanud, kui peeglist võib-olla välja paistis.

Gabriel ei jäänud ootama Gabriela kojunaasmist — kui võõralt kõlas see fraas praegu, pärast tõe selgitamist! —, mis oleks ehk kaasa toonud suhete klaarimise ja võimalik, et leppimise. Gabriel kartis aega. Talle tundus, et selle üle polemiseerimine viib paratamatu hävinguni. Seitse koos veedetud päeva — pühapäevast laupäevani — olid nagu seitse aastat, mille jooksul armastus võib kaduda, kuid tekib perekond, millest end enam niisama lihtne pole lahti rebida. McCormick ja Govind Depai olid tema kõrval kindlasti ühepäevaliblikad, see paistis neil välja näost ja sellest, millisel muuseasmoel Gabriela neid talle oli tutvustanud. Ei, mitte sõnagi enam! Ka vaidlustes iseendaga võis ta lõpuks Gabriela käitumisele ning kogu ta elule (sest üks tingis teist) õigustuse leida, see aga tähendas vanglat, olgu selle nimeks siis vabadus või armastus.

Pärilmutternööp klõksatas, Gabriel võttis vasikanahksest rahataskust järgmise kuu üüri ja täiendas sellega laual olevat natüürmorti banaanikoortest,

tühjast veinipudelist ja mälestustest. Hüvasti, Gürsa! Jumalaga, Gabriela!

Oli see tõesti niisama lihtne?

Muidugi mitte.

Gabrieli ei päästnud ajalugu, mille tähtpäevaline daatumtõde sellest hetkest alates mõistagi tühine oli ja tühistatud sai, seda tegi kino ja mingil määral (kuid hoopis hiljem, meie loo kirjutamise aegu, Eestis) kirjandus.

Olles ise sünnilt liikumine — "moving pictures" — kes oskab — valdab — rohkem keeli, võib tõestuseks ise näiteid tuua —, võimaldas kino liikuda neil inimestel, kes temaga mingis intiimsemas vahekorras olid.

Olles ise vari — vari ja valgus korraga — muutis ta iga teekonna, mis tema arvel ette võeti, tähenduslikuks ning kerglastest klounidest, turistidest, said antiiktragöödia kangelased, giidist Jumal, igas peatuses aga — *what a moving sight!* — ootas ees uus kohtumine: mehel naiseaga, naisel mehega, loodusel iseendaga!

Gabrieli tee kulges läbi põdeva Poola ("Solidaarsus" keelatud, sõjaseisukord kehtestatud, Walesa arreteeritud) ja paranoilise Tšehhoslovakkia (68. aasta "abiandmise" loomulik tagajärg) vabameelsete kinoinstitutsioonide, kus teda kui sõpra koheldi ja võttegruppide juurde kiiresti väikesepalgaline vaatlejakoht organiseeriti, 1971. aasta augustikuisesse Moskvasse, kus deviisi all "Humanismi eest filmikunstis, rahu ja rahvaste sõpruse eest!" toimus VII rahvusvaheline filmifestival.

Ka siia (karnevalile, nagu Gabriel silmapilkselt tuttavlikult tuvastas) saabus Gabriel mitte inimese — loojast rääkimata! —, vaid esindajana kirevas, kuid asjatundja pilgule küllalt keskpärasel kollektsioonis. Peruu oli maa, millest keegi eriti midagi ei teadnud, kuna aga kõikide kultuuride võrdne ja võimalikult tihe esindatus paistis olevat festivali põhieesmärk, siis lepitati ka sellega, et Gabrielil oma filme veel polnud. Vähe sellest, õhtul hotelli "Rossija" saabudes leidis ta eest (naeratav võtme-, telefoni- ja kõige "muu" neuu) värvilise festivaliembleemiga ümbriku, ümbrikust aga templi ja G. Kozintsevi allkirjaga ametliku teadaande Gabriel de Prado valimisest žüriisse koos James Aldridge'i (Inglismaa), Tšõngõz Ajtmatovi (NSVL), Beata Tyskiewicz'i (Poola) ja Grigori Kozintseviga (NSVL, esimees). Mis sai Gabrielil selle vastu olla? Filmialases hariduses ei jäänud ta alla ühelegi žürii liikmele, praktilisi kogemusi aga asendas hea maitse ja kindel ideelis-kunstiline platvorm, mis üldjoontes ühtis festivali deviisiga. Nii avanes Gabrielil võimalus näha festivalilifilmide paremikku ning tõugata žüriid otsuste langetamisel endale meelepärasemas suunas. Ehkki kuldauhind läks lõppkokkuvõttes Damiani tühisevõitu sotsiaaldraamale "Politseikomissari ülestunnistus vabariigi prokurörile", oli Armando Robles Godogil — Gabrieli varjunimi, millest ta G. Kozintsevi kohe informeeris — oma osa selles, et ka lüürilisem ja kujundlikum suund Wajda, Shindo ja Iljenko teoste näol väärilist tunnustust saaks. Kuluarides tegutsemine ei valmistanud Gabrielile mingeid raskusi. Šampanjaklaas ühes, taldrik musta ja punase kalamarja leivakestega teises käes, laveeris ta tasakaalukunstnikuna kuulsuste vahel, pillas asjatundlikke märkusi ning küsis professionaalseid küsimusi, mis käisid konkreetse filmiteose, mitte selle kohta, milline üks või teine film olla võinuks, kui... Jutuhoogu sattunud, kätega hõogsalt žestikuleeriv Gabriel maalis elust inkade maal ja nende iidse pealinnas Cuscoc (mis vaid Kurosawal mingeid assot-

siatsioone paistis tekitavat) selliseid värvikaid pilte, et päris–kino selle kõrval kahvatama pidi (vahest ainult Peruu filmikunsti algust tähistav, 1927. aastal valminud tummfilm "Luis Pardo" kannatanuks kõrvutamist). Palju ei puudunud, et talle väljendusvahendite rikkuse eest ajalehe "Pravda" eripremia oleks määratud, kui aga hakati saadud muljeid ja hinnanguid paika panema, siis selgus kurb tõsiasi, et salapärane "Yerupaja, mu arm!" puudus konkursifilmide nimistust ning et ka väljaspool festivali raame polnud sellenimelist filmi demonstreeritud, järelikult oli Peruu filmiteos olnud žurnalistide meelepete või soovunelm, mida keegi mõistagi avalikult tunnistada ei soovinud, või siis salakaup, mille sissesmugeldamine ja hingesöövimine lüheldast kasvu tõmmul noormehel suurepäraselt korda oli läinud. Olgu sellega, kuidas on, festivalikorraldajate jaoks oli Gabriel Poolas (või Tšehhoslovakkias) tudeeriv Peruu Vabariigi kodanik ning sellisena aktsepteerisid teda nii emamaa (kuigi ta selleks ei saatkonnalt ega kultuuriatašeelt luba polnud küsinud), Wajda (kelle võttegrupis tal festivalil linastuva "Kasesalu" väärtusel lühikest aega oli õnnestunud viibida) kui NSVL.

Õhtuti, inimeste– ja endapettusest tüdinuna, kolas Gabriel Moskvat pidi ringi, kõndis üle Blažennõi kiriku ja Kremli müüri vahele litsutud platsi, mille miniatuurisus (võrreldes postkaartidel ja teleekraanil pakutuga) tekitas temas õdusa kodutunde, mida ei suutnud tõrjuda isegi Stanley Kubricki "Odüsseia" vaimus teostatud mausoleumiks kutsutud marmorplokkidest juhtimisplatt, mille ees seisid valves valgete kinnaste ja püssidega sõdurnukud.

Tol õhtul, päev enne lõppotsuse väljakuulutamist, pärast mõnetunnist, kuid võltsi diplomaatilist peaganõkutamist ning paari pealiskaudset intervjuud, seisis Gabriel prožektorite valgel sätendava filmipalee ees kõnniteel ning nägi, kuidas tema illuminatsiooni mõjul pooleks murtud varju alumine pool — jalad, vihmamantli serv — jälle Punase väljaku suunas teele asub. Selle asemel et varjule järgneda, nagu ta siiani usaldavalt teinud oli, hüppas Gabriel äkilise aja sunnil ettesõitnud liinibussi avatud uksest külge ees sisse, tõmmates viimasel hetkel, sekund enne bussiukse plekkhammaste amputeerivat ampsu, enda järel tervena sisse ka isepäiste jalgade jonnaka varju.

Buss oli tühi. Või peaaegu. Tagaotsas istus keegi. Gabriel tunnistas heasüdamliku profiili, kuid ähvardav–nõudliku otse– ja otsavaatega keskealist blondeeritud naisterahvast, kelles ta intuiitiivselt ja ilmeksimatult palgalise piletikontrolli ära tundis. Ta astus vabatahtlikult ning, nagu talle tundus, viisakalt "töötaja" juurde ja ütles, et tal ei ole piletit, kuid et ta on festivalile akrediteeritud kinoteadlane ja filmikriitik, kes on võtnud nõuks tutvuda Moskva tegelikkusega (hispaania keeles kõlas see hulga veenvamalt: "La Realidad!"). Kuigi kontrolöri oli raskem veenda ja hispaaniakeelse sõnadetulva alla matta kui mõnd žürii liiget, James Aldridge'i või Beata Tyskiewiczit, sai ta kino– ja inimsõbraliku bussijuhi abiga sellega siiski hakkama, ukseid avanesisid ning Gabriel leidis ennast tühjalt, talle tundmatult tänavalt, käes punane festivalilipuke, mille bussijuht bussi akna küljest võtnud ning Gabrielile andnud oli.

Tibutas vihma. Kusagilt kostis muusikat, puude vahelt vilkusid värvilised tuled. Mehekõrgustele raudvaiadele kinnitatud traatvõrgu tühemikus seisva putka juures oli järjekord. Gabriel, kes ei tahtnud rikkuda eranditult paari-kaupa järjekorras ootavate inimeste idüllit, otsustas piletimüüja käest küsida,

kuhu ta on sattunud ning kuidas ta hotelli tagasi pääseb. Juhul muidugi, kui putkaski paradiislik paarumine aset ei leia (pärast Gabrielat suhtus ta kõigesse niisugusesse mingi vanameheliku üleoleku ja irooniaga) ning ta ühe müüja asemel embustes kokkusulanud Siiami kaksikut nägema ei pea. Kogu ümbritsev õhkkond ja platsilt tulev melu, kilked, propellerite vihin, sisselülitatud mootorite aegamisi jõudu koguv müdin (mis vägagi ja vägisi elu Gürsa juures meelde tuletas), raudtee kolin, võõrkeelsed hõiked (milles Gabriel tutvavliku "tš" ja "ova" järgi tšehhi keele tuvastas), kõik see viitas võimalusele, et koledamadki košmaarid siinpaigus välistatud pole.

Kui Gabriel siiani kogu maailmale usaldust ja usku sisendanud, hetkel autentselt eksinuilmega näolapi luugi ette kummardas, lükati pikergusest praost letile kuhi pileteid ja peotäis peenraha. Gabrieli ees seisnud armastajad — mõlemad pikkade juuste ja teksasülilkondadega — olid just sinilillasse neonvalgusesse sulamas, kui Gabriel neile teele ette astus ja hingeldades pabereid ja münte täis rusika välja sirutas. Poss pilgutab Gabrielile silma (justkui üht teist silmapilgutajat üle trumbata püüdes), tüdruk aga võttis sisse karate kaitseasendi. Või vastupidi?

Ükspuha, üks oli kindel, Gabrieli heategudest ja prantsuse lastetoast (doña Anna) siin ei hoolita, ning Gabriel otsustas eksikombel tema kätte sattunud lunapargipiletid oma äranägemise järgi ära kasutada, peenrahast aga piisas, et sellega bussi, trammi või trolliga tagasi tsentrisse sõita ning Punaselt väljakult, selg ees, nõnda eksimist ja ahvatlusi eemale peletades, samm-sammu haaval ööbimispaika naasta.

Kuid nagu Gabriel pileteid valgussähvatuste käes uurides ning paberile tembeldatud hindu tarade küljes rippuvatega võrreldes üsna varsti avastas, polnud talle suurt midagi valida antud. Tänaise päeva needus! Tänaise päeva? Mis päev, lubage küsida, täna siis öieti on? 28. august? Aasta? 1971? Sajand? XX? Kellaag? 23.5 (elektronkella viimane number tuhmunud, patareid läbi). Ühe, kõige odavama piletiga võinuks saada Rongile, kuid kui Gabriel seal koos kilkavate mudilastega tõsimeelset paari, Poissi-Tüdrukut märkas, loobus ta enda kolmekümne kolme aasta (umbes nii vanana ta end tundis) ja absoluutse üksindusega kellaosutite vastassuunas visalt edasirühkiva Ekspressi niigi naeruväärset, ehkki eelpool mainitud paari tõttu omamoodi liigutatavki koosseisu täiendamast. Teine, tunduvalt kallim pilet (kahes eksemplaris, mis viitas lõbustuse kvaliteedile) võimaldas juurdepääsu UNIVERSUMI nime kandvale seadeldisele, mis koosnes ühest hiigelsuurest, maapinna suhtes poolviltu asetatud kilukarbi kujulisest rattast või ülespainutatud äärtega plektaldrikust. Ratas või taldrik ise oli jaotatud üheksaks võrdse vahega koostisosaks ehk platvormiks, mille hõbedaselt helkiva seljatoe vastu lõbustuspargi külaline sai õlgadega toetada ning kuhu ta ennast rihmadega kinni pidi kõitma. Platvormi ülaosas seisis kuldtähtedega kiri: MERCURIUS VENUS TERRA MARS IUPITER SATURNUS URANIA NEPTUNUS PLUTO. Näiliselt naiivne ja tehniliselt armetu konstruktsioon (samahästi ja rohkemgi õigustatult võinuks näiteks lõbustuspargi keskel paiknev õudustemaja UNIVERSUM olla, see aga kandis millegipärast HORROR-nime, kuigi seal peale ühe fosforestseeriva plastmassluukere ja palgalise purjus näpistaja, kellele oli tehtud ülesandeks daame silitada, härrasid näpistada ja lastele läppunud hingeõhku vastu põske puhuda, kedagi polnud)

tõmbas rahvast kokku, järjekord tegi tiiru ümber ehitise, kuid kahanes küllalt kiiresti tänu alaealiste otsustavale eemaldamisele mustade ussujuuste, rinnahoidja vastu lössi surutud korknibude, roheliste plastmasskõrvarõngaste, likkööriplekkidega läbipaistva purpurpluusi ja hallide silmaalustega blaseerunud Medusa poolt.

Gabriel toetas õlad beebikaalukujulise seljatoe nišši ning kinnitas teiste eeskujul nahkrihmade metallpandlad (umbes samasuguste otsas jalutasid pensionäridest koeraomanikud hommikuti oma penisid). Paistis, et üheksa väljavalitu hulgas leidis ka neid, kes varem kosmosekarusselliga polnud sõitnud. Nemad kompasid kätega seljatagust, surusid jalakandu kindlamalt maha ning naeratasid häbelikult laotuse pragudest paistvatele, sõbra või tuttava lahkumiseelset pilku püüdvatele kaaslastele. Kuivõrd kohti oli üheksa — kümnes oli Päike, SOLUS REX: rõveroheliseks võõbatud terasmuna traatvarda otsas —, siis võis juhtuda, et paarid lahutati kaheks (üheks + üheks): naeratades raputas tõmmu tšehhitar pea ümber rippuvaid peenikesi patse ning asetas terava käelaba nagu kihlvedu lahti lüües mehe ja naise, mehe ja mehe, naise ja naise (sest leidis ka neid ja sugugi mitte vähe), Poisi ja Tüdruku vahele (mõistagi eelistati Poissi ja saadeti ta VENUSE ja MARSi vahele TERRAks). Tülpinud naist tagantvaates silmitsedes märkas Gabriel ülesjooksnud silmi sukasäärel, matsakaid sääri paljastava nahkseeliku läikivat tagumikku ning viltutallatud kingakontsi. See mentaalne NB soojendas ta südant nagu öise Pariisi tänavailt aasta tagasi leitud sülg, mida ta säravaks mündiks oli pidanud ja üles võtta tahtnud. Reaalsus (L a R e a l i d a d , mida ta otsima oli tulnud) paistis läbi ka kõige paksemast maskist, võikaimagi võõbakorra alt.

Masin (hiiglaslik pesumasin, Medusa Gürsa, maailm *laundrette*, nagu asotsiatsioonid talle dikteerisid) hakkas juba undama, kokkulükatavad võrenduksed sulgusid, kusagilt kostis südantlõhestav *dosvidanja Valja*, kui Gabrieli pilk kinnitus VENUSE sildi all (temast endast, mis parata, oli MARS saanud) seisval kõhnal, teravate õlanukkidega, lameda rinna ja punetava näonahaga tütarlapsel.

Tüdruk oli pigem inetu kui ilus, kuid tema juures oli midagi niisugust, mis lubas unustada labased ja pealiskaudsed dihhotoomiad.

Inimesed on esmapilgul tavaliselt harmoonilised, terviklikud kogumid, millest alles hiljem, lähemal tutvumisel, eralduvad konkreetset iseloomujooned ning kõver nina, sügavpruunid silmad ja sirge selg võivad hakata tähendama vastavalt kas siis julmust, reeturlikkust või kangekaelsust, kuigi see esialgu tundub olevat uskumatu ja isegi banaalne (vähemalt ei saa selle tähelepanekuga arvestada ja käituda soovitusel järgi: "Ärge abielluge selle naiselega, tema silmad petavad!"), sest miks peaks mingi kirjandusest tuntud, kinos ja teatris tuhat korda nähtud standard ka elus üheselt kehtima? Võimalik, et hingeomadusi peegeldavad kehaosad on mõnevõrra vähem ilmekad, võimalik, et nad on hinge, mida me arvame tundvat, tegelike omadustega vastavuses või vastuolus — kõige selle avastamine, selle üle kurvastamine või rõõmustamine seisab teil veel ees —, kuid vastav korrelatsioon, sise mine mõõduskaala, on siiski olemas, kuigi me seda iga kord võib-olla sõnastada ei soovi.

Tüdruku nägu oli kurb.

Tüdruku nägu oli rõõmus.

Ning nende ilmete vahel polnud vahet. Polnud vahepealseid ilmeid. Varjundeid. Oli ainult kas väga tõsine või väga rõõmus. Kuhu jäid vahemised osad? Nõgusad nõlvad? Kumerad mäeküljed?

Gabriel ei suutnud taibata, millal ja miks üks ilme tüdruku näol teisega asendub. Oli tema ainuke, kes tüdruku erandlikkust märkab? Gabriel vaatas ringi. Kõik olid iseendaga ametic, sättisid rihmu, kohendasid jalakandu ja tegid saatjate suunas julgustavaid grimasse, kuid Gabriel ei saanud lahti tunde-dest, et karussellile on tulnud just *tema*, tolle imemuutuja pärast.

Tüdruk vaatas otse Gabrielile otsa, kuid ei näinud teda.

Läbi kurbuse.

Läbi rõõmu.

Tüdruk oli enesetapja.

Tüdruk oli elunautija.

Millega ta teda (ja teisi?) kutsus?

Surmaga?

Eluga?

Tüdruk nuttis (ilma pisarateta: allakõverdatud suunurkadega).

Tüdruk naeris (hääletult: ülespoole tõstetud suunurkadega).

Melpomene.

Thalia.

Gabriel tundis (nüüd juba teadis), et on kutsutud sillaks kahe kauge kalda vahel.

Ta ei kavatsenud hoolida sellest, kas vesi kallaste vahel on kärestikuline, vaikne või on jõesäng hoopis kuivanud (seda pelgas ta muidugi kõige rohkem, kuid ei osanud — ei saanud — selles veel mingit ohtu näha).

Ta teadis (nüüd juba tundis), et ei armu mitte inimesesse, tüdrukusse, naisesse, neogabrielasse, vaid iseloomu, alasti hinge ning sellest johtuvalt oli tal mõistagi ükspuha, milliseid riideid kallim kannab, kas valget pulmakleiti või narmendavate äärtega maavillast kampsunit, on ta õlanukid teravad või kumerad, rind lame või kõrge (propellernibudega), nahk punetav või alabaster.

Veel teistki korda (teise piletiga) astus Gabriel mõrtsukalikule katapuldlile.

150 000 pööret minutis võtsid südame pöörutama, kuid tulipalav, sapimait-sene sisikond seisis tänu tsentrist — Maast — eemale kiskuvatele jõududele kindlalt sees.

Suus.

Ma armastan sind, hüüdis Gabriel. Lause lendas nagu lind suust ja istus tüdruku vasakule, teravamana õlanukiga õlale.

Tüdruk tema vastas oli

rõõmus

elunautija

Thalia.

”Tglt,” ütles Eevald.

Eevald oli ainuke inimene raamatukogus, keda ma juba algusest peale seedita ei võinud. Paraku töötas temagi fondis ja ma pidin teda tahes-tahtmata taluma. Vähe sellest, soovitav oli ennast sõbrana näidata, sest Eevald, nagu kõik raamatukogutöötajad omal nahal olid kogunud, võis olla kiuslik ja kät-

temaksuhimuline, kui tema soovidele kohe vastu ei tuldud. Iseendast polnud need teab mis pahelised himud — mehi oma sõbrana tunda, naisi aga vähe- malt korra mõnes varjulises paigas, suitsunurgas, fondis või Morgensterni- kogus kallistada. Mis Eevaldi vastikuks tegi ning naispere nõrganärvilisema- tes, suuresti perekonnainimestest koosnevates liikmetes aeg-ajalt hüsteeria- hooge esile kutsus, oli just too "tglt".

See oli Eevaldi lemmiksõna. Raske öelda, oli sõna armas Eevaldile või Eevald sõnale, pärines see tema lapsepõlvest või mõnest hilisemast elukoge- musest (räägiti, et Eevald töötas saksa okupatsiooni ajal vangivalvurina, 41. ja 49. aga võttis isiklikult osa küüditamisest), igal juhul kordas ta seda sõna kirjeldatud kujul oma paar tuhat korda päevas; eksimist kartmata võib öelda, et see saatis teda uinumisel ning oli suus ärkamisel (nagu tähelepanelikumad meist kindlasti juba on märganud); tegelikult oli "tglt" oma algse tähenduse ammu kaotanud ning muutunud sisutühjaks mõnuhääliksuseks, mille saatel rahuldatakse nii oma vaimseid kui ihulisi vajadusi.

"Tglt" öeldes purskusid Eevaldi suust süljepiisad ning kõik, kellega Eevald suhtles või kellel Eevaldiga tahes-tahtmata suhelda tuli, pidid seda tunda saama.

Tunda saama ja taluma, sest üldtuntud tõsiasi oli, et Eevald saab kusagilt mujalt lisapalka, teisisõnu, et Eevald on nuhk ja KGB agent. Kuigi ajad pol- nud enam need mis sõja ajal või järel, säilib kõik vana — väärtusetu koos väärtuslikuga (mida on kvantitatiivselt mõistagi enam) — raamatukogus pa- remini, mistõttu naistel tuli välja kannatada Eevaldi himurad embused, meestel aga teenimatu sõbratiitel.*

Ainus, keda tal käperdada ei õnnestunud, oli Liidia.

* Selles, et Eevald tõepoolest koputaja või informaatore oli (kas koputas ta informeerides või informee- ris koputades, jääb järeltulevatele põlvedele lahendamiseks), veenis mind vahejuhtum, mis leidis aset siis, kui ilmus L. I. Brežnevi "Väike maa". Ei mäleta täpselt raamatu ilmumisaastat, kuid G&L olid juba teispool suurt vett, Atlandi ja Vaikset ookeani. ("Pärast pikka ja väsitavat teekonda — laev pole lennuk ja kaubaaurikul, kuhu meil õnnestus pääseda tänu vastutulelikule kaptenile (selles, et ta lahkeks muutus, on oma osa muidugi ka minul ja mu õnnistatud raskejalgsel olekul) — jõudsimme lõpuks pära- le. Peruu on sõnul kirjeldamatult kaunis. Usud või mitte, aga "Lennuk" ja "Vambola", mille müümisega seoses meil 34. aastal suur skandaal oli, seisavad praegugi Lima sadamas, prahilaevadena, kuid "Almirante Guise'i" ja "Almirante Villari" nime all. Gabriel on murelik, linnas on mäss, pommid plahvatavad, autod põlevad. Kui ma väike olin, panid ulakad poisid meie kuuri põlema. Mulle on see hääl meelde jäänud. Selline kuri ja vastik. Kuid auto põlemise hääl on hoopis teistsugune. Prrr. Gabriel ütleb, et neil on juba terve põlvkond noori, kes mäletavad tule häält. Homme hakkame Jerupaja poole liikuma. Esialgu rongiga, siis bussiga, Fernandoga. Kui proua Ray peaks vahepeal kirjutama, siis ütle, et inimesed on siin enamasti alakaalulised ning kannavad imelikke sandaale, mis sarnanevad meil Ees- tis rihmikutena tuntud jalanõudega...") Hommikul tööle tulles leidsime trepimademel rippuvast töösaa- vutuste vitriinist aukirjade, spordivõistluste fotode ja muu sotsiaalsotsialistliku parafernaalia kõrvalt pehmeaanelise, juhi pildiga raamatu. "Nali", mida Eevald raamatu vitriini pistmisega teha tahtis, oli nagu sülgprintsiv "tegelikkus" ning inimesed tegid, nagu poleks nad seda märganud. Võtsin "Väikese maa" vitriinist välja ja andsin Eevaldile tagasi. Eevald vihastas. "Ega sa nõõbivabrikus ei ole! Raama- tukokku sobivad töötama ainult kompromissitud ja julged inimesed!" karjus ta ja pörutas rusikaga vas- tu kohvilauda, nii et lusikad alustampidel hüppasid. Ma ei teinud tast välja, sest teadsin, et tegelikult kannab ta mu peale vimma G ja L-i, eriti L-i pärast. Ma ei julgenud tookord öelda, kuid mulle meeldis natuke see veider, külmade paraadkõnedega võrreldes inimlikult soe jutustus ning mulle tundus (tun- dub praegugi), et kirjutaja püüab teha seda mis minagi G ja L-i jaoks kirju kirjutades. Anda märku "iscendast", n-õ oma tõelisest, moonutamata palgest. Nõõbivabriku kohta ei osanud ma midagi kosta, kuid Tartu kammivabrik 1975. aastal oli täiesti võrreldav Pariisi Musée de l'Homme'iga 1940.—41. aastal ning ma juhtusin teadma ka üht Vilde-nimelist dissidenti. Kõik Brežnevi raamatud kirjutas K. Simonov, nagu Eevald öelda teadis? Kuid see väide tõestab juba tõestatut. Tähelepanu väärrib muidugi ka asjaolu, et minu vastu suunatud valjuhäälses filipikas ei kasutanud Eevald mitte kordagi oma lem- miksõna.

"Tglt ei suuda ma seda teha," ütles Eevald ning kattis mu torkiva piiskvihmaga, mille pühkimisega polnud mõtet kiirustada, sest siis oleks Eevald oma jutu kindlasti katkestanud ja ma poleks iialgi teada saanud, mida ta mõtleb. Te-ge-li-kult! "Alati, kui ma talle selja tagant lähemale hiilin, pöörab ta enast viimasel hetkel ümber, mu käed langevad jõetult alla ning ma ei saa muidu, kui pean kas nutma või naerma. Olen juba vana mees ja elus üht-teist näinud, kuid midagi taolist, ausõna, ei tulnud ette isegi Patareis. Või 41. Või 49. Siis aga juhtus — jumal hoidku! — igasugust. Tglt..."

"Gabriel!"
"Toomas?"

"Liidia!"
"Toomas?"

"Mon Ami, kus sa oled?"
"Teie kõrval, doña Anna."
"Kas sa näed seda ilma sabata koera seal aia ääres?"
"Muidugi. Yerupaja lapsed loobivad teda kividega, üks ta otsi siis meie juurest varju."

"Anna talle midagi süüa."
"Nagu proua soovib. Koera saba on valge. Teda kutsutakse Valgesabaks. Proua vist ei näe hästi... Eile pidas ta põhupalliks üle tee jooksvat siili."
"Aitab! Koera saba raiusid maha José lapsed, ma tean. Yerupaja inimesed on õelad, põrgusigitised on neil lasteks."
"Nagu proua soovib. Kui tahab, on öö, kui tahab, päev. Proua soovid on täitmiseks."

"Mürki sulle keelele! Proua soov on seaduseks... Küll ma juba tean, mis mõtteid sa tegelikult haud."

"Eile ei näinud proua siili, täna koera saba, homme koera ennast."
"Ütlesin juba — Yerupaja inimesed on õelad. Homme loobivad nad kividega surnuks koera, siis tapavad meid. Ulata mulle mu seelik."

Doña Anna paneb ennast riide. Seelikuid on vähemalt seitse. Talle tuleb meelde ammukuuldud lugu ühest Yerupaja vanainimesest, muldvanast raugast, kes unustas seeliku selga panemast ja tuli paljalt külatagusel heinamaal asuvale laadaplatsile. Ta ei teadnud, et tal on olemas kõverad jalad, mille vahelt mahtunuks läbi villa ajav guanaako, nahklähkrit või aimaraa–indiaanlase põispilli meenutav rippuv kõht ning ligemale saja-aastane üisk, mida katva tulipunase häbemekolmnurga sisse herilased endale pesa olid teinud. Pilusilmsed patsidega indiaanlased ja paljasjalgsed lapsed olid naerust lõhke-mas, kui Tillu pika kepi võttis ja sellega vastu jalgade vahel tolknevat halli koonust lõi, ise valmis jõe äärde plagama ja vette hüppama, kui ärritatud mesilinnud, kellest osa juba keppi mööda olid üles leidnud tee Tilluni, äkkrün-naku ette peaksid võtma.

Doña Anna ei tohi s e d a juhtuda. Tema lugu ei tohi teiste lugudega sarnaneda ning ta ei soovi tolle vanainimese saatust jagada. Sellepärast laotab ta ühe seeliku teise peale, kinnitab käsikaudu teravad traathaagid, vajutab kinni trukid, nõõbib nõõbid. Iga järgmine ihukate kaitseb teda külma mäge-

deõhu eest, mis talve tulekul pikkamööda orgu laskunud, tapnud kärbsed ning sundinud linde üle ookeani lendama, kuid ka selle eest, et ta võib-olla eelmist seelikut selga ajades iseendast valesti oli aru saanud. Iga seelik on ise karva, punane ja valge, valge ja punane, jah, ta on pärast Prado kadumist lahti harutanud Peruu rahvuslipu ning valmistanud endale Pariisi valgest (mis tuletas meelde kinoekraani, mille all nad esimest korda suudelnud olid, nii pikalt, et ei märganud, millal seanss lõppes ja saal tühjaks jäi) ja Revolutsiooni punasest rõivaid, keskmisest, vapiga tükist aga arvutul hulgal taskurätte, nii et riidetagavara väärispuidust riidekapis paistab olevat lõppematu nagu veinivaru keldriski.

Doña Anna ratastoolis on nagu kivikuju postamendil. Pime kivi, kurt kivi. Kuid doña Anna pole veel päris pime ning kuulmine on tal nagu vanal kas-sil, kes teab, et ta tund on tulnud. Seda teevad süstid. Annavad energiat, sel-lest saab rahvasõbrasugunegi harimatu tükikas hästi aru. Doña Annal oli süstal, mida Ami ise linnast toomas käis. Ta mäletab, et karbi peal oli kiri FOR THE BLIND, *voor de blindee* ning mida muud sai see tähendada kui pimedust ja aadlitiitliga surma. Lapsed, Manueli kuus Joséd ja kolm Mariat, olid palunud, et vanaema neile uut süstalt näitaks ja torgata lubaks, kui doña, kes muidu lapselaste iga väiksematki soovi arvestas ja neile alati vastu tuli, muutus millegipärast äkki tõrksaks, kes teab, ehk oli siin mängus Prado soo-vitus, kes Anna elu mõnikord öösel, ei, mitte une ajal, vaid ärkvel olles sobi-va sõnaga suunas, jah, isegi Gabrieli, lemmiklast, ei võetud jutule. Ami oli süstalt näinud. Ta oli selle tagasiteel bussis pakendist, kirjadega karbist, väl-ja võtnud: trikliga nagu püstol, ta ise hoiaks seda nagu doña Annagi võõraste pilkude ja mõtete eest kindlas kohas varjul (kummuti alumises sahtlis pesude all, nagu Ami teadis), sest mine sa Amid tea. Kuid Ami pole nii rumal, sest ta teab, et kui ta seda teeb, süstla ära võtab, siis ei sure poolpime perenaine mitte kohe, vaid aegamisi, sureb eluaja, nagu see ju kogu aeg olnud oli. Surm, mis Sõbra käe läbi saabub, on kiire, kiirem kui öö, mis õhtul taevast alla laskub ja väikesest Yerupajast mõne hetkega ainult virtsaleha ja sünnita-va emaesli inina järele jätab.

"Mon Ami!"

"Doña Anna?"

"See kiri, mille eile õhtul dikteerisin..."

"Tegin mis suutsin."

"Kolmapäev, tule Jumal appi, täna on ju kolmapäev!"

"Nagu proua soovib."

"Fernando läheb homme, kiri peab veel täna tema kätte jõudma!"

"Nagu proua soovib."

"Keel, Ami, keel!"

Ning Ami pistab oma puitunud, võõrapäraste sõnade lugemisest hella kee-le pikalt suust, et doña Anna saaks kirja kinni kleepida.

Yerupajalased teadsid rääkida — jutud ainsad, millest kehvas kohakeses kunagi nappus ei tulnud; saanuks nad oma libekeelsed lood USA filmi- või raamatuturul maha ärida, olnuks nad juba ammu miljonärid või mõni neist Nobeli kirjanduspreemia laureaat, nagu see naaberriigi Kolumbia ühe loba-suuga juba juhtunud oli —, teadsid rääkida, et doña Anna ainuke laps Ma-nuel olevatki nõnda, süljeseemnest sündinud. Inimesed — aimaraalased —

uskusid seda, mida nägid, aga nägid nad noorperenaise Anna kojusaabumist välismaalt, korvtooli istumist ning *hacienda*-terrassil kirja kirjutamist, Amil nagu praegugi keel pikalt väljas, kohe seejärel aga hakkas kleenuke Anna kiirelt paisuma ning tõi mõne päeva pärast ilmale hiiglase, Manueli. Mis võib üks aimaraalane sellest mõelda? Mingi seletus peab maailmal ju olema! Nii hakatigi arutama, nagu võiksid praegused kirjad — ESTONIA. TARTU. UNION SOVIÉTICA — nagu tookordsedki raukema uue lapse, järjekordse hiiglase või kui Jumal tahtis, siis kääbuse ämmaemandaks, Ami sülg aga seemneks olla. *¿Como no?* Mõnd aega tundis Rahva Sõber selle üle isegi uhkust, et temast ja ta keelest, mille noorusvetruvusest ja mahlakusest nüüd veel ainult haledad riismed järel, selliseid lugulaule kedrati (ketrajaid tundis ta hästi, üks neist oli Fernando, vana sõber, naine mehe nahas), vanaduse ja veinihimu kasvades aga tekkis hinge okas. Miks lepib Ami kõigega? Miks ei pane aimaraalane kunagi vastu? Miks lubab ta kõigel (kõigiga, oma rahvaga) juhtuda? Miks pöörab ta kõik naeruks ja naljaks? Miks on ta hea (paljud, Manueli järeltulijad näiteks, pidasid indiaanlasi vähe totakateks, kuigi nad seda polnud), kui maailm on kuri? Miks ei võiks maailmale kätte maksta? Taevale? Maale? Miks on ta nagu klaasitükk või peeglikild, mis truualamlikult näitab, aga ise midagi ei ole? Kui peeglisse tulistada või sinna kiviga visata, siis puruneb ta tükkideks. Miks?

Ratastool jõuab jõe äärde. Paksu pontšosse, villasesse tekki ja seelikutesse mässitud doña Anna tardub ootama.

Kuulama.

Ami on nüüd paariks tunniks — ööpimeduse ääreni — vaba ning läheb kinnikleebitud ümbriku üle jõe elava Fernando–vana kätte viima. Fernando on bussijuht, Sõbra hea sõber, selleks et õigel ajal oru põhjas asuvasse jaama jõuda, peab ta juba varahommikul mootorile hääled sisse lööma.

Ami kummardub, võtab maast puupulga, küllap sama mis eelmisel korralgi, ja torkab selle tooli raami ja ratta kodarate vahele.

Ami keerab vänta, puuplatvorm liigub, vints kriuksub, kiviklibune kallas ja ootemajake tulevad aeglaselt lähemale.

Ami tunneb ennast hästi — hea inimene hästi —, eelseisvast rüüpest rõõmsana. Sest Fernando on nagu temagi aimaraa ja ükski aimaraa ei või jätta sõpra — Sõpra! — kostitamata. Ta ise paneb pirniveini pudeli lauale ja ütleb, et mõne tunni pärast — ööpimeduse äärel — tapab ta doña Anna. Ta on seda ennegi rääkinud, kuid seekord on see tõesti nii. Ning teeb ta seda halastusest, armastusest, nagu see ühele õigele aimaraalasele kohane. Kahju, et ma sind aidata ei saa, ütleb Fernando. Pean hommikul vara välja sõitma, säärane asi nagu tapmine aga võtab paratamatult aega, nii jäävad kirjad, pakid ja inimesed jaama viimata, ka tapetu enda kiri jääb siis veel vähemalt nädalaks Yerupajasse, selle ajaga aga võib taevaks maaks, maa taevaks saada. — Sellest pole lugu, sina aitad neid, keda sina armastad, ütleb Ami. Vanamehenäss kortsutab kulmu, talle tuleb meelde, et kedagi teist peale kirja-, paki- ja inimestebussi nimega Ford tal ju pole. Tõsi, teda on ta nii palju, pikalt ja põhjalikult kolkinud, putitanud ja praavitanud, et oleks patuasi seda kuidagi teisiti kui armastuseks kutsuda. Kui see talle meenub — pilt piinatust —, lähivad Fernandol silmad niiskeks ning ta hakkab hääletult nutma, nutmishääle — pisarateta! — lisab Ami ning kahekesi koos moodustavad nad Täiusliku Nutumasina.

Äkitselt on väga palju valgust ning doña Anna ei saa aru, kust see tuleb. Hetk tagasi oli ta mõtteisse vajunud istunud ratastoolis jõekalda ühel kõrgemal kühmul, kuhu ta ennast Amil oli käskinud tuua. Siit avanes vaade paarist lauajupist kokku löödud käsipuudega platvormile ning vastaskaldal kükitavale rookatusega varjualusele, kus sealtpoolt saabunud rändur võis soovi korral jalgu puhata või vihma eest peitu pugada. Kuigi doña Anna seda oma silmaga näha ei võinud, teadis ta täpselt, et kõik oli just nii. Võrkkestale sööbinud pilt oli sedavõrd tugev, kujutis nii kontrastne, et sellest piisanuks kümne vintsi ja saja ooteonni ehitamiseks.

Doña Anna oli tukkuma jäänud. Seda oli temaga ennegi juhtunud. Unes nägi ta nagu alati Pradot, kes seisis magamistoa uksele, jalad ümmarguseks lihvitud libedal lävepakul, käed küünarnukini lotendavate trakspükste taskus, ning naeratas talle julgustavalt. Anna oleks tahtnud mehe käest midagi küsida, teregi öelda, kuid Prado naeratus oli imelikult keelav, surus sõnad tagasi ja tekitas kurgus klõnksuva klombi.

Valgus oli külm ja valus. Doña Annat ümbritsesid justkui tuhat jäist lumeinglit või kümme tuhat musta *chieni* valget saba.

Nii palju ja valusat valgust ühekorraga võis tähendada seda, et doña Anna on jäänud lõplikult pimedaks. Valgus, mis seni ta ümber immitsenud oli, on nüüd tema pähe pesa teinud ning sellepärast ongi seal valge ja valus nagu tühjas troonisaalis. Kuid siiski on pimedus tulnud pikkamööda, sellega jõudis harjuda, sest järkjärguline valguse kuhtumine jättis mulje, et maailm ongi selline, siilid Yerupajast igaveseks ajaks lahkunud, koertel sabad maha raiutud.

Doña Anna vehib kätega. Ingliseid vajuvad põhja, penid tõusevad pinnale. Doña Anna jalutu, kirurginoa all poolitatud keha on kätketud surmraskesse klaasmunasse, mille kumeratest külgedest aimuvad vee kohale kummardunud piitsa- või köiesarnased puuksad ja sinakalt helkiv kaldakilp. Kõrgemal kõigub traattross selle küljes rippuva sõidukorvi või platvormiga; üle reelin-gute kummardub kellegi hirmunud tuhkhall nägu.

See on Sõber, Rahva Sõber, *L'Ami du People*.

Doña Anna silmad on peast välja tulemas. Ta tunneb vee kohale naalduva kogu ära. See on Prado, ometi kord on ta tulnud. Doña Anna naeratab naeratusele vastu, sõnad tõusevad mullidena karedavoolulise jõe pinnale, lahustuvad vees, vahustuvad teravatipuliste kivide ümber.

Seelikud doña Anna ümber on nagu langevarjud, ei lase tal kohe põhja vajuda.

Kivi põrkab vastu kivi, vesi doña Anna pea juures muutub vereks. Pikkamisi loovib puna-valge laevuke allavoolu edasi, kaob kaldakeeru taha ning jõuab ükskord — kunagi ikka — sügavasse merre, suurde ookeani.

Ami silmis on põidlasuurused pisarad, jõe kohal seiskunud korv vabiseb. Sõbra keha raputavad nagu langetõbist raevuhood. Yerupajast alla orgu rulluva teelindi tõlmusel otsal, jõekäärust ja künkast mõnekümne meetri kaugusel aga seisab leeprahaige Tillu ning sügab kodarate vahelt näpatud puupulgaga oma tulitavaid haavu.

18. novembril, paar päeva enne oma sünnipäeva, Fanni sureb.

Ma ronin Toomemäe nõlvast üles. Kell on kahe–kolme vahel. Tulen ülikooli sööklast söömast. Professorite kivipingi juures kohtan Gabrieli ja Liidiat. Mind nähes muutuvad mõlemad kohmetuks, Gabriel astub paar sammu edasi ja jääb Liidiat ühel libeda teekallaku liivatatud laigul ootama. Liidia läheneb — läheneb, ligineb, astub ligi, tuleb lähemale, puudutab, on, jääb: kui armsad on kõik need ligilähenedamise liidiasõnad praegu mulle! —, võtab mul käsivarrest kinni, pigistab, ütleb:

”Toomas, sulle oli just telefon. Kodust...”

Noogutan. Seda võis arvata, varem või hiljem pidi see juhtuma.

”Matused on homme.”

Nad lähevad mäest alla. Tee on libe, kuid mitte see pole põhjus, miks nad teineteisel käe alt kinni hoiavad. Kuigi kõik on juhtunud, tõesti toimunud ja tõsieluline, ei saa nad kunagi kõike teadma.

Ei minust ega iseendist.

Nad lähevad (luba minekuks on neil olemas: aitäh, Peeter! aitäh, KGB!) ning ka minul tuleb minna.

Ma olen armastanud, mind on armastatud.

Kes nii ütles?

Võib-olla ma ise?

Miks ka mitte?

¿Como no?

Ostan eelmüügist pileti ja sõidan koju. Buss peatub kalmistu lähedal, olen bussijuhile oma murest rääkinud, ta on mu soovile vastu tulnud.

Mulle meenub, et ükskord aastate eest, kui Fanni mind Tallinna tsirkust vaatama viis, tuli mul tagasiteel kange pissihäda peale, ma ei tahtnud seda öelda, kuid Fanni sai asjast aru, läks ette, sosistas juhile midagi kõrva ning buss pidas kinni. Surusin ennast külgepidi ratta ja poritiiva vahelisse prakku, ”Ikaruse” päratu ruske maanteetolmune kummirant põletas jalasäärt ja häda läks üle nagu pühitult. Sülitasin püksisäärele, et asi tõepärasem tunduks (teadmata, et see tunnusjoon jääb mind saatma elu lõpuni) ning läksin ”kergendatud ilmel” bussi tagasi.

Oli see sama bussijuht?

Uurin, vaatan, kaen: habetunud põsk, punetav kõrvalest. Võimatu, võimatu: pigem mingist teisest loost, muust jutust.

Eneselegi ootamatult naeratan.

Kalasabalups.

Kladotseer.

Sama teeots?

Võimalik, võimalik: kaseallee, märke tõusev sügavate rattaroobastega tee, vasakul kabel, paremal põld, surnuaia taga pead pööritama panevalt suur, jõeni laiuv legendik, heinamaa.

Jõuan õigeaks ajaks: lauad on alt võetud, hõbetuttidega kirst vajub hauda.

Emal istub haua ääres pingil ja tihub nutta. Lähen ta juurde, võtan käest kinni, pigistan, raputan õrnalt, noogutan.

Tuleb isa. Miks sa ei tulnud, kui meil sind vaja läks? Ei, õnneks ta nii ei küsi, surub mu pihku võtme ja ütleb, et ma koju läheksin — raha olevat suu-

re kiiruga maha jäänud, piinlik olukord, pole, millega pillimeestele ja kõnepidajale (Fanni matused olid ilmalikud, ta ise oli seda soovinud) maksta.

Mul on hea meel. Mul on ülesanne. Nii saan olla kasulik ning lunastada oma pelgurliku tulemata jätmise vähemalt osaliselt.

Tunnen, kuidas juba teist korda selle lühikese aja jooksul valgub mu näole halearmas, tallesabana võdisev, kuid rõõmus naeratus.

Väike aed maja kõrval hoiab hinge kinni: ükski oks ei liigu, rohulible ei liigaha.

Nii vaatab näitusekülastaja maali: otsib saalis koha, kust valgus õige nurga all langeb, tardub kohale, kuid sööstab siis sekundi või paari pärast pildile pikkade sammudega välkkiirelt lähemale ja torkab oma prillitatud nina vastu vaid temale teadaolevat punkti lõuendil, justkui võiks ta sel kombel pilti (või toda ainsat punkti) pettuselt tabada.

Heinamaa algab tegelikult (vihmapiisad põsel, sõrmedel) siit, aiast, just siin on Fanni mind käekõrval lillest lilleni talutanud, küürutanud, sõrmedega mulda kobestanud, õpetanud–kasvatanud.

Vajutan lingi alla, astun üle kõrge lävepaku, sirutan käe välja, otsin toaseinal lülitinuppu, ei leia, nagu oleksin jälle väike, upitan end kikivarvule, kas tõesti nii kõrgel? või kõrval? kõrgemal? kõrvalamal? mujal? mujalamal?

Äkitselt puutuvad mu näpud millegi külma, kõva ja terava vastu. See on telegrammipääsukese nokk. Võtan taevase saadetise, klõpsan tule põlema, loen:

OHTOO MU KALLISHEIDA PILK KORRAKS ÜLES MIDA SA N
ÄED PENTET PILVE SA EI EKSI KUI TRIIAD ET SELLE TAGA EF-
TAA EFTAA PEIDAN END MINA STEFANIE TESSERA JA LAULAN
SULLE SULNIL EENA VIISL IMEILUSAT DIIOT ENNEEA MU AR-
MAS DEKAMAA ENNEEA ENNEEA ENNEEA ENNEEA

P.S. Nädala pärast saan Mrs Day Raylt Ühendriikidest kirja. Nagu kõik proua kirjad, on seegi saadetud raamatukogu aadressil. *Scientific Library of Tartu State University*. Eevald, kelle ülesandeks on hommikuposti sorteerimine ja osakondadesse laiali toimetamine, libistab sõnagi lausumata kirevate markidega pikliku ümbriku üle laua minu poole. Võtan kirja, seal seisab Liidia nime asemel minu nimi. Nii oleme kokku leppinud, sest pole ju võimatu, et Liidia ja Gabriel jäävad kauemaks. Kui kauaks just, ei sõltu parajasti võimul olevatest kindralitest, vaid Pisi–Pepest (José'st, Jaanist), kes sünnib inkade maal — eestlasena ning jääb Eestimaal — inkaks.

Proua Ray on vanaks jäänud. Kaheksakümne kaheselt oli ta olnud kaks-kümmend kaheksa, kuid kaheksakümmend kolm (sünnipäev?) pole kaugeltki see mis kolmkümmend kaheksa. Ta viibib parajasti Miami Beachis, kuid mitte meres või ookeanis, nagu võiks arvata, isegi järves või jões mitte (kui sealmail pisivormid üldse eksisteerivad!), vaid — vannis! Just nimelt nii — vannis ja ei kusagil mujal! Mõistagi ei tunne ta end halvasti, on endiselt energiline ja rõõmus ning lubab endale *bell-boyde* arvel sündsuse piirile jäävaid nalju. Kõik tema soovid ja soovikesed on hotellirahvale seaduseks. Raha paneb rattad käima, seda teavad nii ameeriklased kui eestlased ning tõesti on tunne, nagu liiguks kogu personal pakikandjast bossini välja vähe-

malt rulluiskudel. Olgu muuga, kuidas on, aga vanni suhtes, kus proua suurema osa oma ajast veedab, on Mrs Rayl erinõudmised ning neid polegi nii lihtne täita. See peab meenutama merd nii vee koostiselt kui väljanägemiselt. Parimad ameerika disainerid ja keemikud, viimaste hulgas üks hiljutine Nobeli preemia laureaat, näevad ränka vaeva, sest vahuste lainetippude maalimine emailseintele ning hariliku soola lisamine vannivette ei rahulda eks-tsentriskust (neile, kes prouat lähemalt ei tunne, võib see tõepoolest nii tunda) India multimiljonäri. Lõpuks saavad nad sellega mõistagi hakkama, sest pole asja, mis Ameerikas võimatu oleks (võimatu ise, tõi küll, on võimatu): merevett pumbatakse spetsiaalse (nähtamatu) toru kaudu, toa põrand valmistatakse pehmest, rannaliiva imiteerivast vahtkummist (lihtsuses peitub geniaalsus!) ning puistatakse sinna ehtsaid sigaretiotsi, kokkukärtsutatud klee-neksitükke ja jalajälgi, mis on sedavõrd loomulikud, et see, kes neid näeb, võib tunda veel hetk tagasi siin seisnud külmakartliku supleja lõhna. Rannamelu — hüüded, pallimatsud, lainte müha, kajakate kriiskamine, rahvasummas eksinud lapse nutt ja muud universaalsed hääled — on samuti ehtsamast ehtne: see tuleb võimendatud kujul koos taltsutatud kajakatega (von Tyche, saksa päritoluga aadlisooast emigrandi viimane maksuvaba trikk!) lahtisest aknast.

Mereks moodatud vann on saavutus omaette, selle kirjeldamiseks puuduvad sõnad lihtsalt puuduvad ning pildistamine on leiutajate poolt range keelu alla pandud. Mrs. Rayst enesest ilmub reklaamimaaia pressis küll igasuguse sisu ja suurusega klantsfotosid — istumas, astumas, söömas, mõtlemas, magamas —, kuid vanni asemel, seal, kus kõigi eelduste kohaselt salapärane Bath–Sea või Sea–Bath peaks paiknema, on nelinurkse musta raamiga ümbritsetud valge laik.

Olgu mis on, tulgu mis tuleb, aga üks on ühine ja vältimatu nii meil kui neil.

Neil seal võib olla (ja ongi) parem elu, paremad reostatud veed ja paremad tervistkahjustavad sigaretid, kahhelkivisemad vannitoad, imetusväärsemad külma- ja kuumaveekraanid, väljakäiguuksemad ukсед, mis lasevad sisse, välja enam mitte, kuid üks on üks — v a n n i p u n n ! Sest punnita mis sa punnitad, konstrueeri mis konstrueerid, ikka jääb kett (mis sest et kullast) ja matsakas punn (olgu või prismaatiline, olgu või *pun*), mis teeb eest tõmmates naljakat häält ning mille all on pime vaalaneel, korisev kloaak.

Sest ilma ketita ja punnita on vann meri, merre aga võid pista tuhat punni ja visata tuhat meetrit ketti — vanniks ei muutu ükski vesi eales!

Igavesest ajast igavesti!

Aamen!

P.P.S. *I (ai) love (luuv) you (juu)!*

OLEV REMSU

KUIDAS ME REKTOREID JA MINISTREID AMETISSE PANIME (Tartu-mälestused. I)

See oli kuuekümnendate aastate teise poole keskpaiku, mil Vene tankid olid kohe-kohe Prahasse maandumas, mil Punaarmee fraktsioon oli juba rahva õnne nimel maha põletanud Brüsseli kaubamaja, hungveipingid Sanghais ja Pekingis hüsteeritsesid ning Kentis olid kõlanud ameerikafašistlikud lasud. Maailm ja inimene ilmutasid oma agressiivset loomust, vaipse Lõuna-Eesti progressiivne noorus oli aga kogunenud komsomolilippude alla, et muuta punanoorte organisatsioon paremaks, ausamaks ja tõeliselt n-ö leninlikuks. Ja sedagi pidasid võimud mässuks.

Mina olin tollal tagasihoidlik esimese kursuse eesti filoloog, ent ülikoolis polnud ma jõudnud suurt käiagi. Olime märja septembrikuu veetnud sundasumisel Savikotis, Viljandi rajooni (just rajooni!) kolhoosis, kus olime nn šeffidena kõvasti laiselnud, veidi poris kartuleid noppinud ja mürtsu teinud ning pisut endid ka üliõpilastena tundnud, ehkki me ei teadnud siis, mida see peaks tähendama. Oli aimus, et elu peaks nüüd kuidagi teisiti olema, selle tiivul oletasime, et ongi teisiti. Kellele siis poleks põnev keskkooliõpilase staatusest ametlikult täiskasvanuks saamine. Aga me ei osanud veel mängida oma uut mina, me alles otsisime eeskujudest pidet. Väliseid eraldusmärke, riiklikke, mereväelipulisi tekleidki, mida me küll varsti põlgama hakkasime ja pähe ei pannudki, polnud meile veel välja jagatud. Seegi suursündmus ootas meid ees.

Nõnda: kuni kummalise juhtumini, mida ma oma loos proovin kirjeldada, olime siis lisaks kolhoosile mõne nädala olesklenud loenguilgi, olime avastamas ülikooli raamatukogusid ja kohvikuid, olime üksteisega tutvumas, kohe pidi tulema meie esimene seminar, loomulikult NLKP ajaloo alalt, nagu see üleliiduliste õppeprogrammidega karmilt oli ette nähtud.

Aga enne seda löid ühel kenal päeval viienda kursuse omad meid Vellaveres rebasteks. Üritus ise liigitus raudselt edumeelsete kilda, kuna oli alles mõni aasta tagasi keelatud kui kodanliku buršikombestiku matkimine. Ülikooli komsomolikomitee aga oli välja võidelnud õiguse seda avalikult pidada — kuna pöranda all peeti seda niikuinii, vist ka stalinistlikel aastakümnetel. Ja komsomolile uhke võidu toonud argument kõlas: on parem, kui kõik toimub legaalselt, siis on võimalik kontrollida ja suunata. Annan siin möödamindes hinnangu tollasele komsomolikomiteelegi, kuhu ma teisel kursusel lühikest aega ka ise kuulusin, sest mul on tunne, et seda on vaja.

Praeguseks legendaarseks kiidetud komsomolikomitee (valdavalt on tegemist muidugi enesekiituse ja -reklaariga, sellised komsomolikomitee liikmed ülistavad oma noorusaegset vahvust ja õigsust) katsus ühendada tervet mõistust ja kommunistlikku ideoloogiat: uskumatu, aga taoti see õnnestuski. Inimeseti jagunes see noorusagar seltskond laias laastus kaheks — osa ripsutas tiiba sundideoloogiaga, pruukis sovetlikke käibefraase, et valitseks terve mõistus, osa kavaldas terve mõistusega, et tõemeeli propageerida kommunistiideed, et viimane poleks pealiskaudne sõnakõlksutamine, nagu see te-

gelikult oli. Eesti Vabariigi taastamisest ei unistanud kumbki pool; see oli täielik tabu. Järeldusi oli kaks, mõlemad õiged: a) komsomolikomitee tegi palju head; b) just niisugune mäng on eriti ohtlik, kuna veenis nii mõnegi inimese uskuma, et kommunism on tore asi ja Lenin kuldaväärt mees. Ja—jaa, komsomolikomitee oma üldisest tobedusest erineva püüdega tervele mõistusele pööras kommunismi uskuma ju nii mõnegi terve mõistusega noore mehe. Mida valemata asja agiteeritakse, seda rohkem agiteerijad sellesse usuvad.

Minul õnnestus seal Vellaveres esimest korda vahetada paar sõna selliste suurustega ülikooli pealt nagu Sirje Endre, Maire Raidma, Maimu (kelle tollast perekonnanime ma ei mäleta, aga kes nüüd on kõigile tuntud prosaist Berg), Peeter Vihalemm ja Juhan Paju, kelle poole me aukartuses kõõritasime. Nende kohta räägiti, et nemad kirjutavad, ja mis kõige tähtsam — et neid on juba avaldatud! Kahtlesin, kas mina üldse suudan viienda kursuseni vastu pidada, see tundus mulle olevat midagi väga ilusat, kättesaamatut ja kõrget. Kui ma ei eksi, oli just Peeter Vihalemm see, kes mulle Vellaveres Wiedemanni originaalsõnaraamatuga („Ehstnisch—deutsches Wörterbuch“, Peterburi, 1869) vastu pealage kopsatas, kui ma tema ees põlvili pomisesin mingi asjakohase tiraadi, mida filoloogi vandeaks kutsuti. Seejärel kadusid diplomandid õhe, jätsid delikaatsete inimestena meid omapead. Meie pidutsesime veidi, sugugi mitte hullusti, suur eestiaegne suvila jäi katuse alla, enamik nõusid lõhkumata, purjus polnud meist vist mitte keegi. Olid ajad, mil pudeli kuiva veini taga võis terve laudkond mitu tundi istuda, lausjoomine polnud tollal kombeks. Ah—ah, ruttan sündmustest pisut ette, et pärast jälle tagasi tulla. Minagi katsetasin kirjutamisega ja tegin rebaseks löömisest Vellaveres ülikooli ajalehele oma esimese loo. Nõnda et minu jaoks oli see sündmus eriti oluline. Ja mu algeline reportaaž koguni ilmus, mu nimi oli kenasti trükituna lehes. Ainult et sõna *r e b a n e* oli tekstist välja redigeeritud, asendatud kohmakate väljenditega *n o o r j a r o h e l i n e ü l i õ p i l a n e*, esimese kursuse *t u d e n g j n e*. Selgus, et *r e b a n e* paljundatud kirjasõnas oli keelatud, ehkki suulisel moel seda kasutada tohtis. *R e b a s e* legaliseerimine oli ülikooli komsomolikomitee järjekordne võit, aga see oli veel tulemata. Hommikupimedas suundusime Vellaverest kruusaseid maanteid pidi Tõraverre, ootasime peatuses rongi, see tuli oma röögatu prožektoriga, sõitis alul Elvasse, siis sealt tagasi, meie ronisime peale ja kell 7.35 olime Tartu jaamas. Rongid polnud praegused Ungari päritolu nn kapsaussid, mootorvedur vedas tavalisi kolmanda klassi reisivaguneid, neidsamu, mida nüüd üldvaguneiks kutsutakse, et poleks kahtlaseid assotsiatsioone sotsiaalsele diferentseeritusele.

Millegipärast pidas kursusekaaslane Z. vajalikuks osta Tartu vaksali ajalehekioskist „Ohtulehe“.

Võib—olla on see mu faabulaaps, eksimus kompositsioonireeglite vastu, aga ma ei malda endale pidada ja teatan ette, et see ajaleheostmine määras ametnikud, kes lähematel aastatel said kahe kõrgema kooli rektoriks ning ENSV kõrgema ja keskerihariduse ministriks. Ma ei ole oma versiooni põikpäine toetaja, ma luban lahkesti oletada, et teenistusredelil liikumist mõjutasid muudki tegurid, mõjutasid teisedki isandad kui ainult Z. Igatahes mäletan selgesti, et ma püüdsin laviinina arenevat sündmustikku ära hoida, noomisin Z-i: mis sa, kurat, jamad, mis sa seda vastiku Tallinna räpast lehekest loed,

nüüd elad sa Tartus, siin loetakse teisi, paremaid lehti. Z kaitses ennast: „Õhtulehes” on häid kuulutusi, on terve rubriik „Kuhu minna?”. Mina: aga see käib ju Tallinna kohta, Tartu üritustest pole seal sõnagi. Z: kuigi ma ei saa ise kohale minna, on mul vaja teada, mis Tallinnas toimub, siis on mul hea olla.

No mis sa peale hakkad, kui mõnele veidrikule on pealinnakultus nii kõvasti pähe löönud, et ta isegi Tartus sellest lahti ei saa. „Õhtulehe” ostmiseks võis Z-il olla siiski muu põhjus — tema isa oli võrdlemisi tuntud näitleja, ehk tahtis poeg kursis olla isa etendustega.

Ärgu järeldatagu, et mina õigustan ennast ja pesen oma käed puhtaks, et mina oleksin nagu olnud vanade rektorite poolt ja uute vastu. Jumal hoidku, olin sellal nii poliitikas kui muidu päris naiivne ja roheline, ei mina osanud üht kommunisti teisele eelistada nagu komsomolikomitee juhtivamad kujud. Ja enesele õlale patsutamine on muidugi meeldiv tegevus, kuid olgem objektiivsed, säilitagem historismiprintsiipi ja tõdegem — ei teadnud ma seal raudteejaamas kuidagi arvata, et sündmused vähem kui poole tunni pärast äärmiselt tormiliselt kulgema hakkavad. Nõnda et minu „Õhtulehe”-vaenulikkust polnud põhjustanud sümpaatiad ega antipaatiad jooksvas kaadripoliitikas, vaid Tartu-patriotism.

Z libistas silmad üle talle tarvilikust rubriigist, meie kõndisime sildade alt läbi, et aga rahvas on sümbolimaia, siis olgu dokumentaalse eheduse ja sümbolistliku üldistavuse huvides esitatud nende nimedki — Kuradi- ja inglisisild olid need, mille alt me põnevasse tulevikku läksime, värsked rebased, nagu me olime. Nõnda sai Toomemägi ületatud, laskusime alla Lättemäest (nüüd Lossimäest) ning jõudsime täpselt kell 8.00 nn Marxu majja, kus võtsime vajalikus auditooriumis istet. Sisenes õppejõud, tollane NLKP ajaloo kateedri juhataja J, kontrollis päevikunimekirja järgi, kas me ikka kõik kohal olime. Olime.

Just siin oleks paras koht filosoferida predistinatsioonist ja determineeritusest, vabast tahtest ning põhjuste ja tagajärgede ahelast, üksikisiku osast ajaloos ja objektiivsetest protsessidest, see annaks mu jutule maagilise, transtsendentaalse tausta, seoks mu tagasihoidliku meenutamiskatse igaviku kauge kajaga, ent jäägu see siiski tegemata, lubatagu fikseerida ainult fakte, ainult fakte.

Sissejuhatuseks teatas J, et NLKP ajalugu on meie teadmiste vundamendiks, millele saab rajanema kogu meie tarkus, ja et sugugi mitte juhuslikult ei alga NLKP ajaloo õppetee nõukogude ülikoolis. Allec seejärel, kui NLKP ajalugu on selge, asuvad üliõpilased niisuguste distsipliinide kallale nagu ajalooline ja dialektiline materialism, kapitalismi ja sotsialismi poliitiline ökonoomia, teaduslik ateism ning teaduslik kommunism, mis paneb meie haridusele krooni, kasvatab meist õige ellusuhtumisega nõukogude inimesed, kelle üle tunnevad uhkust nii partei kui ka rahvas. Ehk tohib siiski kõrvalepõike korras lisada, et ülikooli komsomolikomitee oli selles küsimuses eriarvamusel — sealsed liidrid pidasid parteiajalugu nõnda tähtsaks teaduseks, et seda pidi õpetatama alles viiendal kursusel, mil üliõpilane on omandanud filosoofilise ja maailmavaatelise baasi, mille najal ta ehk on juba võimeline mõistma NLKP kuulsusrikast ja keerulist olemust, NLKP määravat rolli maailmas ajades.

J pendeldas kahtlase närvilisusega auditooriumi ees edasi-tagasi, ülistas

agaralt oma ainet, sõdis nagu kellegagi, ehkki meie hulgast ei vaielnud keegi talle vastu. Mehe liigutused pööretel olid äkilised, J oli nagu poksija, kes, ruskad ees, tigidus palel, hoovinurgast vastase kallale sööstab. Meie olemasolu mees siiski unustanud polnud, äkki esitas ta oma küsimuse: mis on revolutsioon? Keegi meist ei tõstnud kätt, vabatahtlikke vastajaid ei leidunud, olgugi et J oli teatanud, et talle meeldivad aktiivsed üliõpilased.

J kummardus õppejõu laua kohale, mehel tekkis raskusi tasakaalu säilitamisega. Kähku toetas J peod vastu lauaplaati, ta ei prantsatanud rinnuli päeviku peale. C, kes juba siis oli vilunud ja elutundev küünik, kuid oli oma kõrget lendu maleva-, komsomoli- ja parteisfäärides alles alustamas, sosisitas mulle: purjus, usu mind, et maani täis! Taoline jöhker (aga küllap õige) tõdemus ei mahtunud sugugi minu ettekujutusse pühast *alma materist*, ma vastasin: ah, niisama hull! J kergitas end püstimale, torkas siis suure ja demonstratiivse kaarega avatud päevikusse, see sattus Q nime kohale. J lausub üliõpilane Q, mida näiteks teie arvate, mis on revolutsioon? Q, habras neiu, kellest hiljem sai edukas õpetaja, tõsis püsti ja hakkas puterdades seletama, et tema teab niisuguseid ja niisuguseid revolutsioone, mis toimusid sel ja sel aastal, ja et need kõik tõid ajaloolist kasu. J kuulas, ta oli ette kindel, et tudeng eksib. J: meie tegeleme teadusega, meie ei soovi hinnangut, teadus nõuab definitsiooni, palun defineerige revolutsioon. Q tunnistas, et see käib tal üle jõu. J: esitage mulle oma konspekt Lenini teosest «Mis teha?»! Q-l polnud konspekti ette näidata, ta lobises pabistades koguni välja, et pole «Mis teha?» lugenudki. J muutus valvsaks — üliõpilane võis olla rumal, aga mitte laisk või koguni Lenini teotaja. Q vabandas, et eile õhtul toimunud Vellaveres meie kursuse rebasekslöömine, mis kestnud kogu öö, röövinud aja, mille ta planeerinud «Mis teha?» lugemiseks. Kahtlemata oli see rööm, mis läigahtas J-i silmades, poksija oli ometi leidnud endale vastase või vähemalt peksukoti. J ajas end päris sirgu, võttis sisse revolutsioonilise kihutuskõneleja poosi ja küsis: teie meelet on kodanlike buršikommete taaselusamine tähtsam Lenini teoste uurimisest? Q: ega mina ei tahtnudki sinna Vellaverre minna, teised vedasid mu kaasa, ega meie siis süüdi ei ole, et viienda kursuse omad selle ürituse seal Vellaveres korraldasid. J: nii, nii, noh, olgu; eile ja üleile ei olnud teil mahti «Mis teha'ga?» tutvuda, konspekti teil ei ole, aga mis teil varasemast lugemisest meeles on, mida üldse sisaldab Lenini teos «Mis teha?»? Q: seal räägitakse revolutsioonist, vastatakse teaduslikult küsimusele, mis on revolutsioon, defineeritakse revolutsiooni mõiste. J: nii, nii, jääge oma kohale püsti, et ma teid ei unustaks.

J sirutas oma sõrme uue ohvri, sedapuhku inimese ja mitte päevikunime suunas: mis on teie nimi? W: W. J: kas teie, üliõpilane W, olete «Mis teha?» lugenud? W: mul pole senini õnnestunud seda teha, aga mul on see kavas. Ka kolmas, neljas ja viies küsiti polnud «Mis teha'ga?» tuttav. J hingas sügavalt sisse ja välja, mehe ruudulise päevasärgi nõõbid kõhul paotusid, me nägime õpetlase helesinist aluspesu. Hiljem on mõned mu kursusekaaslased väitnud, et see oli pesemata ja roosteplekke täis kirjatud, kuid mina nõnda hukkamõistev ei oleks. Aga ma olen ja olin juba tollal lühinägelik, paljud iseloomulikud detailid jäävad mul märkamata.

J hakkas taas edasi-tagasi sõeluma, siis suunas ta oma sõrme Z-ile: kas teie, noormees, olete Lenini «Mis teha?» lugenud? Z vastas: ««Mis teha?» on mul lugemata, küll aga jõudsin «Õhtulehest» läbi vaadata «Kuhu minna?»».

Kas väljendus sel moel rahvuslik vastupanu? Ausus? Tõejanu? Kas maks Z kätte kõige selle halva eest, mis Lenin ja kommunistid olid Eestile ja maailmale teinud? Või võime me koguni oletada, et Z-i, kel polnud õrna aimugi Lenini veristest kuritegudest, juhtis instinktiivne õiglusmeel, inimesele kingitud jumalik omadus eristada tõde valest ka täielikus informatsiooni puuduses?

Raev, mis J-i kogukast kerest välja paiskus, oli hüsteeriline ja vägev, vähemalt veerand tundi räuskas mees rämedat sõimu, ähvardas, et tema seda juba ei jäta ja et me saame kahetsema kõik, viies kursus aga eriti. J oli ennast identifitseerinud Lenini ja kommunismiga, nende solvamist pidas ta enese haavamiseks. Küll olime me isehakanud buršid, küll natsionalistlikud jäti- sed. J parastas: teie, kõnnid, hakkate kommunismi vastu võitlema! teie, kelle pead on tühjad nagu lõpnud hobueeslitel! kommunismi vastu on võidelnud geniused, nemadki pole kommunismist jagu saanud ja nüüd tulete teie. . . Mäletan huvitavat ja jõulist väljendit a l a t u m u s t a s a j a l i n e o k s e , mis mulle koguni meeldima hakkas, sellega iseloomustati «kodu- kootud ja reaktsioonilist ideoloogiat», mis eestlase hinges domineerib. Olgu öeldud, et J-ki oli eestlane, kuigi Siberis sündinud ja kasvanud. Polnud temalgi oma vanemate rahvusest pääsu, aga ta pidas ennast kõrgemaks ja paremaks, kuna oli «natsionalismi mürgitavast uimast prii».

Usun täiesti, et kirjeldatav episood ei sobiks oma lameduses ja lapidaarsuses kunstnovelli, kuna sel puudub kujundi mitmemõõtmelisus ja sisemine kontrastsus. Ent ma kirjutan memuaare ja olen kohustatud jääma faktitruuks.. Meenub, et mind läbistas tollal teadmus — ah see, millest on tüdimuseni leierdatud, mida on tüütuseni pilatud, on ikka tõesti olemas, imelik, et see polegi kunstlik liialdus või väljamõeldis, nagu olin neid jäljetonlikke lugusid kuuldes seni arvanud. Ja teiselt poolt oli see ärev episood mulle ka tõestuseks, et kogu see parteivärk ja kommunistlikkus pole sugugi ainult ahne silmakirjatsemine ning kaval ja omakasupüüdlik kaasakaagutamine — nagu samuti olin seni arvanud —, vaid mõnele mehele päris südamelähedane asi. Nõnda, et olgugi paradoksaalsel ja absurdusel moel, aga parteiajaloo esimesest seminarist oli minu puhul parteile kasu.

J komistas õppejõutooli otsa, ajas selle uppi, prantsatas ise külili tooli peale, tõusis siis kähku jalule, teatas, et kohe hakatakse selgitama, kes on meist üldse vääriline kandma nõukogude üliõpilase austavat nime ja kes mitte, ning limpas seejärel auditoriumist välja. Ukse jättis ta pärani, keegi ei sõandanud seda kinni panna.

Olime jahmunud, olime kangestunud. Püsis vaikus, valitses hirm ja tead- matus. Keegi meist ei pidanud Z-i rahvuskangelaseks. C, toosama, kes oli oletanud, et J on lihtsalt purjus ning kes hiljem parteiredelil võrdlemisi kõr- gele küündis ning natuke vähem hiljem alul ettevaatlikult ja edaspidi üha usinamalt iseseisvuse eest sõdis, kogus end esimesena ning lausus: sina, Z, keerasid kogu pasa kokku, sina oled kõiges süüdi ja sa pead teiste päästmiseks süü vabatahtlikult enda peale võtma, teistel ei tohi sinu pärast ülikool katki jääda. Z: mis ma paha tegin? kui mõni loll on peast põrunud, siis on ta põrunud, ei aita siin ei ussi- ega püssivägi. C: mis sa paha tegid! sa solvasid parteiajaloo õppejõudu! Z: kuidas ainult mina üksinda? kui teil oleks «Mis teha?» läbi loetud, poleks mind küsitudki. C: ära siin õienda midagi, me kõik nägime pealt, kuidas sa käitusid.

Jaa, kollektiivse vastutuse nõue on salakaval ja peenike mäng, see külvab tüli omade seas.

Mõne aja pärast astus lahtisest uksest auditooriumisse kolm meest, võib-olla olid nad koridoris pealt kuulanud meie sõnelust, võib-olla oli C oletanud ja lootnud, et kuulavad, just sellepärast ajanud õiget joont. Sisenejate hulgas oli ka KK, kel oli käes pakk valget paberit. Küsimusi ei esitatud, meil kästi kirjutada seletus, mis siin juhtus. Mehed valvasid, et me omavahel ei konsulteeriks ega kooskõlastaks, naabri paberile piilumisege keelasid nad karmilt ära. Lõpuks korjas KK lehed kokku ja teatas: seminar läheb kordamisele, täpne aeg öeldakse meile hiljem.

Nädala pärast leidsimegi tunniplaani nööpnõelaga kinnitatud sedeli, millel oli kordusseminari aeg ja koht. Seejärel käis prodekaan LE meid mitu korda jumalakeeli anumas, et me äärmise põhjalikkusega ette valmistaksime ning et kõigil peab olema «Mis teha?» konspekt ja kellel see puudub, see jätab ülikooliga jalamaid hüvasti. Et nõukogude ülikool on eelkõige poliitiline ülikool ja et meie kursuse tegu käsitlevad tagurlased provokatsioonina Dmitri Uljanovi nime vastu. LE selgitas meile usalduslikult ja saladuskatte all, et TRÜ on taotlemas Lenini noorema venna nime, mille saamine on väga kasulik. Uljanovi-nimelisele ülikoolile pannakse kindlasti kõrgem kategooria, õppejõudude palgad ja üliõpilaste stipendiumid tõusevad, lahenevad ehitusprobleemidki, kuna Moskva hakkab paugupealt raha ja materjale saatma, pole ju mõeldav olukord, et Uljanovi-nimeline ülikool cleks räämas ja vaene. Igal mängul on oma reeglid, mida peab arvestama, muidu kaotad. Ent tulutoov taotlus oli takerdunud kuhugi Moskva võimukoridoridesse, kadetsejaid ja jala ettepanijaid leidub alati ja igal pool, aga nüüd on tõsiselt karta, et poliitiliste ekstsesside ilmingud jätvavad ülikooli suurest aust hoopis ilma.

Teame, et hoolimata aastatepikkusest mangumisest jäigi ülikool Dmitri Uljanovi nimest ilma. Mis põhjusel? Äkki on siin osa teeneid ka Z-il? Rahvuslik vabadusvõitlus on vahel võtnud kummalisemaidki vorme, ideoloogia kandjaks on alati rahvas oma suhtumise monoliitsuses ja isikulises kirevuses.

Kordusseminari ajal olime samas auditooriumis nagu nukud, kõigil konspektid laual, poistel lipsud ees, mõnel koguni komsomolimärk revääril punamas — nõnda oli soovitanud prodekaan, kes tõepoolest tahtis meile ainult head, nõnda nagu tema seda mõistis. Ja kes siis soovis saatusega riskida? Huntide seas ulu hundi kombel, omade hulgas hoia suu lukkus. Tagaritta oli asunud kõrge komisjon, kelle jaoks KK oli teenistusvalmis jooksupoisiks. Ees kontrollis J puudujaid — neid oli üksainus, nimelt Z, pahanduse tekitaja. C kommenteeris: ei julge ise oma suppi helpida, küllap šlikerdas endale arstitõendi, meie satume tema puudumise pärast risttule alla.

J oli ikka oma ruudulises päevasärgis, ta alustas: teie ei tea, mis on revolutsioon, suuresti olete te selles muidugi ise süüdi, aga osa vastutust langeb kahtlemata ka keskkoolidele, kust te tulete, õpetajatele, kes teid õpetanud on, ümbrusele, mis on teie ellusuhtumist mõjutanud, kodanlikele iganditele, millest teie ja teie perekonnad lõplikult vabanenud ei ole; jah, ikka nakatab nationalismipisik inimeste meeli, ikka on mõnel käsi püksitaskus rusikas, ikka vihkab keegi nõukogude korda ja venelasi, nõnda ma esitangi teile kontrollküsimuse — mis on Venemaa?

Prodekaani soovitusel kuuletudes olid nii mõnedki käed püsti, sedapuhku

vabatahtlikke vastajaid leidis. J valis välja tollesama hapra neiu Q, kes polnud toime tulnud revolutsiooni defineerimisega. Ent ma olen täiesti kindel, et see oli juhus, samasugune imelik ja salapärane juhus, nagu neid meie loos kohe ridamisi järgnema hakkab. J oli selleks liiga enesekindel ja hierarhiameelne inimene, et tudengeid meeles pidada.

Neiu Q ajas oma konspektist näpuga rida ja veeris: Venemaa oli mahajäänud maa. . . J lausa röögatas: vait, fašist!; tal jäi kuulmata neiu järgmine sõna a g a . Kaugemale Q ei jõudnudki, mõne hetke pärast hakkas ta pööraselt nutma. Ehk arvas taas, et ülikoolitee on sedapuhku lõppenud, et nõnda lühikeseks see jäigi — kolhoosisolek Savikotis, rebasekslöömine Vellaveres ja mõni nädal loenguid ilma ühtegi eksamit õiendamata. Kes oleks meist osanud tulla selle peale, et lahkub hoopis professor J, kelle reaktsioon oli sedavõrd ootamatu ja venepärane, et ma haistsin salamisi, küllap see tuleb meile kasuks, vabastab meid poliitilisest süüst ja patukoormast. Sihkasin üle öla komisjoni poole, lootes, et selle liikmed J-i korrale kutsuvad. Ei, mehed tagareas istusid liikumatult ja vagusi, võis koguni oletada, et nad ei kuule ega näe mitte midagi. Mäletan, et mõtlesin: no, kuulge, sedaviisi võib inimene kaotada usu kõrgete ametnike tarkusesse ja heasoovlikkusse!

J hakkas kaht kätt korraga üles ja alla loopides auditooriumi ees jälle edasi-tagasi käima, hakkas laulma oodi Venemaale: Venemaa oli nagu must taevas, kus särasid heledad tähed (käed üleval) — Kulibin ja Pavlov (käed üleval), Mitšurin ja Gorki (käed üleval), Belinski ja Puškin (käed üleval), Ladõgin ning isa ja poeg Tšerpanovid (käed üleval), Popov ja Jablotškin (käed üleval), Tšernõševski, kes kirjutas «Mida teha?», ja Lomonossov (käed üleval)! Ja nii edasi ja nii edasi. Mina polnud oma elus juhtunud kuulma nii palju vene isemõtlejate nimesid, mul polnud aimugi, et neid on sellisel hulgal välja mõeldud. Sekka kostis päris võõraid, siis tuli igasuguseid Ivanove, Petrove ja Sidorove, kelle kohta ei teadnud oletada, mis alal nad tegutsema olid pandud. Psühholoogiliseltki oli situatsioon huvitav — lahendas hirmu, aga avalikult naerda ei söandanud keegi, hoopis neiu Q nuuksumine saatis nimesadu. Oma oodi lõpus tuli J mööda vahekäiku taha ja ütles komisjoni liikmetele: edasi seminari pidada pole mõtet, sai tõestatud see, mida tõestada oli tarvis — kursusel valitsevad fašistlikud meeleolud. Seejärel lahkus J auditooriumist, ilma et ta ühtki tooli oleks ümber ajanud. Särginööbidki kõhul olid tal korralikult kinni.

Kas J oli psühhopaat? Ju. Alkohoolik? Vist küll. Aga see ei tähendanud midagi, see ei seganud tal parteilisi ülesandeid täitmast. Oluline oli meelelaad, ja see oli J-il õige. Kaader otsustab kõik! on kuulutanud Stalin ja Mao. Iga režiim valib endale meelepäraseid iseloomusid, oskusi ja teadmisi. NLKP tõstis esile juhmuse ja lojaalsuse, just sellepärast ta püsiski nii kaua võimul. Ent J oli ka üks viimaseid vana põlvkonna bolševikke, tema kohta võib öelda, et loll, hüsteeriline ja aus. Hiljem lükati J-i-sugused kõrvale, neid asendasid keskpärased teadlikud valetajad ja omakasupüüdlidki intrigandid, kes panid aluse partei lagunemisele. Jäänuksid J-id võimule, kestaks praegugi uhke proletariaadi diktatuur.

Komisjon tõusis viimasest reast. KK teatas, et meie seminar läheb uuesti kordamisele, jälgigu me hoolikalt tunniplaani, sinna pannakse meile vastav sedel.

Mõne päeva pärast lugesin ma teadetetahvlilt rektori käskkirja, et Z on

eksmatrikuleeritud omal soovil majanduslikel põhjustel. Samas oli väljas teinegi käskkiri selle kohta, et J on NLKP ajaloo kateedri juhataja-professori kohalt vabastatud seoses üleminekuga teisele tööle. Kolmas käskkiri teatas, et NLKP ajaloo kateedri juhataja ajutiseks kohusetäitjaks on kuni konkursi toimumiseni määratud KK.

Järgmised uudised tulid ajalehe kaudu. Kroonikarubriigist selgus, et senine Tallinna Pedagoogilise Instituudi rektor AK on saanud ENSV kõrgema ja keskerihariduse ministriks, Peda rektoriks on aga valitud J. Mäletan, et mõtlesin, ei tea, kas ta seal ikka toime tuleb, et võib-olla läheb tal päris raskeks.

Teise kordusseminari viis läbi juba KK, kes kohe alul teatas, et komisjoni meelest ei valitse kursusel fašistlikud meeleolud. Kas kostis siit läbi kriitika J-i, oma eelkäija aadressil? Jah, kuid ainult minimaalselt ja oletamisi, ent sellest piisas, et teenida endale lugupidamist. KK kaalus üldse täpselt oma sõnu ja suhtumisi, ta oli üks väheseid (kui mitte ainus) marksismi-leninismi õppejõudusid, kellest üliõpilased lugu pidasid! Taas neile aastatele nii oma- vasturääkivus: ainet ei sallitud, ainet pilati ja vihati, kuid selle aine õpetaja ümbritseti austusega. KK teadis täpselt, kuidas oma sissejuhatust lõpetada: te peate nüüd siiski usinalt partei ajalugu õppima, et endilt häbi ja kahtlusi maha pesta. Aga kuidas seda teha ilma südametunnistusega vastuollu minemata? Paljud hakkasid jooma, rääkisid vastukaaluks nn riigivastaseid anekdoote, laulsid SS-i rivilaule, kuulasid hoolega välisraadiot. Minagi tegin seda kõike, ma ei taha end tagantjärele millegagi õigustada, ent ma leidsin veel tsiteerimise ja refereerimise tee. Seminaridel ja eksamitel ei väljendunud ma eales oma arvamust, vaid viitasin allikale. Umbes nii: nagu on kirjutatud Lenin, nagu on öeldud seal ja seal, selle või tolle autori veendumuse järgi olid asjaolud nii või naa. Ainult üks kord kõigi nende viie aasta jooksul käratati mulle eksamil: jah, Lenin ja too autor on tõesti niisugusel seisukohal, aga mis te, Remsujev, ise sellest mõtlete, kas te jagate seda seisukohta. Käratajaks oli kuulus veidrik professor Makarov, mina valetasin vastuseks, et ma olen Leniniga nõus, sain viie ja läksin õllesaali, kus ennast täis jõin, kus ma terve laudkonnaga metsavendade hümnid jorutasime.

Möödusid ajad. Alati, kui ma juhtusin mõnd pedakat nägema, tundsin huvi, kuidas siis J seal Tallinnas hakkama saab. Vastuseks irvitati, mehe kuulul sai tublisti nalja. Ma ei ütleks, et inimesed olid pahatahtlikud, sest ega J-i ei kirutud põrmugi rohkem kui teisi kommunistlikke ülemusi, ka polnud mees üldsegi sobimatum oma koha jaoks kui teised temasarnased inimesed.

Juhtus muudki. Tankid okupeerisid Praha, Jan Pallach süüitas enda põlema, Pariisis tegid üliõpilased punalippude ja esimees Mao portreede all Mairivolutsiooni, punabrigaadlased ja punaarmeefraktsioonlased panid mitmele poole pomme, tapsid palju inimesi, korraldasid nn sigadele atentaate. Neile ei meeldinud kõrge elatustase, nad nõudsid õiglust ja vaesust. Teha lõpp sotsiaalsele äraostmisele palgatõusu näol! kuulutas uuskuura. Tartus toimusid legendaarsed üliõpilaspäevad, esimest ja viimast korda Nõukogude režiimi ajal tsenseerimata plakatitega.

Tean, kes need organiseeris, tean, kuidas taoline idee sündis, kuna just selal kuulusin minagi lühikest aega ülikooli komsomolikomiteesse, ja olen endalt alati küsinud: äkki oli see kõik peen provokatsioon, niisugune, millest korraldajail polnud aimugi? Võib-olla oli kellelgi tarvis peilida üliõpilaskonna meelsust, eraldada sõklad teradest? Võib-olla üritas keegi EKP Kesk-

komitee büroo koosseisu muuta, et ise võimule pürgida või vähemalt omasid püramiidi tippu upitada? Pole ju paremat argumenti etteroninute vastu kui see, et ideoloogiline töö nooruse — ühiskonna baromeetri (Trotski) — hulgas on nõrk? Tõrvikutega rongkäigus kantigi uljaid loosungeid: «Jänkid, kasige Peipsi taha!», «Elagu NSV Liidu rahuarmastav välispoliitika!», «Elagu vankumatu marksist Leonid Lentsman!», «SLABA KPSS» (vene keeles suurte ladina tähtedega), oli plakat, millel «Jawal» kihutav Švejk pissis tanki peale, oli muudki nõukogude korra üle irvitavat. Üks epakas viskas korgita tindipotiga Lenini hiigelportreed, mis oli riputatud raamatupoe «Teadus» tummale küljeseinale. Tint määris partei looja mõtliku filosoofinäo ja lahked, lapsi hellitavad silmad. Viskaja mõisteti paariks aastaks vangi, ja hullugaansuse, ei millegi muu eest, nõnda välistati sekeldused ja kumu, mis võinuksid kaasneda poliitilise protsessi korraldamisega. Rahuarmastava välispoliitika elada-laskmist Tšehhi agressiooni ajal tõlgendati õigustatult irooniana pühaduse pihta, ja see oli loomulikult karistatav. Jänkide Peipsi taha saatmisega oli veel lihtsam — sellel loosungil olevat kutsutud USA-d ründama Nõukogude Liitu, järelikult tehti sõjapropagandat, mille kohta on ENSV Kriminaalkoodeksis kuri paragrahv. Et loosungil suhtumist venelastesse ja Eestimaa koloniseerimisse väljendati, sellest ei tohtinud mõeldagi, loosungite kandjad heideti ülikoolist välja, harilikult õnnestus neile auk pähe rääkida, et nad ise eksmatrikuleerimisavalduse kirjutaksid, et nad nn omal soovil lahkuksid. Ainult Lentsmani-kiitja pääses kerge ehmatusena, sest tema ja ta sõbrad kinnitasid uurijatele, et nad tõepoolest kangesti austavad EKP ideoloogiasekretäri Leonid Lentsmani ning nõnda avaldanud plakatil oma kiindumust, mis nende teada pole keelatud. Räägitakse, et tobuke Lentsman ise olevat jäänud seda lora uskuma ning käskinud juurdluse ja poiste represseerimise lõpetada. Nali naljaks, kuuldused kuuldusteks. Kummata joonistuvad just selle üksikjuhtumi kaudu välja kogu sündmustiku ka teistsuguse seletamisvõimaluse ähmased ja alatud kontuurid. Kui on õige oletatav versioon, et mürtsutegijad ja loosungikandjad olid vaid lihtsameelseteks kannikesteks tõeliste küüniliste mängurite käes, kelle eesmärgiks oli mingi parteiridade puhastus, enesele tee rajamine, siis on just see episood eriti kõnekas. Esiteks oli siin nimetatud ideoloogiatöö eest vastutaja. Teiseks. Nii või teisiti, kuid loosungi pärast ei juhtunud pahandusi. Ometi suhtuti kriitikasse konkreetsete isikute aadressil alati karmimalt kui üldistesse rünnakutesse (näiteks rahuarmastava välispoliitika pilamisse). Üldine rünnak ei riiva otseselt kedagi peale ründaja enda ning seetõttu on andestamisprotsent alati suurem. Kolmandaks. Õige varsti talitati Lentsmaniga tollal levinud kommete järgi — mehe rinda riputati Oktoobrirevolutsiooni orden ning ta tõrjuti võimult, suruti ametiühingutööle, mis oli tuntud kui positsiooni kaotanud bolševike vanadekodu. Neljandaks. Lentsmani järglaseks ideoloogiapostil sai ülikoolimaffiaga tihedasti seotud hilisem tuntud venestaja Vaino Väljas. Vähemalt mõttes tänama (kui mitte rohkemat) pidanuks isand Väljas neid selle küll, kes Lentsmani fookusesse seadsid, tema peale tule juhtisid. Aga ma olen veendunud ka selles, et poisid ei teinud seda meelega ja teadlikult. Eales ei aaimata, kelle tööriistaks võidakse kogemata sattuda.

Teinegi vahelugu tõestab, et sündmused olid mitmemõttelised ja raskesti lahenduvad. Just jänki/Peipsi-loosungit püüdis kogu ürituse hing ja organiseeriija, hilisem partei- ja kultuurituuus JA maha kiskuda, põhjendades oma

tegu sooviga head teha ülikoolile ja kandjale. Soov head teha luhtus, loosung jäi maha rebimata, ent endale pani rebija kirja plusspunktid. Võib-olla koguni kahelt poolt — nende käest, kes tahtsid, et niisugune loosung oleks rongkäigus, ja nende käest, kes seda ei tahtnud.

Mina kohtasin ühes Eesti väikelinnas Z-i, kes oli kolhoosiesimehe perre koduväiks võetud. Poiss müüs turul maasikaid, ta huuled punasid. Ise oli söönud küll, kuid mulle ta marju maitsta ei andnud: sinusugune tüüp ei osta niikuinii mitte sittaagi, sa oled vaene kui kirikurott, nagu kõik need kuradi üliõpilased. Z oli ka varem õigust rääkinud, seegi hinnang vastas üldjoontes tõe. Pisut juttu oli Z nõus ajama, niivõrd, kui see turutööd ei häiri. Mina: kuule, hangeldaja, kas sulle tookord avaldati ülikoolist lahkumiseks survet, kas sa ikka tõesti vabatahtlikult eksmatrikuleerimisavalduse kirjutasid? Z: ära nuhi siin midagi, see tiblade värk oli mind ammu kõrini tüüdanud, ülikool on viimane pasapasa, kuhu aus eesti mees oma nina ei pista.

Ma ei tea, kas maasikatest ilmajäämise või eituse kategoorilisuse pärast, aga ma ei uskunud Z-i, pidasin siis ja pean nüüdki tõenäolisemaks tollele ajastule iseloomulikku kompromissi.

Vahest ehk sel moel masseeriti esimeses parteiajaloo seminaris rahva tõelise suhtumise väljendajat? — teie, Z, olete suure pahandusega hakkama saanud, esitage, palun, ise lahkumisavaldus ja vaikige, et meie teilt seda nõudsi-me, kui te esitate ja vaikite, kui te edaspidi käitute poliitiliselt mõistlikult, siis teil sekeldusi ei tule, meie garanteerime teile seda.

Katsusin Z-ile jutustada, kuidas «Mis teha?» — ja «Kuhu minna?» — lugu edasi arenes, kuid teda ei huvitanud see põrmugi. Z: üks ilma otsata tal-lalakkumine ja perssepugemine seal ülikooli peal käib, keegi ei julge öelda, mis ta asjadest tegelikult arvab, kõige rohkem ajasid mind vihale igasugu dotsendid ja professorid, kuid üliõpilased ise ka olid viimased t. . . pead.

Tajusin Z-i soovi minust kui tülitajast vabaneda, võib-olla tekkis tal isu maasikate järele ja delikaatse inimesena ei tahtnud ta marju minu nähes süüa. Jätsime hüvasti, tema jäi kauplema, mina kõndisin kohalikku raudtee-jaama, mille ajalehekioskist ostsin eelmise päeva «Õhtulehe», ehkki ma ei sallinud seda Tallinna häälekandjat. Aga muud lugemist müügil ei olnud, tuli leppida sellega, mis saadaval.

Eesti viimases kitsarööpmelises rongis sain lehest teada, et seoses pensio-nile minekuga lahkus töölt ülikooli kauaaegne rektor professor FK, tema asemel suunati Tallinnast Tartusse rektoriks senine ENSV kõrgema ja keskerihariduse minister dotsent AK. Kõhast jäi ilma ka Peda rektor J, musta tae-va ja säravate tähtedega metafooritseja, tema kabinetti maandus üliõpilaste parteiajaloolasest lemmik KK, kes omakorda Tartust Tallinna suundus. Ro-tatsiooniloogika järgi pidanuks vakantne ministrikoht langema J-i saagiks, ent kummati ei saa ma ajaloolise tõe huvidega lõpetada orna juttu säärase efektse puändiga. Novellis võib otsad kokku punuda, elus jääb ühtteist ikka ripakile. Või äkki sedapuhku ei jäänud? Vahest arenes kõik just nii, nagu kellelgi tarvis oli? Igatahes tõugati J, Leonid Lentsmani taoline vana kooli bolševik, hoopis kõrvale, tema asemele ilmusid platsi uued, KK ja Vaino Väljase sugused mehed.

ANTS JUSKE

KURVITZ JA ZEITGEIST

Alustades esmalt Raoul Kurvitzi maalikunstist, ütleksin nii: «Kurvitz on tüüpiline transavangardist» või «Kurvitz on Eesti kõige transavangardlikum maalikunstnik». Arvan, et meie kompleksidest puretud kriitika taustal tuleb meil määratlusi aktsentueerida, kuigi praegusel hetkel võib see näida juba tagantjärele tarkusena. Nimelt on meie kriitika väga tundlikult reageerinud vooluloolistele tunnustele, nagu oleks tegemist mingi kriminaalse teoga. Nii võib siiani lugeda umbes selliseid hinnanguid: «Kuigi X kunstniku puhul võib leida paralleele x vooluga, on ta täiesti isikupärane kunstnik.» Loomulikult oleks veel parem, kui neid paralleele üldse ei leiduks — vaat see oleks juba absoluutne isikupära. Mõistagi on «individuaalse ja «kollektiivse» stiili vahel pike-ma arutluse teema, kuid on ilmne, et aastaid on meil rohkem hinnatud «individuaalset» kuni selleni välja, et «individuaalse» kui subjekti all mõistetakse kogu eesti kunsti. Nii ongi meile jäänud kättesaamatuks *Zeitgeist*, see, mis on «õhus» ja mis ühendab eri maade ja rahvuste kunstnikke.

Õeldut arvestades pööraksin Kurvitzi vaatlusel seni levinud menetluse ümber ning vaatleksin kõigepealt seda, mis on Kurvitzi loomingus tüüpilist ning alles seejärel individuaalset. Sest on võimalikud ka juhtumid, kus just viimane osutub aktsidentseks — nii on see sageli kunstnike puhul, kes on *Zeitgeistiga* eriti lähedastes suhetes. Juba varem on mitmel puhul viidatud Kurvitzi sugulusele 1980. aastate ekspressionismiga, kuid millegipärast on peetud teda saksa «Neue Wilde» mõjusfääri kuuluvaks. Siiski on hoopis nähtavam paralleel Kurvitzi ja itaalia transavangardismi vahel. Kurvitz sobiks ilusti ühte ritta kolme suure C-ga — Francesco Clemente, Enzo Cucchi ja Sandro Chia. Itaalia transavangard tekkis reaktioonina 1970. aastate kontseptualistlikule ja minimalistlikule kunstile. Viimase ebaisikulisele anonüümsusele seati vastukaaluks kunstnik kui kordumatu subjekt koos temas peituvate individuaalsete ja kollektiivsete müütidega. Ootamatult tõusid maalikunsti aktsiad, kuigi avangardi lõpu-poolle oldi juba veendunud, et traditsiooniline maalikunst on surnud. Sest just pintli või pliiatsi vahendusel on kunstniku mentaalne aura ja teos

kui materjal kõige efektiivsemalt seostatavad. Nagu ikka sellistel juhtumitel meenutati taas hea sõnaga sürrealistide avastatud *écriture automatique*'i. Samal ajal on 1980. aastate ekspressionismil tuntav erinevus sõjajärgsest abstraktselt ekspressionismist. Esmalt muidugi figuratiivsus ja tugev narratiivne moment. Alati midagi kujutatakse ja millestki jutustatakse. Ekspressiivsus ja *Einführung* on rohkem omased saksa kunstile, itaalia transavangardi puhul rõhutab suuna peaidoloog Bonito Oliva eelkõige *manerismi*. Viimasele viitab figuuride deformatsiooni laad, *bad painting* ja kunstiajalooline eklektika. Transavangardistliku maali keskne tegelane on moonundunud inimfiguur ilma loetavate sootunnusteta. Igal juhul puudub erootiline moment, *see power*, mis on alati paelnud avangardiste. Kujutamisiivis panakse kokku kõige jõledamaid värve, maalitakse meelega lohakalt ja diletantlikult. Lähematest näidetest meenuvad soomlanna Leena Luostarise laadakiitist inspireeritud maalid. Kujutamisaines on äärmiselt enesekeskne. Klaus Honnef viitab näiteks Clemente puhul isegi solipsismile psühhopatoloogilise manerismi variandis, kus maali tulevad sisse autori psüühilised ja füsioloogilised vaegused. Maali sisuline programm jääb seejuures täiesti defineerimatuks, võib ainult leida iroonia, paroodia ja travestia elemente, nagu seda teeb Honnef.

Pole vist tarvidust viidata, et kõik eelnevalt loetletud transavangardi tunnused kehtivad täiel määral Kurvitzi maalide kohta. Loomulikult on ka kõik itaalia transavangardistid igaüks omaette individuaalsused, nagu seda on vaieldamatult ka Kurvitz, kuid see ei sega meil nägemast ühised koolkondlikke jooni. Muide, antud kujul on subjektiivne moment märksa olulisem kui ükskõik millises moodsa kunsti voolus. Sest transavangardism pole ju mingi stiil, nagu seda olid kubism, suprematism või konkretism. Ilmselt seepärast polegi keskel kohal mitte *Form*, vaid *Geist*. Jätaksime siiski Kurvitzi individuaalsuse tema publiku otsustada, mida polegi raske teha — piisab kõrvutada tema maale itaallaste omadega. Kurvitzil on oma kindel «šnitt», kuigi Oliva lemmikute suurest joonest jääb asi kaugemale. Kuid

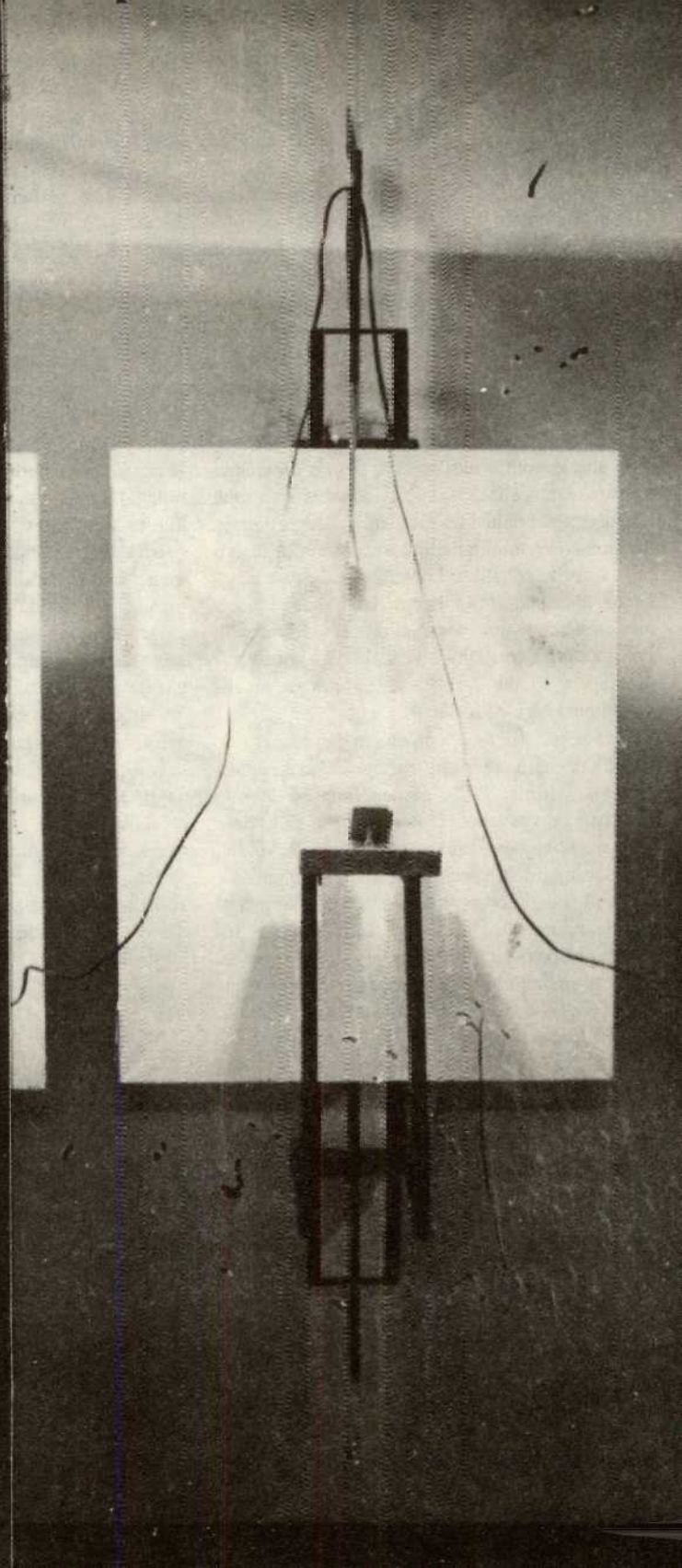
nii on eesti kunstiga alati olnud. Antud kontekstis huvitab mind aga jällegi rohkem Kurvitzi suhe *Zeitgeistiga*. Tuleb tunnustada, et 1980. aastate kunstist on ta Eestis ainus, kes haakus niivõrd üheselt rahvusvahelise lainega. See, mida oli Okas omas laadis 1970ndatel, oli Kurvitz omas 1980ndatel. Pole ka juhuslik, et mõlemad olid kohalikus kunstielus tõrjutud nähtused. Mida head võikski «Pallase» maalitraditsioonide najal koolitatud kriitik öelda Kurvitzi *bad-painting*'i kohta! Kurvitz leidis oma tänaseks aksepteeritud koha siinses kunstielus ikkagi tänu oma *performance*'itele. Teiselt poolt oli ka veendunud modernistil võimatu alla neelata transavangardistlike eklektilisi mütolooiaid. Üldse olid 1980. aastad valus kogemus modernismi pinnal kujunenud kunstnikele. Väliselt pakub postmodernism oma leebusega võimalusi kõigile, kuid avangard on ju harjunud oma totalitaristlike ambitsioonidega. Nii jäigi Kurvitz kohalikus kunstielus kahe tule vahele — ühelt poolt traditsionalistid, teiselt poolt modernistid. Kuid usun siiralt, et historistlik kunstiajalugu, mis lähtub vaadeldava ajastu paradigmatel, asetab Kurvitzi 1980. aastate maalikunsti oma õigele kohale.

Tähelepanelik lugeja on ehk märganud, et rääkides Kurvitzi maalidest, tegin ma seda enamasti minevikuvormis. 1980. aastate lõpp on toonud muutusi rahvusvahelise kunstielu lainetustesse ning see pole jäänud märkamatuks ka Kurvitzile. Transavangardistlik manerism on taandunud, andes teed jällegi kontseptuaalsemale ja minimalistlikumale kunstile. Käesoleva aasta kevadel oli Kurvitzil peaaegu samaaegselt kaks näitust: «Vaalas» maalid ja Kunstihoone galeriis installatsioon. Kas need kaks väljapanekut näitasid meile kahte Kurvitzit — ühte eelmistest, teist käesole-

vast kümnendist — seda selgitab aeg. Igal juhul oli Kunstihoone galerii installatsioon täiesti «puhas kraam», st vaba kujutuslikkusest, narratiivsussest, eklektikast, manerismist ja teistest transavangardi atribuutidest. Viimaste asemel nägime klassikalise modernismi leksikast pärit materjale ja puristlikku kontseptsiooni, kus «peategelaseks» olid valgus ja vari. Ja tegelikult oli «Vaala» maalinäitus midagi muud kui Kurvitzi varasem «kujutatav» kunst. Nimelt oli tegemist vanade maalide ülemaailmisega, kus kunstnik tema oma sõnade järgi suhtles «alusmaaliga» nagu abstraktsed pildiga. Praegusel juhul on aga põnevam küsimus see, millele viitab Kurvitz oma kontseptualistlik kunst (seepärast piirdumegi reproduktsioonides Kunstihoone galeriis eksponeeritud installatsioonidega)*. Kas suudab ta nüüd juba tunnustatud kunstnikuna uuesti paindlikult reageerida *Zeitgeistile* või on talle omasem kujunemisaastate kunsti vaim? Kindlasti on õigus neil postmodernismi apologetidel, kes väidavad, et nüüdsel ajal elavad kõik vaimud õdusalt ühe katuse all, kuid mina ühineksin pigem postmodernismi kriitikutega, kes on juhtinud tähelepanu asjaolule, et ka postmodernism kasutab modernismi kunstimehanisme, lükates harjale järjest uusi lainekehi. Ja kas lõpuks ei käitu postmodernism tervikuna nagu üks järjekordne «-ism»? Nii või teisiti meeldivad mulle rohkem kunstnikud, kes orienteeruvad nendes hoovustes, kui need, kes lohutavad omaette vaikset nokitsemist postmodernismi kõikelubava pluralismiga. Ja nagu viidatud, on ka Kurvitz märganud, et praegune aeg töötab esimeste kasuks.

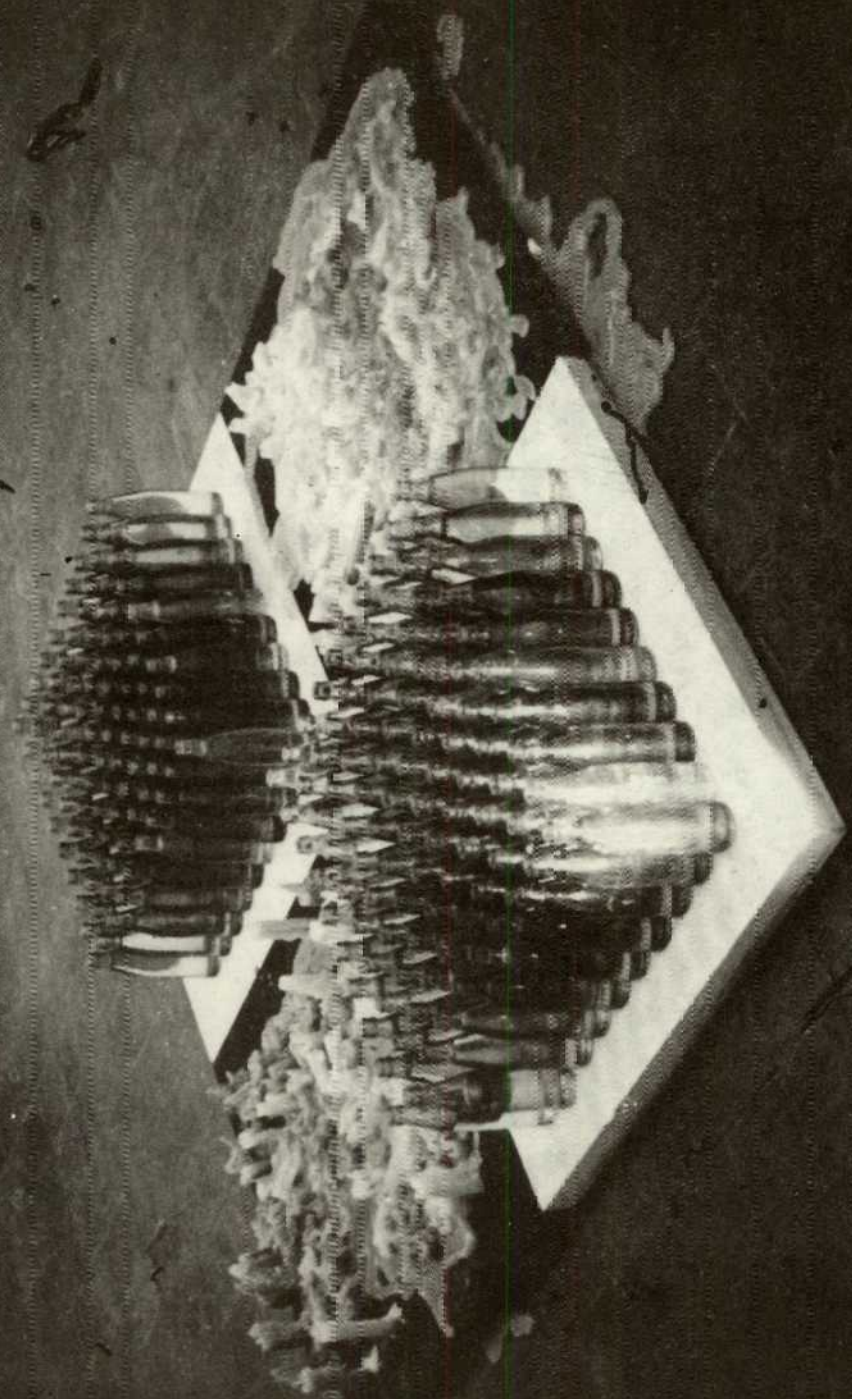
*R. Kurvitzi maale vaata «Vikerkaar» 1989, nr 11.

KURVITZ

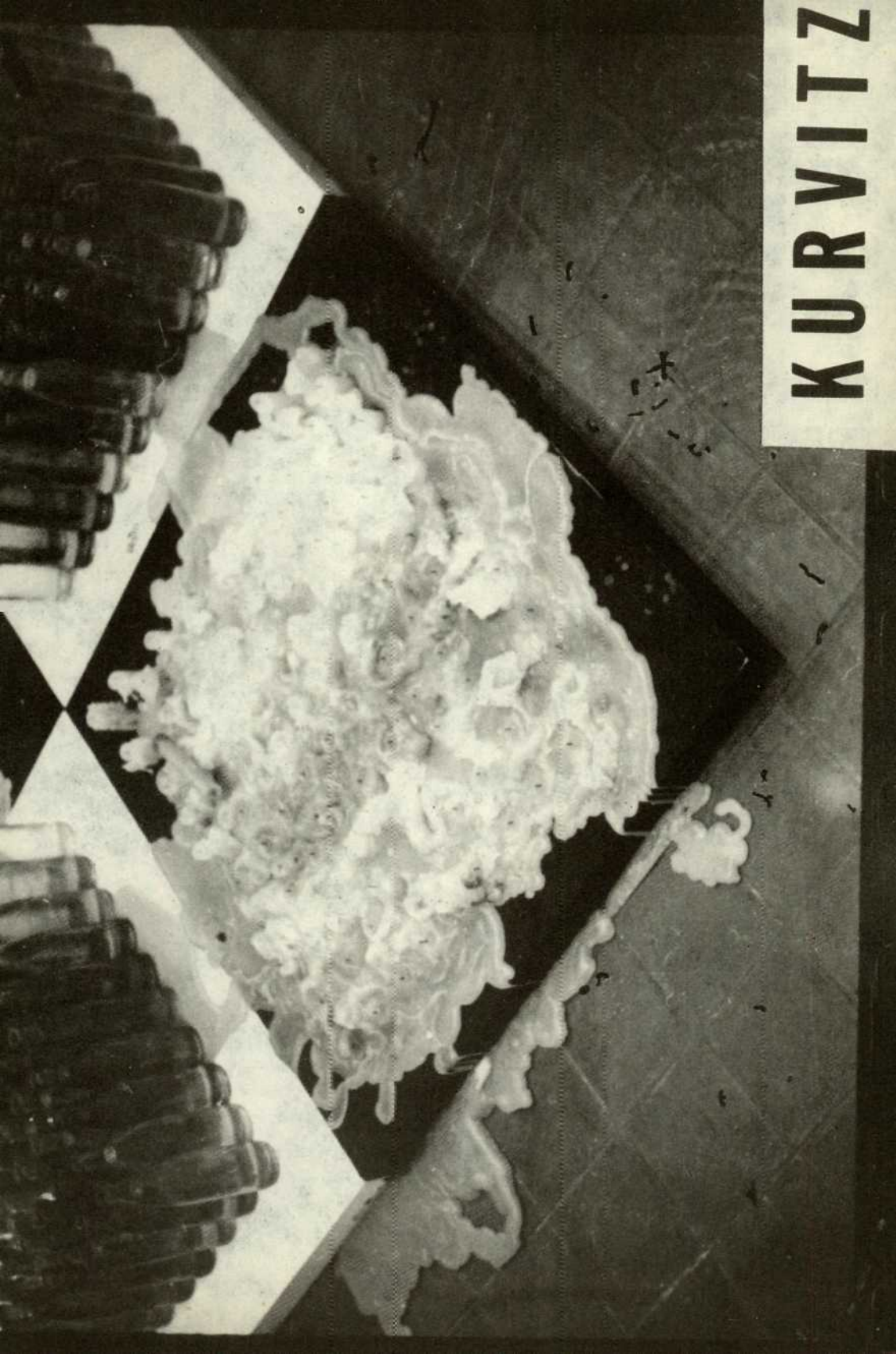

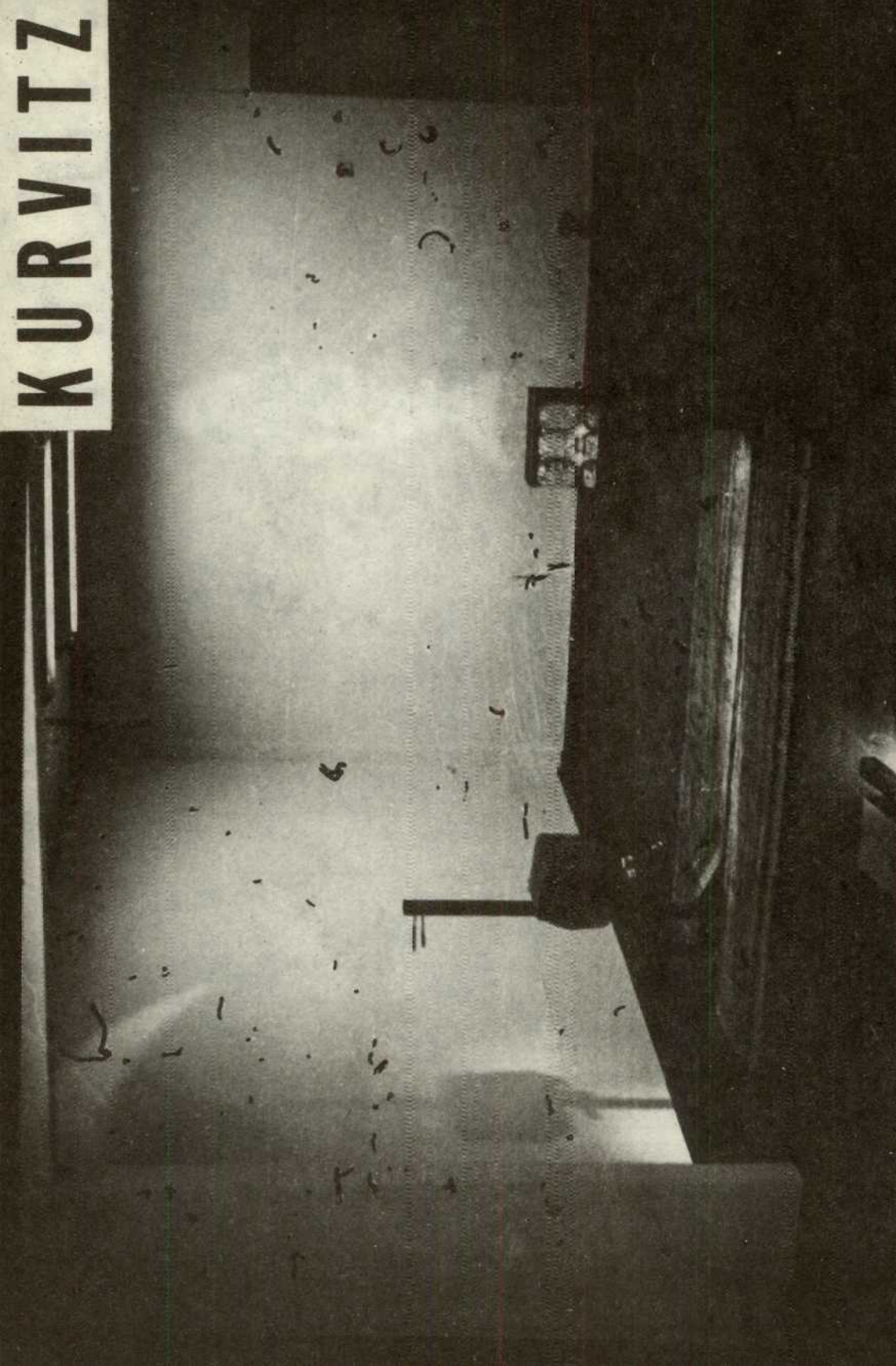
KURVITZ

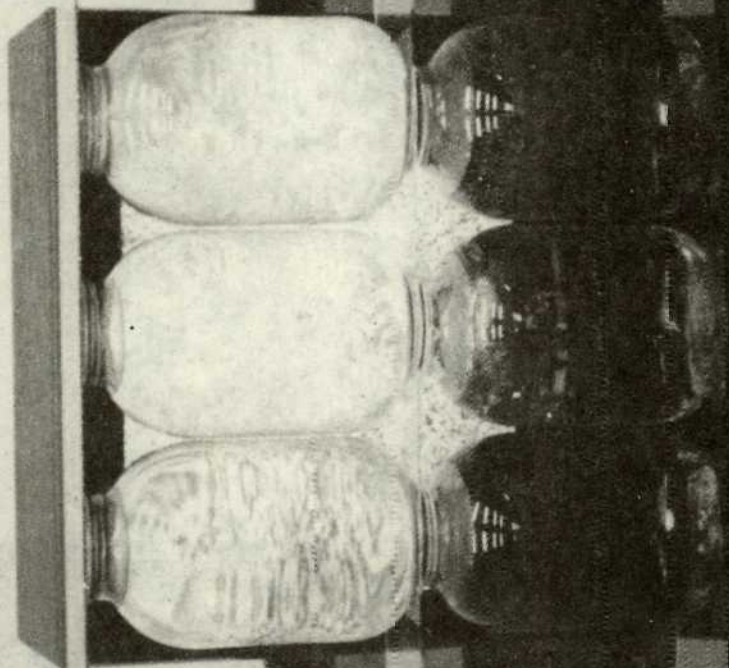
KURVITZ

KURVITZ

KURVITZ

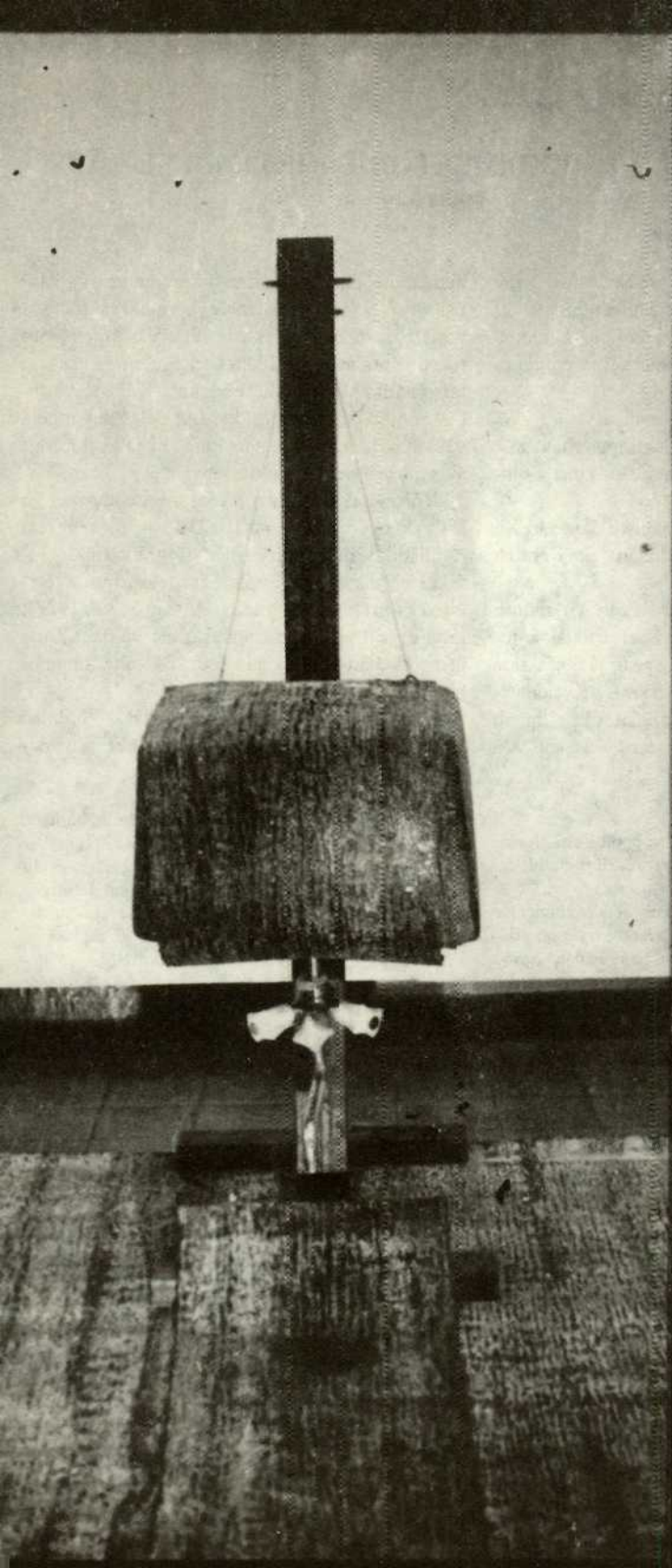

1. 2.
8.
v

7

KU R V T Z

HASSO KRULL

POSTSTRUKTURALISTLIKUD MEETODID KIRJANDUSE KÄSITLEMISEL

2. loeng

Võib-olla kõigub kogu kirjandusteadus kahe pooluse vahel, mida võiks formuleerida vastandusena *nihilism/terrorism*¹. Nihilistlik kirjandusteadus on see, mida meie kõige paremini tunneme, ta

- taotleb teaduslikku tõsikindlust,
- piirab oma meetodid üldaktsepteeritavaga,
- ei lähene oma mõttearendustes kunagi ohtlikule,

— väidab end kaitsvat humanistlikke väärtusi, ilma et suudaks lõpuni põhjendada oma elulist väärtust.

Nihilistlik on näiteks suur «Eesti kirjanduse ajalugu» (kokku viis köidet). Seal esitatakse tohutu hulk ajaloolisi andmeid, teoste ja elufaktide loetelusid, aktsepteeritavale keskmisele orienteeritud hinnanguid. Terroristlik aspekt ilmneb ainult tema vägivaldses politiseerituses: igast tä-

hendusrikkamast ajaloolisest kommentaarist vaatab vastu okupantide ideoloogia (nüüd on põhjust nimetada «nõukogulikkust» nii). See aspekt viib teksti adreassaadi tegelikkude kontakti eluga, mis on terroristlik, sest on ohu hõnguga. Kuid see kontakt mõjub negatiivselt, õudselt, peletades lugeja veel sügavamale tähendusnihilismi ja keskmiselt aktsepteeritava varjenditesse.

Või näiteks Tuglase hõbedase kaanepaberiga kriitikakogumikud (I—VIII, 1935—36); seegi on nihilistlik kriitika. Kirjandust, isegi kirjaniku elufakte peetakse seal implitsiitselt väärtuseks iseneses (vrd ka monograafiat «Juhan Liiv», 1927), ilma et sellisele väärtusotsustusele võidaks anda mingit vahetut elulist põhjendust — ainult humanistliku ja vahendatud ehk.

Või niisugune saavutus nagu Jaak Põldmäe poleemikat tekitanud monograafia «Eesti värssi

Publikatsiooni aluseks on autori poolt Eesti Humanitaarinstituudis 1991. aasta sügissemestril peetud loengu teoreetiline konseptsioon.

¹ Selline ebatavaline mõistepaar nõudis toimetuse arvates lähemat lahtiseletamist. Tavatarvituses on *nihilism* ja *terrorism* lähedased, pooleldi sünonüümsed mõisted; täpsemalt öeldes peaks avalik terrorism olema üks elutundelise nihilismi loogilisi järeldusi, või peaks teatav filosoofiline nihilism olema tegeva terrorismi ideoloogiaks. Olen need mõisted aga siin teataval elufilosoofilisel alusel vastandussuhtesse viinud. Mis põhjendusel? Missugune struktuur moodustub kahest negatiivse väärtusega, samas tähenduslikult kokkukuuluvast mõistest? Vastan: moodustasin selle (olemuslikult tühja) vastandipaa ri sellisel, et kumbki ettevõetud mõiste on subjektiivselt, kuid tagurpidi pööratud perspektiivis omaenda teise teine. Nihilism on terrorismi teine ja terrorism on nihilismi teine: iseenda jaoks ei ole nihilism nihilism ega terrorism terrorism, nad on seda ainult oma teise, vastavalt siis «nihilism» terrorismi ja «terrorism» nihilismi jaoks. Nii võiks nihilistlik teoreetik nimetada vastaspoolt terroristlikuks, ilma et ta seejuures iseend üldse nihilistlikuks peaks jne. Mõiste *nihilism* järgnevat tarvitust teatavat tüüpi (tegelikult kõige harilikuma) kirjandusteooria iseloomustamisel pole sellisena täiesti idiosinkraatiline, vaid toetub selle mõiste kindlale elufilosoofilisele pruugile, eriti Friedrich Nietzsche tööd

(vt nt siinkirjutaja kokkuvõtetlikku ülevaadet «Nihilism. Nietzsche käsitus», nädalaleht «Kostabi» 1991, nr 3—8). Lühidalt defineerituna on nihilism igasugune elu eitatus. Mõistet *elu* tuleb seejuures käsitada kui defineerimatut algmõistet, mis hõlmab niihästi erinevate eluvormide kirjuseid ja ruumilist paljusust kui ka seda kirjuseid ning paljusust loovat eluenergiat üldse (vastab umbes psüühikanalüüsi libiidole). Elu eitatus võib olla otsene ja kaudne: esimesel juhul tuleb ta ilmsiks otsese kihuna elu hävitada, elulist paljusust taandada (fundamentalism, fanatism). Teisel juhul dekadentlik, ennastvihkav elu varjub elulise paljususe eest teatavatesse liikumist tokestavatesse vormidesse (akademiism). Kirjandusteooria puhul on tegu mõistagi viimasega. Varjumise motiiv analüüsida läheks joonealuse märkuse jaoks pikale.

Mõistel *terrorism* on aga siinses publikatsioonis positiivset tasakaalutust tekitav dünaamika, negatiivne (tühi) mõiste kaldub arutluse käigus positiviseeruma (elulise substantisiga täituma). Nihilism on siis nihilism ja jääbki nihilismiks, terrorism aga eemaldub kiiresti oma algsest määratlusest. Seega on too mõistepaar ebasümmeetriline. (Minu tähelepanu juhiti ka sellele, et toodud vastanduse kaudseks eeskujuks võis olla J. Hillis Milleri vastandus «õlukriitikute» ja «õuduskriitikute» vahel (*canny and uncanny critics*), vt M. H. Abrams, Dekonstruktiiivne ingel, «Akadeemia» 1991, nr 5, lk 926. Samas on Hillis Milleri opositsiooni-paaril süiski teistsugune struktuur.) — H. K.

õpetus» (1978): selle saatesõnas öeldakse küll, et ei taheta analüüsida «mitte konkreetsete teoste kunstilist väärtust, vaid tuuakse esile luuletuste ülesehitamise üldised põhimõtted, mis eri teostes omandavad erineva esteetilise väärtuse» (lk 5). Kuid ühelt poolt on «esteetiline tähendus ja väärtus» elulises mõttes nihilistlikud, on õieti kattevarjudeks hoopis teistele taotlustele või paopaikadeks kellelegi; teiselt poolt on «luuletuste ülesehitamise üldistele põhimõtetele» keskendumine samuti juba algupäraselt nihilistlik, on nimelt otsitud kirjandusega tegelemises mingi seesugune lõik, mis vabastab vahetust vastutusest, lükkab teksti (luuletust) liikumapanevate jõudude otsese kogemise võimalikult kaugemale.

Nihilism on siis õieti kirjandusteaduse lahutamatu osa: teatavas mõttes ongi ta kirjandusteaduse olemus. Võidakse end hoida suure sooja kirjandustuha ligiduses, mis on muudetud liikumatuks, varjavaks, turvaliseks. Siit see külgetõmbejõud, mis on nn akadeemilisel kirjandusteadusel. Nihilism soojendab.

Hoopis teistsuguse ilme saab kirjandusteadus siis, kui ta omandab t e r r o r i s t l i k u kalde. Siis kipub ta

— väljuma oma akadeemilistest piiridest,

— proovima kõiki meetodeid, mis avavad jahmatavaid väljavaateid,

— lähenema oma mõttearendustes tihti ohtlikule,

— mõnikord eitama kogu kirjandusteadust, või siis küsitavaks seadma esteetilisi või humanistlikke või äärmisel juhul isegi sotsiaalseid väärtusi.

Meie kirjavarast midagi seesugust leida on nüüd raske. Kogu stalinistlik kirjandusteadus on küll teatavas mõttes terroristlik, aga ta on seda vahendatult (vahendab riiklikku, hoopis teise iseloomuga terrorismi) — nii et tegelikult on ta hoopis omapärane vorm, kus terrorismi varju on pugenud nihilism, poliitika varju apoliitilisus. Hilisemast ajast võib võtta näiteks Oskar Kruusi «Apokriiva lood eesti akadeemilise kirjandusloojuurde» (1983), seal on eluloolisi seiku kasutatud terroristlikult, paraku ilma mingi suveräänse eesmärgita (see on «härjaturja–terrorism»). Terrorism muutub õilsaks, funktsionaalseks, nihilismi-võitvaks siis, kui tema ajendiks pole enam (paljas) vihavimm ja kui tema siht ei sulgu enesepühitsemisse, vaid leiab mingi uue adressaadi. Seda uut adressaati ei taheta nüüd enam terroriseerida, vaid anda talle edasi teistsugust kogemust: ja et

too kogemus kohe ei saaks määritud, peletatakse eemale kõik need, kes end ise adressaadiks ei vali. Võib öelda, et meil üldiselt puudub õilsalt terroristlik kirjandusteadus ja kriitika.

Harvade eranditega. Nähtavasti oleks terroristlikuks kriitikuks kujunenud Jaan Oks. Terroristlikud kriitikanäited on August Gailiti «Klounid ja faunid» (1919), Johannes Aaviku raamatud eesti luulest («Eesti luule viletsused» 1915, «Puudused uemas eesti luules» 1922) ja ta «Kuidas suhtuda «Kalevipojale»» (1933), Johannes Semperi «Kalevipoja rahvaluule–motiivide analüüs» (1924), hilisemast ajast Valmar Adamsi mõttepäevik «Sinu sekundid» (1971). On ka mõned põnevad manifestid nagu «Rohelise momendi» (1914) poleemiline osa või Albert Kivika «Maha lüürliline shokolaad!» (1920). Kirjandusteaduse aladel liigub nimetatutest siiski vaid mõni harv üksik, õieti ainult Semperi psühhoanalüüs.

Terrorismi peamiseks tunnusjooneks niisiis ongi, et ta ei väldi ohtlikke ideid, vaid vastuoksa — just otsib neid. Nihilism seevastu püüab välistada teooriast kõik üleulatava ja ohtliku, ette-kaändel, et see on «süsteemitu», pole «õsikin-del» jne.

*

Kõik see oli tegelikult sissejuhatuseks Roland Barthes'i juurde, kelle esseed «Strukturalistlik tegevus» me celmises loengus juba veidi lugesime.

Väga mitmes mõttes on Barthes uuema prantsuse kirjanduskriitika suurkuju, temas on jooni, mis teevad ta olulisemaks, kui on näiteks Bachelard, Richard, Todorov, Riffaterre või Genette. Seda just seepärast, et temas on isevärki perversses dialektilikas kirjandusteooriale olemuslik nihilism ja õilis terrorism. Üks teeb teisele katet, siis sunnib teine esimese end ületama, või ka võtab temalt hoopis salaja midagi omaks. Vastandusel *nihilism/terrorism* on Barthes'i juures omapärane poliitiline ja hedonistlik paatos. Barthes on väga hea inimene: st tema tekstis olev inimene, «strukturaalne inimene», võib äratada lugejas sümpaatiat ka siis, kui ei osata end valida tema adressaadiks. Barthes on lugemisenähtavalt keeruline, aga mõnus.

Nihilismi/terrorismi–teljel paigutub Barthes'i «Strukturalistlik tegevus» üsna hästi selle telje tasakaalupunkti, kaldudes teatavasse estetismilaadseesse utopiiasse. Meenutame:

Barthes määratles strukturalismi kui *tegevust*, mille eesmärgiks on mõne reaalse «objekti» rekonstrueerimine nii, et tuleksid nähtavale tema funktsioneerimise seadused. Niisuguse rekonstrueerimistööga saadud uue, jälgendatud objekti eeliseks on see, et ta on saanud inimese jaoks hõlpsasti haaratavaks, intelligiiblikuks. Strukturalismi *mimesis* on kahetine: ühelt poolt ta jälgendab objekti, nagu see on (oli), teiselt poolt loob juba uut. Saadud jälgenduse antropoloogiline väärtus on selles, et *simulacrum* kätkeb nii objekti funktsioone kui ka näitab nende avamiseks kasutatud intellekti tööd.

Barthes väidab, et strukturalistlikud teadusemehed nagu Lévy–Strauss, Propp, Dumézil või Richard «teevad õieti sedasama mis Mondrian, Boulez või Butor, kui nad seavad kokku teatava objekti, mida täpsemini nimetatakse *kompositsiooniks*, ilmutades reeglipärasel viisil teatavaid üksusi ja nende üksuste teatavaid ühendusi. Seejuures on ükskõik, kas see esmane objekt, mis jälgendustegevusele allutatakse, on maailma poolt antud kui miski juba kogutu (nii on see keele, ühiskonna või valmisteose strukturaalse analüüsi puhul) või kui alles laialipillatu (nii strukturaalse «kompositsiooni» puhul), ükskõik, kas ta on väljavõtteks sotsiaalsest või kujutluslikust reaalsusest: kunsti ei defineeri mitte koppeeritava objekti iseloom (eelarvamus, milles ometi kangekaelselt püsivad kõik realismid), vaid see, et inimene seda rekonstrueerides ise sellele lisandub: tehnika ongi igasuguse loomingu tõeline olemine.»

Strukturalistliku tegevuse eesmärgid on alati lahutamatu seotud *t e a t a v a t e h n i k a g a*, ja just see panebki strukturalismi põhjani

erinema kõigist muudest analüüsi või loomingu moodustest. Strukturalist koostab, paneb uuesti kokku objekti vaid selleks, et ilmuksid nähtavale funktsioonid — ja see ongi strukturalistliku teose valmistamise tee. Just seepärast ongi targem rääkida pigem strukturalistlikust tegevusest aktiveedi mõttes, ja mitte teoste loomise mõttes.

Edasi seletab Barthes asja nõnda:

Strukturalistlik tegevus kätkeb kaht tüüpilist operatsiooni — väljalõiget ja kokkuseadmist. Too l õ i g e tähendab seda, et leitakse alobjektis need liikuvad osad või lõigud, mille diferentsiaalne (erinevustel põhinev) ascend sigitab teatava tähenduse. «Fragmendil isecendast ei ole tähendust, aga ometi toob iga pisimgi muudatus tema asetus muutuse kogu ansambliisse.»

Rekonstrueeritav objekt niisiis koosneb teatavatest pisikestest üksustest, mis kuuluvad *paradigmadesse*. Paradigma piirides on nende üksuste vahel tillukesed erinevused ja ilmsed sarnasused, mis võimaldavad neid omavahel vahetada, sellega ühtlasi tähendust muutes.

K o k k u s e a d m i s e kätte jõuab järg siis, kui üksused on juba leitud. Tuleb avastada või fikseerida mingid seostamisreeglid üksuste vahel. Siin saab Barthes'i arvates oluliseks teatav *võitlus juhusega*: «seepärast omandavadki üksuste taasilumise sundused peaaegu demiurgilise väärtuse: just üksuste ja üksuste ühenduste regulaarne tagasipöördumine ilmutab teost kui konstrueerit, st tähenduslikku.» — *L'oeuvre d'art est ce que l'homme arrache au hasard* («Kunstiteos on see, mille inimene rebib ära juhusest»).

PAULA SERING

«OLLA EIKEEGI EIMISKIS»: PEETER SAUTERI PROOSA

Peeter Sauter on avaldanud viis luuletust (vt «Vikerkaar» 1990, nr 11). Nood ei olnud üldse meelde jäänud, nii et nüüd tema kirjutatut üle lugedes oli luuletuste leidmine mulle täielik üllatus. Uurisin neid lootuses, ehk on seal keskendatult sõnasatunud Sauteri *credo, credo* — mõni sõna või rida, mis tahtmatult avaldaks salatut, midagi kaitsetult otsesõnalist. Mõni võti või vastus. Aga luuletused püsisid suletuses, ei avanenud reeglilikult, ei juhatanud varjatusse. Mällu tiirlema jäi neist üks, too ingliskeelne, mis viis korda kordas ühtsama rida:

*nothing to say
nothing to say
nothing to say
something to hear
something to see
nothing to do
nothing to say
anyway —
nothing to say*

Kas on see Sauteri lähtepunkt, tema kõnelema julgustaja, vabastaja sunnist kuhugi sihtpunkti välja jõuda, midagi ära öelda, sest — pole ju midagi öelda?

Ega Sauter seda eimidagi't olegi väga pikalt ega palju öelnud. Tema jutukamad aastad olid 1988—1990, mil talt ilmus 4 juttu, lühinäidend, 5 luuletust ja raamat «Indigo». Neile lisaks veel 2 teksti, pealkirjade all «Tallinn 84» («Vikerkaar» 1988, nr 1) ja «Ma olen, sa oled, ta on» («Looming» 1988, nr 11), kuid kuna nad paigutusid pisut muudetuna «Indigosse», pole neid siin juttude hulka loetud. Sauter on teinud ka tõlkeid (Jack Kerouac, Venedikt Jerofejev) ja avaldanud «Eesti Ekspressis» mõned pajatused ning «Teater. Muusika. Kino's» filmiarvustusi.

Märgatud on Sauteri eimillegi-ütlemis: kohe, niipea kui tema esimesed jutud olid ajakirjades trükitud. Eriti elavalt ja ägedalt reageerisid lugejad. Toimetustunnistas, et oli üllatunud vastukajade rohkusest, mida põhjustas «Vikerkaar» 1988. aasta lõpunumbris ilmunud jutt «Tõlkija» (vt «Vikerkaar» 1989, nr 12). Ühe lugeja (Tiit Martin) kiri avaldati tervikuna. Tema etteheited

Sauterile on moraalset laadi, sest ta kinnitab, et tal «ei ole alust kahelda Sauteri kirjanduslikes võimetes». Aga see ei mahenda tema hinnangut: «Oleks kahju, kui igast nurgast hakkaks ilmuma väikesi sautereid ja kirjan. d. sse jääks aastakümneteks pulbitsema rõve: semine ja amoraalsuse ümber nokitsemine. Oleks kahju, kui sültjate ajudega «mudapidukad» saaksid põhjasukeldusteks uut indu just sedalaadi kirjatükke lugema sattudes.» Oma kirja lõpetab ta kaunis karmi hoiatusega: «Kõigist õnnetustest, mis meie väiksele rahvale on kaela sadanud, oleks pätistumine meile kõige traagilisemate tagajärgedega.» Keegi toimetusse helistanud nõrkinud lugeja olla leidnud, et IME-le liikuv eesti rahvas vajab hoopis teistsugust moraal, kui seda Sauter ja «Vikerkaar» oma juttudega pakuvad. Toimetuse poolt vastav Tõnu Õnnepalu püüab küll kannatlikul: selgitades eraldada moraal ja kirjandust, lootes, et eesti kirjandus kord lahutatakse ideoloogilisest teokohustusest. Ometi toob jutu «Kuidas karastus teras» ilmumine (Vik 1990, nr 10) jälle kaasa pahandavad kirjad ja telefonikõned toimetusse (Märt Väljataga, Vik 1991, nr 3, lk 96).

Peeter Sauter ise küll moraaliga ei tegele, talle on arusaamatu seesugune avalik, ühiskondlik, teiste järele valvav moraal: «Kuidas saaks keegi kellelegi midagi ette heita? Mis õigust on ühel inimesel teisele etteheiteid teha või õpetusi jagada?» («Indigo», lk 112). Ja teisel: «Moraalne süüdistus teistele on mõttetu. Ebamoraalne» («Kuidas karastus teras»).

Arvustajadki märkavad Sauterit. Et neid on huvitanud kirjanduslik külg rohkem kui moraalne, siis pälvib Peeter Sauter peamiselt poolhoitud. Maimu Berg kiidab ta täpsust ja konkreetset, ta nappi laadi ja dialoogi ning tõstab teda esile teiste «Vikerkaare» proosaautorite seast: «Kõnealustest kirjutajatest tundub Sauter kõige kaasaegsem» («Vikerkaar» proosa, Vik 1990, nr 10). Viimast kinnitab ka Tõnu Kaalep, kes tõendab Sauteri esinduslikkust oma kaasaegsete elutunde väljendajana: «See on kogu meie maailm. Niisugusena, nagu meie, arenenud sotsialismi aja lapsed seda tajume ja tunnetame» («Lootust on», «Noorte Hääle» 5. III 1989).

Nii et Sauter on elevust tekitanud ja lootusi äratanud juba enne oma esikraamatu «Indigo» ilmumist 1990. aastal. Seepärast pole üllatav, et noored kriitikud Vikergallupil «Indigo» aasta parimaks debüütraamatuks tunnistavad. Ühtekokku saab «Indigo» kuus retsensiooni ja kõik arvustajad suhtuvad temasse soojalt. Peeter Sauterit seatakse kõrvu paljude teiste kirjanikega: Unt, Vahing, Kallas, Peegel, Hemingway, Salinger, Pirandello, Handke. «Peeter Sauteri romaan «Indigo» on sama tüüpi kirjanduslik ja eluline nähtus nagu Hemingway «Ja päike tõuseb» ja Salingeri «Kuristik rukkis». Neis kõikides on kujutatud isikut või seltskonda, kes väljendab uut, laiade hulkade poolt seni üldiselt normaalseks peetavale vastanduvat elutunnetust» (Kalev Kesküla, «Puhata olemise apoloogia», «Eesti Ekspress» 30. VIII 1990, lk 5). Sauterit hinnatakse kui meediumi, vahendajat, seni olemas olnud, kuid veel sõnastamata tegelikkuse ilmikstegijat, esindamata häälte eestkostjat. Tõnu Kaalpe: «Katse ühe põlvkonna eneseteadvust, õieti küll — teadvusetust seestpoolt vaadatuna kujutada, on igatahes huvitav ja täidab osa suurest lüngast» («Ilgav nagu clu», «Päevaleht» 26. VIII 1990). Tambet Kaugema võrdleb Sauterit punkbändidega ja leiab nende edu pärinevat samast allikast: «Lihtsus, paljud noored lugejad on kümneid kordi samasuguseid situatsioone läbi elanud» («Pure indigo denim», «Edasi» 26. VII 1990). Märgitakse ka «Indigo» puhtkirjanduslikke voorusi, Hannu Oittinen näiteks teksti sidusust: «See teeb minategelase teksti suurel määral kirjanduseks, mis Soome lahe lõunarannikul tundub olevat praegu üsna erakordne. Sauteril on ka tähelepanuväärt võime meelitada lugeja oma teksti juurde, ja kui ta juba kord kätte saadud, enam mitte lahti lasta» («Paljutõotavalt pinnaline proosa», Vk 1990, nr 12). Peeter Künstler: «Sauteri fragmentaarium on siiski väga ehe, ei mõju mitte üks põrm «totaalse modelleeringuna» ja on pungil lähiaegade argisuse hunnitud pöcesiat, mis võiks ka üle aegade tõusta, miks mitte» («Tobe lind», «Looming» 1990, nr 9).

*

«Indigo» algab sõdimisest sõnaga, sõnade lahtikangutamise ja vaikusest, kus nad tõrksalt kinni on: «Kõige hullem või ühesõnaga hull on see, et ma ei suuda ennast väljendada. (. . .) Järjest tulevad võõrad sõnad ja võõrad väljendid» (lk 6). Kõneleja otsib oma sõnu, oma häält. «Tõlkijas» on Sauter valinud minategelase, kes teadlikult elab võõraste sõnade ja mõtete maailmas, mäle-

tab oma lauseid varustada viidetega — aga see liiga kiire allikani jõudmine ei lase oma mõtet mõelda, kisub võõrad vaimud kohale, sunnib kogu aeg viibima nende seltskonnas. On väsitavalt rahvarohke, oma hääle kuuldavale toomine lausa lootusetu üritus, tema kõla kuulmine ses lärmis võimatu. «Indigo» peategelase O.V. jaoks on kõnelemine aga elulise tähtsusega. (Usaldustelefoni töötaja rääkis ükspäev telekas, et inimesega, kes vähemalt kõneleb, kes enam päris vait ei ole, on lood juba lootusetust natuke paremad — sõnastamine aitavat hingejõude leida ja keskendada.) Kõneleja ei saa hoolida sellest, et «sõnad on võlg» (Hendrik Adamson), teistelt saadud, kasutatud, celmiste pruukijate jälgi täis — ikka peab ta nendega ainuoma kuuldavale tooma, panema selle kõloma läbi railjonihääle müra. Nii kõnelemist harjutades avastab ta, et sõnad ei kuuletu survele, mis tahaks neid vastavusse viia millegi sõnadevälisega, püüaks alandada mingit mõtet või tõe vahendama. «Rääkida saab ainult valetades. Jah, see on patoloogiline tunne, et peaks tõe saavutama ja välja ütlemata» (lk 177). Sõnadel on isekeskis, omavahel suurem lojaalsus ja seotus kui millegi sõnadevälisega. Alles siis, kui sa panned maha oma uhkuse, kinnitad sõnadele, et sul tõesti-tõesti pole muud kui «nothing to say», et sa ikkad vaid nende seltsi, tulevad sõnad kohale ja nõustuvad läbi sinu voolama, end väljendama ja endivahelisi seoseid otsima. Siis aga oled juba ise ori. «Keel on ennast sisse sõõnud. Algul valelikult abi pakkudes, hiljem asudes monstrumlikult lajutama, väge ja võimu kehtestama» (lk 206—207). «Indigo» lõpeb tõdemusega: «Olen veidike rääkima õppinud» (lk 215). Oma hääle on leidnud ka kirjanik. Hääle, mis on võltsimatult, segiajamatult tema oma, millel on oma kõla, Peeter Sauteri kõla kõiges, mida ta kirjutab. Mis küll ei tähenda, et ta sõnades edaspidigi ei heitleks — tähenduste, kontekstide ja seotustega, mida nood päraldisena endaga kaasa lohistavad. «Midagi täiesti mõttetut on väga raske kirjutada. Kui seda ka cesmärgiks võtta. Sõnadel on ikka mingi mõte. Kuidagi ei saa välja mõtestatuse nõiarinngist» («Pealepühadeplära», «Eesti Ekspress» 24. I 1992).

Ehk on Sauteri kirjanduslikuks eeskujuks ja inustajaks Ülo Kiple, kelle teksti «Haiguste ravi, kontrollitud» leiame nii romaani viimaselt leheküljelt kui tagakaanelt? Ülo Kiple oli täielikult alunud sõnade survele, kandes nend kuulekalt seintele ja plankudele. Ühelt seinalt ta järgmised lau-

Peter Sauter
Foto: Peter Laurits

sed leidsingi: «Jumalatehtedele valem. See on sõnade varjantidest mõtted. Ülo Kiple.» Mulle on Ülo Kiple kirjanikuna ikka meeldinud. Eriti ühe tema läkituse lõpp: «Kes 11 ei tea. Teha head.» Ent Ülo Kiple nagu Peeter Sauterigi on pälvunud leheveergudel lugejate raevukat hukkamõistu. Ehkki etteheited neile on suisa vastupidised: Ülo Kiplerit hurjutatakse, miks ta määrab planku, ja Peeter Sauterit, miks ta seda ei tee — miks ta kirjutab paberile sõnad, mille koht on avaliku väljakäigu seinal (R. Pihlak «Postimehes» 11. II 1991).

Aga tagasi haiguste ravi juurde. Peeter Künstler küll leiab, et ega O.V. nii haige olegi, mõnab aga siiski Sauteri teksti ravitoimet: «Tekstile on omanäo puhastav, heas mõttes loitsiv tunnetuslaad. Nimetamine ravib.»

Kui ka just mitte «nii haige», siis tugevalt haiget saanud on O.V. küll — nagu muide kõik Sauteri tegelased. Valu allikat, põhjustajat lähemalt ei kirjeldata — Sauter pole süüdistaja. Viiksemisi on mõned korrad nimetatud kooli ja sõjaväe, rohkem on tajuda mingit üleüldist välist survet, norme ja ootusi, mis varitsevad üksikut, teda alla neelata, üldisesse, nimetusse sulatada püüvad. Ühe võimaliku viite pakub avateksti «Tallin: 84» pealkiri, kui seda seostada Orwelli «1984-ga». Sealt me leiame keskkonna kirjelduse, milles Sauteri tegelased liiguvad: see on tõeluseks saanud õudusunenägu. Sauter ei küsi, miks ta tegelased on sinna sattunud või kuidas sealt pääseda, ta jälgib nende toimetulekut, on neile seltsiks, kui nad viibivad talumatus ja võtavad sellele vastata.

Selge on, et O.V. on elu küljest lahti: kogu energia läheb enese kooshoidmisele, iga kontakt väljapoole ähvardab lõhkuda kaitsekihi ja sisemus võib välja voolata. «Tunnen, et ma kuidagi raiskan oma elu, kui midagi teen» (lk 89). Väljaspool on külm võõras maailm, hing ähvardab hänguda sellega ühinedes või läbi käies. Soojuse säilitamiseks tuleb sulguda endasse, tarduda sundasendisse ootama valuhoo möödumist. «Hing ravib ennast ise», lohutab Carl Gustav Jung, tuleb endaga ise toime, kui talle vaid aega jätta, ta rahule, omapead jätta. Sellepärast on aeg ainus tõeline vara, kõige väärtuslikum and. «Ma ei saa tööle minna, mingi rutiini sisse, sest iga hetk, iga sekund mu elust on kingitud just mulle, iga hetk on taevalik ja maksab kulda» (lk 51). Kodumaa, partei ja valitsus pole õigustatud sealt viivugi rõövima, laduma sinna oma ettekirjutusi, kohustusi või ootusi. Nendele vastamine ähvardaks su

iseendast ilma jätta, sundida unustama oma siht sootuks. Kaotada igaveseks iga võimalik kontakt enda või teistega. «Peana olema hästi vaikne, et keegi, kes on minu sees ja kes on minust tähtsam, pääseks minu seest vangist vabaks. (. . .) On tunne, et see, kes on minus vangis, on sama palju vangis ka kõigis teistes inimestes» (lk 171).

Jutu «Kunagi ammu» tegelane on veel hullemini haige, lagunemise piiril. See on ka vahest kõige tagumine piir, kõige sügavam põhi, kuhu Sauter oma tegelasel siseneda laseb. Aga Sauter hoolib oma tegelasest, ta ei jäta teda abitusse olukorda, ei aja ummikusse, vaid jälgib ikka vähemalt sennamaani, kuni tol järele jalad maas, kus ta leeb või leplikuna vastab: «Jaa. Jah, olen küll.» Sauter vabastab tegelase neist mõtetest, mida too meediumina on Sauteri heaks mõtlema pidanud, et tema juttu edasi rullida.

«Kuidas karastus teras» on tervenisti üks lohutav ja julgustav jutt. Sauter trööstib oma tegelast: elu pole kohutav ega häbistav. Elu külge kuuluvad igapäevased toimetused pole häbenemisväärsed ega alandavad, ja neid tähistavad sõnad pole roppused, vaid ilusti kõlavad eestikeelsed sõnad. Nad tähistavad rõõmsaid tegevusi, mis ongi elu ise, mis tähendavadki elamist, keha olemist. Keha pole karistus. Kempis võib olla kena puhas turvaline paigake, kus korralikult lõigatud ajalehetükid on naela otsa torgatud, mõnusa jaheda prill-lauaga. Ei pea olema hirmuäratav avalik väljakäik, lehkav endasseimav kloaak.

Need on pisiasjad, mille märkamise kaudu saab taastatud side välisilmaga. Armsad pisiasjad, mis on soojusallikas väljaspool sind ennast. Nendega saab suhelda, neid saab pundutada ja mäletada. Nad on üksikud, nad ei ähvarda sind alla neelata nagu üldisus, piire kaotada, — ei, nad tahavad isendada, isendana püsida. Nad vajavad hoolimist ja kaitset, märkamist ja mõistmist. «Ma ei tea, mina olen pisiasjade poolt. Juhuslike pisiasjade poolt. Näiteks kellegi hääl telefonis. Need võivad olla olulised asjad. Ei. Mulle meeldib olulise väljendumine pisiasjade kaudu. Ja pisiasjad, mida sa enda ümber märkad, ongi seotud oluliste asjadega sinu sees. Sellepärast sa just neid märkadki. Hambaaugud päästavad maailmast niipalju, kui peale usumeeste sahkerdamist siit päästa saab» («Pealepühadeplära»).

Siin tuletaks ma jälle Orwelli meelde. Mitte et nad Sauteriga nii väga sarnased kirjanikud oleksid, aga nad tunduvad kuigivõrd sarnased inimestena. Ka Orwell hoolib elu külge kuuluvatest pi-

siasjadest, hoolib lõhnadest ja maitsetest ning mureseb nende kadumise pärast — meenutagem Winston Smithi hardust vanakraamikaupmehelt saadud kaustikut või kirjapressi hoides. Partei alistas inimesi just nende asjade maailma väärtusetuks muutes, hävitades seotuse asjade ja eluga, võttes nii ära toetuspunkti. Samahästi võis inimene siis juba ka surnud olla, igatahes polnud elusolemises midagi, millest hoolida, mis oleks seal rõõmu pakkunud. Inimene jäi kaitsetuks ideede ja sisenduste ees. «Winston mõtles kibedusega elu füüsilisele küljele. Kas see oli alati niisugune olnud?» Ta kahtlustab, et «see ei ole asjade loomulik kord, kui sind ajab iiveldama pidev vaesus, räpasus ja ebamugavus, lõputud talved, mustusest kleepivad sokid, liftid, mis iial ei tööta, kare seep, sigaretid, mis pudenevad tükkideks, ja toit, millel on imelik vastik maik?» (vt «1984», lk 43).

Ka Sauter on mures asjade kadumise pärast, temalgi võime leida ühe loetelu: «Vintis peaga on tuttavatega korduvalt juttu olnud lapsepõlve tähtsatest asjadest. Neid on terve rida, mida kõik minuvanused teavad. «Ontika» drops, «Spordi» drops, piimabatoonid, kakaokuubikud, «Unistuse» karbikommid, «Maiasmoka» kihilised küpsised (kohe hakkab hulluks minema). . . (. . .) Mulle tundub, et praegu muutuvad need

tähtsad asjad kiiresti. Kiiresti muutuvad hinnad, jäätisemargid ja jumala nägu» («Vastuseks Kalev Kesküla ettepanekule kirjutada suvest ja veinist», «Eesti Ekspress» 26. VII 1991).

Orwell on öelnud, et lootust on meil seni, kuni lihtsate inimeste igapäevane elu ei kaota oma mõtet. Sarnase hoiakuga on ka Peeter Sauter, kelle näib samuti meeles mõlkuvat Winston'i lause: «Kui üldse veel millelegi loota oli, siis ainult proledele.» Sauter loobub taotlusest intellektuaalsusele, loobub tõlkijast peategelasest töötasu kasuks. «Veel hullem — töötada ametis, mis on näiliselt vaimne — olla kunstnik või teadlane või midagi taolist — vastik, veel hullem näilisus, pettus» (lk 113). Kuivõrd mõte ise on mürgitatud, siis mida kaugemal sellest ollakse, seda parem, puhtam. Ja ka kõige ilusam mõte ei päästa elu, millest tähendus on välja voolanud — see ei paku «põhjust, et tegutseda, teha kõige väiksematki tegu» (lk 117). Selle tähenduse kadumise eest hoiatab Sauter, seda püüab ta oma tekstides koos, meeles hoida. Hoida seotust millegagi, kuulumist. Hoida hoolimist. Hoolimine ja soojus on ka lugejani ulatamise aluseks. Sauter pakub meile seda ainust, mida O.V. raamatutest otsis — «väikene kontakt teiste inimestega, natuke inimlikku kontakti» (lk 120).

JÜRGEN HABERMAS

UUSKONSERVATIIVNE KULTUURIKRITIKA AMEERIKA ÜHENDRIIKIDES JA SAKSAMAA LIITVABARIIGIS

Ajakirja *Commentary* toimetaja Norman Podhoretz, kes *Public Interest*'i väljaandja Irving Kristoli kõrval on üks publitsistikult mõjukamaid uuskonservatiivse mõtte suunajaid Ameerika Ühendriikides, tõstab ajakirja *Monat* viimases numbris (juuli–september, 1982) esile end ja oma sõpru. Too uuskonservatiivseks nimetatud intellektuaalide rühm olevat kõigutanud vasakpoolsete ja liberaalide positsioone «ideede maailmas», sillutades nõndaviisi Ronald Reagani teed presidendiametisse. Muidugi moodustavad uuskonservatiivid ainult ühe kolmest grupist presidendi ideoloogiliste nõuandjate seas — kaheks ülejäänud gruppiks oleksid katoliiklikult orienteeritud konservatiivid, kes juba külma sõja ajal kogunesid ümber William Buckley* taoliste aktivistide, ja protestantlikud fundamentalistid, kes 1970. aastatel olid vaikiva enamuse hääletoruna kujunenud uusparempoolseteks. Erinevalt nendest kahest grupist pole uuskonservatiivid sugugi massinähtus. Nad seisavad eemal iseäranis uusparempoolsete populismist ja ka püüdlustest ristata omavahel religiooni ja poliitikat. Kui valijahääle järgi otsustada, siis on nende mõju intellektuaalsel börsil nõrgem.

Nad on tõepoolest hoolitsenud selle eest, et konservatism on Ameerika Ühendriikides saanud esmakordselt viimase poolsajandi jooksul intellektuaalselt tõsiseltvõetavaks nähtuseks. Seda, et konservatiivne valitsus saab toetuda millelegi enamale kui lihtsalt pragmaatika pluss hetkemeeleolud — nimelt teoreetilistele perspektiividele — loetakse uuskonservatiivide teeneks. See selektab ka Euroopa konservatiivsete parteide huvi tolle intellektuaalide liikumise vastu. Üks näide

*W. F. Buckley — konservatiivne publitsist, ajakirja *National Review* asutaja (1955) ja toimetaja. *Süin ja edaspidi Vt toimetuse kommentaarid.*

Jürgen Habermas, *Die Kulturkritik der Neokonservativen in den USA und in der Bundesrepublik*, raamatus: «Die neue Unübersichtlichkeit. Kleine politische Schriften V». Frankfurt am Main, 1985, lk 30–56. Esimaks ilmunud: «Merkur» nr 413 (november 1982).

Saksamaa Kristlik–Demokraatliku Liidu säärasest huvist on 1981. aasta septembris Konrad Adenaueri fondi korraldatud konverents, mis viis kokku Ameerika ja Saksa uuskonservatiivid.¹

Mõlemas riigis on tegemist sarnastele veendumustele toetuvate, lõdvalt seotud intellektuaalide-ühendustega. Ameerika ja Saksa uuskonservatiivid on ühine, sarnastest pettumustest tulenev kriitiliste hoiakute ja arvamuste kimp. Alates kuuekümnendate aastate keskpaigast leidsid need ühiskonnateadlased ja filosoofid end vastamisi seisvas majanduslik–poliitiliste ja vaimsete arengutega, mis ei kattunud nende valdavalt afirmatiivse kujutlusega Lääne industriaalühiskonnast. Selles mõttes on uuskonservatism pettumuste ümberõõtamise saadus. Ühtaegu on uuskonservatiivse mõtte piirjooned Ameerika Ühendriikides ja Saksa Liitvabariigis sama erinevad kui kummalgi maal 1950. aastatel valitsenud teooriad ja ajastudiagnoosid, millest need intellektuaalid lähtuvad. Lubatagu mul esmajärjekorras iseloomustada Ameerika poolt.

I

Uuskonservatiivide teoreetilisel viljaka tuumiku moodustavad tuntud, end teaduses tõestanud sotsioloogid nagu Daniel Bell, Peter Berger, Nathan Glazer, Seymour Martin Lipset, Robert Nisbet ja Edward Shils. Nad ei tee saladust oma vasakpoolsest ja liberaalsest minevikust. Viiekümnendatel kuulusid paljud neist rangelt antikommunistlikku ringi «American Committee for Cultural Freedom», võtsid osa kultuurivabadusele pühendatud kongressidest ja avaldasid artikleid oma häälekandjas *Encounter* — prantsuse *Preuves* ja saksa *Monat*'i inglise vastes. Tõllal toetas Ameerika valitsus seda hästi korraldatud ettevõtmiste võrku, mille eesmärgiks oli vaba maailma libe-

¹ H. Rühelijt (toim), *Der Neokonservatismus in den Vereinigten Staaten*. St Augustin, 1982. Võlgnen pajude tähelepanekute eest tänu H. Dubielile. Vt tema nüüdseks ilmunud uurimust: *Was ist Neokonservatismus?* Frankfurt, 1985.

raalsete põhimõtete esiletõstmine ja nende vastandamine N Liidu imperialistlikele võimutautlustele ning teoreetilise marksismi kõikidele variantidele. Sellisel poliitilisel taustal tuleb esile Ameerika uuskonservatiivide mõtlemise järjepidevus. Kahest olulisest viiekümnendatel aastatel kaitstud seisukohast hoiavad nad ka tänapäeval kõvasti kinni.

Nendeks seisukohtadeks on ühelt poolt anti-kommunism, mida võiks nimetada nende *totalitarismi-kontseptsiooniks*, ja teiselt poolt antipopulism, mida põhjendati *demokraatliku eliidivalitsuse* teooriaga. Ehkki viiekümnendatel ei olnud kumbki teooria väljaspool vaidlust, olid nad siiski laialt aktsepteeritud. Totalitarismiteooria on valgustanud vastaspoole poliitilise korralduse negatiivseid külgi, tõstes esile fašistliku ja kommunistliku ühparteistüsteemi ühisjooni. Teine teooria on omaenda poliitilise korralduse eeliseid seletanud sellega, et lahutatud võimudega konstitutsioonilise riigi representeeriv iseloom tagab nii ühiskondlike huvide pluralismi kui ka juhtiva personali optimaalse valiku. Selline oli ühine nimetaja liberaalsetele ühiskonnateooriatele, mille järgi moderniseerumisprotsesside eeskujuks on tööstuslikult arenenumad ühiskonnad ja eriti Ameerika ühiskond.

Kuuekümnendate ja seitsmekümnendate aastate reaalse ees ei saanud sedalaadi *status quo* normatiivne esiletõstmine püsima jääda. Sellega saab seletada ka Irving Kristoli enesemääratlust, kes pidas ennast reaalsusest vapustatud liberaaliks. Peter Glotzi vabas ümbersõnastuses kõlab see määratlus nii: «Uuskonservatism on võrk, millesse liberaal võib end kukutada, kui ta kohkub omaenese liberaalsusest.» Mis siis hirmutas liberaale?

Ma ei saa üksikasjaliselt peatuda neil ühiskondlikel ja majanduslikel muutustel, mis tõid kaasa Uue Kursi [*New Deal*] ajastu lõpu ning purustasid (osaliselt sotsiaalse tõusu kaudu) vana Uue-Kursi koalitsiooni. Muutused välispoliitikas olid märksa ilmsemad; lüüasaamine Vietnamis ja Kissingeri pingelõdvenduspoliitika tekitas uus-konservatiivides kartuse, et Ameerika vastupanuvõime maailmakommunismile on tänu teatavale moraalsele relvade mahapanekule kahanenud. Nii nagu rahvusvaheliste suhete areng ei sobinud antikommunismi-kontseptsiooniga, nii ei passinud deideologiseeritud eliidivalitsuse elutervesse maailma see sisepoliitiline uute jõudude tegevuserakendumine, mis haaras ühiskonda kodani-

kuüguste-liikumise, üliõpilasrahutuste, uusvasakpoolsete, naisliikumise ja eskapistlike kontrakultuuride näol.

Hiljem, kui kuuekümnendate keskel muutus vaesus probleemiks, tekkis mõra ka harmoonilise pildi heaoluühiskonnast. Sedamaid ilmnedid president Johnsoni ajal bürokraatlikult käivatud riiklike sotsiaalprogrammide soovimatud kõrvalnähud. Kui need programmid ka kõigest hoolimata funktsioneerisid, siis tegi see olukorra ainult halvemaks, sest etniliste vähemuste ja naiste startdivõimaluste kollektiivse parandamise nimel ohustasid nad formaalset võimaluste võrdsuse printsiipi. Kõik need tendentsid võttis McCovern* kokku 1972. aasta ametühingutevastases koalitsioonis. Neile uus-konservatiividele, kes polnud veel katkestanud suhteid Demokraatliku Parteiga, andis see viimase tõuke seda teha.

Uuskonservatiivseks muutunud liberaalid ei vahetanud lihtsalt lipukirja. Pigem on nad püüdnud neid rahutuks tegevate faktide seletamisel rakendada oma sotsioloogilist talenti. Saan siinkohal edasi anda vaid nende laiaharuliste analüüside põhitooni. Uuskonservatiivse õpetuse ja ühiskonnakriitiliste ülevaadete vahel leidub hämmastavaid kokkulangevusi seletamist vajavate nähtuste valikus. Loomulikult kirjeldatakse kriisinähtusi iga kord erinevalt. Uuskonservatiivid ei otsi kriisi põhjusi majanduse ja riigiaparaadi funktsioneerimisviisidest, vaid kultuurilisel tingitud legitiimsiooniprobleemidest ning demokraatia ja kultuuri häiritud suhtest üldse. Nad tunnevad rahutust põhiliste institutsioonide, iseäranis poliitilise süsteemi kahaneva autoriteedi pärast. Neid nähtusi kirjeldatakse sugestiivselt selliste märksõnade abil nagu valitsetamatus, usalduse ning legitiimsuse kadu jne. Seletust neile nähtustele hakatakse otsima ootuste ja nõudmiste «inflatsioonis», mida kihutab tagant parteide konkurents, massimeediумid, ühingute pluralism jne. Kodanike otsuste surve «plahvatab» riiklike ülesannete mahu drastiliseks suurenemiseks. Valitsuse juhtimisorganid koormatakse üle. Kui parlamendieelsed jõurühmad suruvad riigi tegutsemisruumi kokku ja kodanikud peavad valitsust vastutavaks tuntavate majanduslike kahjude eest, siis viib selline ülekoormatus veelgi kindlamini legitiimsusekaoni. See on seda ohtlikum, mida enam rahva lojaalsus ainelistest kompensatsioonidest sõltub.

*DP kandidaat 1972. a presidendivalimistel, sai lüüa vabariiklaselt R. Nixonilt.

Huvitava kombel seisavad nii selle spiraali alguses kui lõpus kultuuriressursid: nn *nõudmiste inflatsioon* ja see, et puudub *kokkuleppe- ja kuulatumisvalmidus*, mis oleks kantud traditsioonist ja väärtuskonsensusese ning immuunne konjunktuurikõikumiste vastu. Peter Steinfels sõnastab selle mõtte järgnevalt: «Praegune kriis on eelkõige kultuurikriis. . . Probleem on selles, et meie veendumused on auklikud ning meie moraal ja kumbed korrumppeerunud.»²

Säärasest analüüsist tulenevadki soovitusel raviks. Riigibürokraatia koormat on tarvis vähendada. Selleks tuleb riigieelarvet koormavad probleemid tõsta riigi õlgadelt turu õlgadele. Et samal ajal tuleb edendada investeerimist, siis peab ülesannete hulga kahandamine puudutama riiklikke sotsiaalkulutusi ja üldse tarbimiskulusid. Seeceest lahedasti mahub uuskonservatiivsesse kujutusmaailma pakkumisele orienteeritud majanduspoliitika, mis ergutab investeerimist maksude vähendamise teel. Mida kaugemale riik majandusprotsessidest tõmbub, näiteks riigiameteid privatiseerides, seda paremini suudab ta vabaneda ka liialdatud legitimaatsiooninõudeist, mis tulenevad tema kõrgeimast võimupädevusest, mida ta sekumise suhtes tundliku kapitalismi tagajärgedekoorma üle omab.

Teised kontseptsioonid on otseselt suunatud oletatavatele põhjustele. Uuskonservatiivid soovivatavad täidesaatva võimu mõjusamini lahutada laiaulatuslikust poliitilisest tahtekujundusest ja vähendada nende demokraatlike printsiipide osakaalu, mis kruvivad legitimaatsiooninivoo liiga kõrgele. «Demokraatiad elavad pidevas ohus, et nende enda normatiivsed eeltingimused esitavad neile üle jõu käivaid nõudmisi.»³ Demokraatiate utoopiliselt üleskrjutitud õigustatavuse taseme taga ning demokraatiseeritud, kaugele alla avatud otsustuskanalite kaudu riigini jõudva priiskava ootustesurve taga seisavad lõpuks kultuurihoiakud. Selleks et kultuuriressursse ületähtsustada, tuleb vastast viimaks nimepidi nimetada — selleks saab intellektuaalide «uus klass». Kas juhuslikult või meelega vallandavat nood kultuurilise modernsuse plahvatusliku sisu; nad on riigi ja majanduse funktsioneerimisseaduste seisukohalt

«vaenuliku kultuuri» advokaadid. Nii pakuvad intellektuaalid end silmatorkavamaks märklauaks uuskonservatiivsele kriitikale: «Uus klass ja tema vaenulik kultuur tuleb taltsutada või välja tõrjuda igasugusest talle vastuvõtlukust keskkonnast.»⁴

Ma ei taha kaua peatuda valitsetamatusuuringute kriitikal. Nende analüüside teoreetiline nõrkus seisneb, nagu Joachim Heidorn on õigesti märkinud, põhjuste ja tagajärgede äravahetamises: «Valitsetamatusuuringute huvikeskmes ei seisa mitte niisugused, järgmisel aastakümnel lahendust ootavad ülesanded ja väljakutsed nagu maailmapoliitikas aktuaalne majanduslike ja poliitiliste suhete tumberkorraldus Lääne kõrgtööstuslike natsioonide ning «kolmanda maailma» mahajäänud katastroofipiirkondade vahel, kapitalismi majandussüsteemi funktsioneerimisraskused ja neist tulenevate probleemide kuhjumine, Lääne ja Ida sõjaliste blokkide vaheline habras tasakaal, ajalooliselt aegunud kasvuideoloogiate asendamine ja mitteinstrumentaalse suhtumise kujundamine looduslikesse elu- ja keskkonnatingimustesse — kui mainida vaid mõnda. Selle asemel tõugatakse parlamentaarse demokraatia korraldusvormid, kodanikuõigused ja —vabadused, samuti suuremat sotsiaalset õigust nõudvad liikumised kohtulaua ette, mille valitsetamatusuuringud on usurpeerinud.»⁵ Huvipakkuvam kui eespool esitatud poliitikateaduslik argumentatsioon on selle varju jääv kultuuriteooria, eriti kultuurikriisi tema niisuguses tähenduses, nagu on talle omistanud Daniel Bell oma raamatus «Kapitalismi kultuurilised vastuolud».⁶

II

Bell lähtub Max Weberist, kes on väitnud, et kapitalistlik areng koos protestantliku eetikaga hävitavad isecnda püsivuse motivatiivsed eeldused. Bell seletab säärast ennasthävitavat arengumudelit lõhega kultuuri ja ühiskonna vahel. Ta analüüsib vastuolu majandusliku ja administratiivse ratsionaalsuse mõõdupuu järgi areneva *modernse* ühiskonna ning ratsionaalse ühiskonna moraal-

² P. Steinfels, *The Neoconservatives*. New York, 1979, lk 55.

³ P. Graf Kielmannsegg, *Demokratieprinzip und Regierbarkeit*. Stuttgart, 1977, lk 122.

⁴ Steinfels, *The Neoconservatives*, lk 65.

⁵ J. Heidorn, *Legitimität und Regierbarkeit*. Berlin, 1982, lk 249.

⁶ D. Bell, *The Cultural Contradictions in Capitalism*. New York, 1976. (Eesti k-s on ilmunud D. Belli käsitus «Murrangud kolmes maailmavaates ja valdkondade segunemine» — «Akadeemia» 1990, nr 3—4.)

seid põhialuseid õonestava *modernistliku* kultuuri vahel. Mõlemal juhul põhineb modernsus sekulariseerimisel, kuid see, mis on hea *sekulariseeritud* ühiskonnale ja eriti kapitalistlikule moderniseerimisele, saab kultuuri jaoks saatuslikuks. *Profaneeriid* kultuur toob käibele õonestavad hoiakud; igal juhul vastandub ta sellele religioonil põhinevale edasipüüdlikkusele ja kuuletumisvalmidusele, millel efektiivne majandus ja ratsionaalne riigivalitsemine püsivad.

Jaatav suhtumine *ühiskondlikku* modernsusse ning *kultuurilise* modernsuse alavääristamine on tüüpiline sellele hinnangumallile, mis on kõigi uuskonservatiivsete ajastudiagnooside aluseks. Aga Daniel Bell on kompleksse vaimuga hea ühiskonnateoreetik — kultuurikriisi põhjusi analüüsides ei talita ta sugugi uuskonservatiivselt.

Kontseptsioon «uuest klassist», kes — uuskonservatiivide arvates — tahab maksma panna piiramatu eneseteostuse printsiipi, on Belli meelest segane. See nn uus klass koosneb indiviididest, kes oma elulaadis arendavad lõpuni «modernismi loogika», kellel aga puudub igasugune nimetamisväärtus mõju. Kapitalismi arengu määravad hoopis teised tegurid: sõjalised vajadused, tehnilised uuendused, majanduslikud pöörded jne. Koos niisuguste struktuurimuutustega levib ka uus hedonism, mis oma olemasolu õigustab esteetilise modernsuse eeskujule viidates. Aga «Modernse kapitalismi masinavärk on need (kontrakultuuri) elustiilid omaks võtnud ja komertsialiseerinud. Ilma selle, massitarbimise poolt stimuleeritud hedonismita variseks laiatarbekaubatööstus kokku. Kapitalismi kultuuriline vastuolu seisneb lõppude lõpuks vaid järgnevas: kapitalism on, pärast seda kui ta minetas oma algupärased legitiimsioonid, võtnud üle varemalt kodanlusevastase kultuuri legitiimsioonid, selleks et säilitada oma majanduslikke institutsioone.»⁷

Tolles 1979. aastal avaldatud kirjutises ei jää Bell kuidagi süüdi tavapärasel põhjuste ja tagajärgede äravahetamises. Ta ei arva, et kultuuri ja ühiskonna vaheline lõhe oleks mõistetav nii et autoriteedi kriis seostatakse tingimata säärase

kultuuriga, mille intellektuaalidest esindajad õhuvat vaenu majanduse ja valitsuse poolt ratsionaliseeritud argipäeva konventsioonide ja vooruste vastu. Ometigi pole Belli modernismianalüüs täiesti celarvamustevaba.

Ühelt poolt mõistab Bell modernse kunsti ja kirjanduse arengut 19. sajandi keskpaigast alates ainult kui niisuguse isemeelsuse järjekindlalt esiletuomist, mis Max Weberi sõnul olevat omane esteetilisele väärtussfäärile. Avangardistlik kunstnik annab autentse väljenduse kogemusele, mida ta saab läbikäimisest tunnetuse ja tegevuse survest vabastatud detsentreeritud subjektiivsusega. Esteetilise isemeelsus ilmneb argipäeva ruumi- ja ajastruktuuride fragmenteerimises, tajumise ja eesmärgistatud tegevuse konventsioonide hülgamises ning paljastamise ja šoki säärasel dialektikas, mis kõrvaldab tabud ja käivitab moraali põhinormide sihipärase rikkumise.

Teiselt poolt ei huvita Belli eriti esteetilise modernsuse uus elutunne ja kogemused; tal jätkub silmi üksnes selle teadvuse õonestava jõu jaoks, mis traditsiooni harmoniseerimispuudlusi vastustab. Bell ei mõista, et hea, kasuliku ja tõese neutraliseerimine ning mäss kõige normatiivse vastu on vaid nende väärtussfääride radikaalse diferentseerimise tagajärg — avangard n-õ puhastab esteetilist kogemust teiste elementide lisanditest. Sotsioloogi pilk on suunatud üksnes häirivalt anarhistlikele elustiilidele, mis levivad kõikjal, kus keskseks on saanud uus subjektiivsustlik enesekogemisele ja —teostusele keskendunud elulaadi kogemisviis. Uuskonservatiivide argumentatsiooni kuuluvad kolm põhiseisukohta. Esiteks: avangard on lõpule jõudnud, modernism on ammenanud oma loominguulised impulsid; teiseks: just seepärast levivad varem vaid boheemlaskonnale omased elustiilid koos oma hedonistlike, ohjeldamatult subjektiivsete väärtusorientatsioonidega ning lagundavad kodanliku argipäeva distsipliini; kolmandaks: üksnes religioosse teadvuse uuene mine ja profaneeritud kultuuri ületamine võib taastada sekulariseeritud ühiskonna kõlbelised alused.

Lähemal uurimisel selgub, et kurtmine avangardistliku kunsti anomaalsete mõjude üle võib käia üksnes sürrealistide programmis väljakuulutatud kunsti *vahetu* ellutransformeerimise kohta. Sürrealistide ekslikud püüdlused kunsti piire ületada on ammugi nurjunud. Samasugusele arusaamatusele taandub ka mitteigapäevaste elustiilide massiline kopeerimine — et nagu saaks sel teel

⁷ D. Bell, *The New Class: A Muddled Concept*, raamatus: «*The Winding Passage*». Cambridge, 1980, lk 163 jj.

vallandada modernse kunsti plahvatuslikku kogemussisu ja seega esemestatud argipäevapraktikat pändlikumaks muuta. Need elustiilid on ikkagi vaid marginaalne nähtus. Kui väärtusmurrangut Lääne ühiskondades empiirilisel uurida, võib hoiakute teisenemise ja väärtuste spektri ümberjaotumise kohta avaneda hoopis teistsugune vaatepilt, eriti noorema põlvkonna puhul.

Nagu Ronald Ingleharti uurimustest⁸ selgub, taanduvad «materialistlikud» turvalisuse ja majandusliku kindlustatuse vajadused «postmateriallike» vajaduste ees. Viimase nimetuse taga peitub huvi eneseteostuse ja enesekogemise avardunud mänguruumi vastu, kõrgeenenud tundlikkus loodusliku ja ajaloolise keskkonna kaitsmise vajaduse suhtes ja ka teravnenud tähelepanu kergesti haavatavate interpersonaalsete suhete vastu. Daniel Bell oleks mõistagi võinud siduda need ekspressiivsed hoiakud esteetilise kogemusvaldkonnaga. Aga siinkohal maksab kätte kultuuri samastamine kunsti ja kirjandusega. Ekspressiivsuse ja eneseteostuse ümber kristalliseerunud väärtusorientatsioonid viitavad *samuti* enesemääratlemise ja moraali ideaalide suunas. Ka postmateriallikul väärtuskaalal leidub orientatsioone, mis reedavad moraalselt tundlikkust — eelkõige huvi individuaalsete vabaduste ja õiguste ning poliitilise osalemisõiguse säilitamise ja ulatuslikuma kasutamise vastu. Ekspressiivne eneseteostus ja praktilis-moraalne enesemääratlemine on *kaks samaväärset*, teineteist täiendavat komponenti, mis kultuurilises modernsuses kehtivad *samadel põhjustel*. Bell ei mõista, et modernse kultuuri tunnuseks pole üksnes kunsti autonoomiseerumine, vaid ka õiguse ja moraali universaliseerumine.

Läbinisti profaansed õigluseideed, mis on seotud ratsionaalse loomuõigusega ja Kanti eetikaga, on võrsunud *sellest samast* profaniseerumisprotsessist, kust ka modernismi järeלאuraatilised teosed. Bell ise kasutab neid ideid oma raamatu lõpus, kus ta arvab, et riigieelarvest väljaloetavaid kapitalismi majanduslikke vastuolusid saaks lahendada ainult uuendatud ühiskondliku lepingu abil. Bell ei lepi uskonservatiivse nõudmisega kärpida demokraatiat, et sel teel rahuldada oma tükemehhanismi poolest muutumatu majandus-

kasvu imperatiive. Järjekindla liberaalina pooldab ta pigem niisugust konsensusvõimelist *võrdsuse kontseptsiooni*, mis «tagab igale indiviidile võimaluse tunda end ausa ja võrdõigusliku ühiskonnaliikmena».⁹ Sellelt põhjalt peaks uuesti arutluse alla võtma ühiskondliku produkti tootmise, jaotamise ja tarbimise loomupärased proportsioonid.

III

Niisugusel platvormil on võimalik diskuteerida kaheksakümne aastate ühiskondlike probleemide üle, mille lahendamise lihtsat retsepti ei suuda mitte keegi pakkuda. Aga Saksamaa Liitvabariigis ei anna tooni säärased uskonservatiivid nagu Richard Löwenthal või Kurt Sontheimer, keda võib vaadelda nende Ameerika kolleegide vaimusugulastena. Meil määrab diskussiooni käiku märksa enam ideepoliitika ja retoorika kui ühiskonnateaduslik analüüs. Mõningate ajaloolaste kõrval on sõnavõtjateks peamiselt filosoofid. Sotsioloogidest saavad uskonservatiivsete arusaamade mõjul «antisotsioloogid» — mis on eriti saksalik fenomen.

Erinevused uskonservatiivide mõtte- ja väljendusstiilis sõltuvad kindlasti rohkem kummagi maa poliitilise kultuuri traditsioonidest kui teadusharudest, millest nad lähtuvad. Saksa uskonservatismi filosoofilised eeskõnelejad, kelle selgelt esiletõuavale tuumikule järgnevalt tahaksin keskenduda, ei ole oma identifitseerumist ühiskondliku modernsusega väljendanud üheselt mõistetava liberaalse teooria kaudu — milles siis hiljem oleks võidud pettuda. Teooriad, millest nad on lähtunud, on olnud pigem noorkonservatiivse kallakuga ja seega spetsiifiliselt saksaliku taustaga. Ernst Jüngerile Goethe-ahinna määramise puhul ajalehes *Süddeutsche Zeitung* (19. aug 1982) ilmunud artiklis kirjeldab Hans Heigert noorkonservatiivide — Weimari Vabariigi «kõrvalteõrjutud paremintellektuaalide» — mentaliteeti. Ta tõstab esile kaht komponenti: ühelt poolt «tsivilisatsiooni edusammude halvustamine, sellest tulenev antikapitalism ja antiameerikanism, elitaarsuse edendamine ja ülistamine. . . Kangelastegu pidi ületama halli massi, üritus kui selline pidi teenima vabanemist»; ja teiselt poolt: «trudus iscendale, juurte tajumine, ühekssaamine ajaloovooluga, rahva süvakihtidega. . . Pedagoogikas propageeriti kõikjal sekundaarseid vourusi: alandlikkust, kohusetunnet, teenistusvalmi-

⁸ H. Klages, P. Kmiecak (toim), Wertwandel und gesellschaftlicher Wandel. Frankfurt, 1979, lk 179—365.

⁹ Bell, Cultural Contradictions, lk 282.

dust, ohvrimeelsust — usku.» Sõja üleelanud pa-
rempoolsed revolutsioonärid ja nende järeltulijad
on pärast 1945. aastat viinud läbi operatsiooni,
mille käigus kaks nimetatud komponenti teinetei-
sest lahutati; nad on leppinud tsivilisatsiooni edu-
sammudega, kuid samas jäänud truuks oma kul-
tuurikriitikale. Modernsusega vastumeelse leppi-
mise kompromislikkus eristab Saksa uskonser-
vatiive, kes on välja kasvanud noorkonservatiivi-
dest, Ameerika uskonserveeritud, kes olid va-
remalt ju liberaalid.

Juba Hegeli päevist saadik on Saksa intellek-
tuaalid olnud Lääne intellektuaalidest märksa
tundlikumad selle hinna suhtes, mida ühiskondlik
moderniseerimine on vanalt Euroopa maailmalt
nõudnud. Kui progressi dialektika teadvustamine
pole takistanud vasakpoolsed alates Marxist te-
gemast panust modernse maailma tootlikele jõu-
dudele, siis konservatiivid olid tardunud tõrjuvus-
se ja melanhooliasse. Alles meie sajandil on
Euroopa kodusõjarinnete sellelt poolelt kõlanud
mööndustega «jaa» modernsusele. Noorkonser-
vatiivid olid heroiliste žestide ja rohkete reservat-
sioonide saatel seda sammu *ette valmistanud* —
sellised autorid nagu Joachim Ritter, Ernst Forst-
hoff ja Arnold Gehlen, kes andsid tooni nii enne
kui pärast sõda, astusid selle sammu tõepoolest,
olgu et kompromissivormis.

Nende kompromiss seisnes ühiskondliku mo-
dernsuse aktsepteerimises vaid sellistel tingimustel,
mis välistaksid kultuurilise modernsuse jaata-
mist. Ikka veel paistab postindustrialisesse ühis-
konda liikuv tööstuskapitalism sellises valguses,
et tuleb selgitada, kuidas kompenseerida sellise
ühiskonna liialdusi — olgu siis substantsiaalsete,
puutumatu traditsioonide abil, riigi suveräänse
võimu autoritaarse substantsi abil või nn objek-
tiivse seaduslikkuse sekundaarse substantsiaalsu-
se kaudu. Need teoreetilises plaanis igati huvi-
pakkuvad seisukohad töötati välja 1950. aastatel
— ja nimelt konservatiivse leppimise käigus
ühiskondliku modernsusega, samas kui Ameerika
liberaalidel selline vajadus puudus. Järgnevalt vi-
sandan kolm uskonserveeritud argumentatsiooni-
liini (neljanda, Konrad Lorenzist lähtuva eto-
loogilise liini jätan kõrvalle, kuna see on seotud
pigem Prantsuse uuspõlvpoolsete kui Saksa
uskonserveeritudidega).

(a) *Joachim Ritter* on Hegeli poliitilisi kirjutisi
ühtaegu fastsineerival ja mõjukalt interpreteeri-
des kirjeldanud modernset, Prantsuse revolutsioo-
nist pärinevat «koodanliku ühiskonda» nii emant-

sipatsiooni kui ka lõhestumise paigana. Tradit-
sioonilise maailma väärtusetuks muutumist ja
lahkheli ajaloost pärineva elukorraldusega võib
vaadelda positiivselt kui vormi, milles modernse
maailma kodanikud võivad kätte võita ja säilitada
oma subjektiivse vabaduse. Teisest küljest aga
surub modernne majandustihiskond *inimesed*
tootmise ja tarbimise kandjate staatusesse. Kuna
säärasesse ühiskonda on kätketud tendents taan-
dada *isikud* vaid nende tarbijalikule loomusele,
siis tühistab absoluutne, omaenese ajaloolisi eel-
dusi eirav sotsialiseerimine ka subjektiivse vaba-
duse saavutused. Negatiivset vabadust on võima-
lik kaitsta totaalse sotsialiseerimise ohu eest vaid
siis, kui traditsiooni väärtusetuks muutunud jõud,
st «isikliku elu, subjektiivsuse ja päritolu jõud»¹⁰,
siiski säilitavad oma võimsuse, et kompenseerida
koodanliku ühiskonna paratamatuid abstraktsioo-
ne. Niisiis vajab ühiskondlik modernsus enda sta-
biliseerimiseks oma ajaloolise substantsi esilema-
namist; teisisõnu: historistlikult valgustatud tra-
ditsionalismi meeletikk — ja paradoksaalset
— ellukutumist.

(b) Teistsugust väljapääsu otsib konservatiiv-
ne riigiõigusõpetus, mis toetub Carl Schmitti su-
veräniteedi-käsitlusele. Viiekümnendate aastate
alguses tekkis diskussioon selle üle, millist kaalu
peaks omama meie põhiseaduse tõlgendamisel
selle sotsiaaliigi-klausel. *Ernst Forsthoff* esindas
tollal seisukohta, mille järgi tuleks norme, mis
määratlevad Saksamaa Liitvabariigi õigusriikliku
iseloomu, absoluutselt eelistada sotsiaaliigi-
klauslile ja mõista viimast poliitilise soovitusena.
Selle õigusdogmaatilise tüli¹¹ ajaloo filosoofiline
sisu saab mõistetavaks alles siis, kui peetakse sil-
mas tema premissid, mis meenutavad Ritteri He-
geli-interpretatsioone: ühiskond, mis moodustab
heaoluriikliku massidemokraatia substraadi, ei
ole isenesest võimaline stabiilsuseks ning nõuab
kompenseerimist. Igatahes Forsthoffi meelest ei
hoia sellise ühiskonna dünaamikat vaos mitte re-
tooriliselt vannutatud traditsioon, vaid hoopis su-
veräänne riik. Ka õigusriikliku korra substant-
siaalseks tuumaks on suverääni kõrgeim võim.
Riik saab ühiskondliku modernsuse stabiliseeri-
miseks vajalikku jõudu ilmutada vaid siis, kui ta

¹⁰ J. Ritter, Hegel und die französische Revolution (1956), raamatus: «Metaphysik und Politik». Frankfurt, 1969, lk 183 jj.

¹¹ E. Forsthoff (toim), Rechtsstaatlichkeit und Sozialstaatlichkeit, Darmstadt, 1968.

hädahoju korral on immuunne põhjenduste suhtes, mis talle ühiskondlike huvide nimel võidakse esitada. Üldise heaolu valvur peab omama poliitilist võimu, et mitte argumenteerida, vaid et selle asemel otsuseid langetada.

See kontseptsioon tohtub Carl Schmitti teooriast, niivõrd kui viimane kasutas sõbra ja vaenlase eristamise võimet kriteeriumina selleks, et luua puhta poliitilise mõiste, mis oleks puhastatud kõigist väärtushinnangulistest lisanditest nagu «kasulik», «tõene», «kaunis» ja eelkõige «õiglane». Poliitilise peab jääma moraalse õigustatuse seisukohalt puutumatuks. Niiviisi minetab ühiskondlik modernsus oma hirmuäratavuse riigivõimu jaoks, kuna viimase suveräänsust ei ohusta moraalil relvade-mahapanek. Oma hilisemates töödes on Forsthoff võtnud omaks tehnokraatlike kujutelmi.¹²

(c) Kolmandat argumentatsiooniliini järgib *Arnold Gehlen*. Oma neljakümnendate aastate alguse tähelepanuväärse kaalukas ja antropoloogias on ta rõhutanud inimloomuse uskumatult suurt plastilisust ja haavatavust — kuna inimest ei juhi instinktid, siis saab ta loota vaid arhailiste, loomupäraselt kujunenud institutsioonide reguleerivale jõule.¹³ Sellest vaatevinklist nähtuna on sakraalsete institutsioonide lagunemine, kiriku, sõjaväe ja riigi autoriteedi kadumine ja ka suveräänisubstantsi pidev kokkukuivamine patoloogilise arengu tunnus. See seletab ka karmi kultuurikriitikat, millega Gehlen on pärast sõda peamiselt tegelnud.¹⁴ Deinstitutionaliseerunud vabaruumi paiskub paisunud sisemaailma psüühiline energia, elamuste subjektiivsus ja enesenaudingu refleksiivsus. Iga samm emantsipatsiooni poole rõõvib indiviidilt ta automaatseid tegevusjuhi-seid; jätab ta kaitsetuna oma ekslevate tungide hooleks; paneb ta õlule otsuste langetamise üle jõu käiva koorma — piirab seda enam tema vabadust, mida laiemalt levivad eneseteostuse ja enesemääratlemise ideed. Seejuures surub ühiskonna kasvav keerukus kokku sellise tegevuse mänguruumi, mille eest inimene saab vastutav olla, ja küllastab samaaegselt tema sisemaailma ärritava te muljete, emotsioonide ja kogemustega. Viie-

kümnendatel aastatel Gehleni toon muutub — siis kui ta tutvub ühe tehnokraatiatesiga, mis võimaldab moodsat ühiskonda teise kandi pealt näha.

Selle teesi järgi ühinevad majandus ja riigivõim, tehnika ja teadus modernsuse poolt mõjustamatuna näivate funktsioneerimiseaduste karpi. Need funktsioneerimiseadused võtavad nüüd lammutatud institutsioonidelt juhtimise üle. Neil asjaoludel võib antropoloogiliselt rahustav koorma vähendamise tendents jätkuda, kuid seejuures on kultuurilise modernsuse päevad loetud: st valgustuse premissid on sumud, kuid tagajärjed kestavad edasi. Mitte traditsionalistlik päritolujõudude ellukutumine ei anna retsepti modernsete ideede kahjutuks tegemiseks, märksõnaks on pigem «kristallisatsioon» Gehlen nimetab moodsat kultuuri «kristalliseerunuks», kuna «kõik tema põhivarudesse kätetud võimalused on ära kasutatud»¹⁵. 1960. aastal üritas Gehlen selle teesiga töestada moodsa maalikunsti lõpulejõudmist. Kogu ta tähelepanu on keskendatud tõendamaks, et avangardi laul on lauldud, et too vaid tsiteerib iseennast, et tema impulsid on kaotanud oma tõsiseltvõetavuse, et avangard kui subjektiivsete meeldumuste süütu oas on ühiskondlikest protsessidest sõltuvaks saanud ja institutionaliseerimise kaudu kahjutuks tehtud. Reflektiivne kunst on minetanud «vastupanuvõime».¹⁶

IV

Eelneva taustal ilmneb, et kuuekümnendate aastate muutunud olukorras ärkas ellu kõik see, mille konservatiivsed teoreetikud olid sumuks kuulutanud: sõjakas ühiskonnakriitika uuenes ja valgustustraditsioon muutus igati elujõuliseks, toimus avangardi uus läbimurre kujutavas kunstis ja tekkis esteetiliselt inspireeritud kontrakultuur. Teoreetikud nagu Ritter, Forsthoff ja Gehlen olid just leppinud ühiskondliku modernsusega, kuna kultuuriline modernsus oli nende meelest *maha vaigistatud*. Sel ajal kui Ameerika liberaalid pidid ettenägematu olukorra seletamiseks otsima uusi argumente, ajasid Saksa usukonservatiivsed filosoofid märksa lihtsamini läbi. Nad said kasutada

¹² E. Forsthoff, *Der Staat in der Industriegesellschaft*. München, 1971.

¹³ A. Gehlen, *Der Mensch*. Berlin, 1940.

¹⁴ A. Gehlen, *Urmensch und Spätkultur*. Frankfurt, Bonn 1956; ja sama autori: *Die Seele im Technischen Zeitalter*, Hamburg, 1957.

¹⁵ A. Gehlen, *Über kulturelle Kristallisationen, raamatus «Studien zur Anthropologie und Soziologie»*. Neuwied, 1963, lk 321.

¹⁶ A. Gehlen, *Zeitbilder*. Frankfurt, 1965, lk 202—233.

laskemoona oma õpetajate argumentatsioonivarudest, et seda, mis oli vastuolus nende *teooriaga*, rünnata *praktiliselt* kui sisevaenlase salasepitsust. Kui tuli ette neile ebameeldivaid nähtusi, siis tarvitses neil vaid teatavaks teha agentide nimed, kes olid valla päästnud kultuuri revolutsiooni. See pööre praktilisuse ja poleemilisuse poole seletab, miks Saksa uuskonservatiividel õnnestus käia mõõda sissetallatud radu, pruukimata pakkuda midagi uut teoorias. Uus on üksnes professori tüüp, kes võitleb vapralt semantilise kodusõja rindel.

Seitsmekümnendatel aastatel ajakirjanduse kaudu meie poliitilisse argipäeva imunud uus-konservatiivne õpetus järgib lihtsat skeemi. Selle järgi piirdub modernne maailm vaid tehnilise progressiga ning kapitalistliku kasvuga; modernne ja ihaldusväärne on igasugune sotsiaalne dünaamika, mis taandub lõpuks isiklikule panusele; kaitsset vajavad ka motivatsioonid, millest see dünaamika toitub. Ohud tulenevad aga kultuuri-muutustest, motiivide ja hoiakute vaheldumistest ning väärtus- ja identiteedistruktuuride ümberpaigutustest, mis viivad kultuuriuuduste tungimiseni elumaailma. Seepärast tuleks traditsioonid võimalust mõõda kinni külmutada.

Päevapoliitikasse jõudnud terapeutilisi ettepanekuid võib taandada kolmele elemendile.

Esiteks. Kõik nähtused, mis ei mahu selliste autorite nagu Ritter, Forsthoff või Gehlen visandatud pilti kompensatsiooni teel rahuldavast modernsusest, personaliseeritakse või moraliseeritakse, st aetakse vasakpoolsete intellektuaalide kaela: need teostavad kultuuri revolutsiooni, et kehtestada «uue klassi preestrivalitsus».

Teiseks. Kultuurilise modernsuse plahvatuslik sisu, millest kultuuri revolutsioon toitub, tuleb neutraliseerida, eelkõige teda minevikuliseks kuulutades. Oleme juba jõudnud Järelvalgustuse või postmodernsuse päästvale ajaloojärgsele kaldale. Ainult «humanitarismi» dogmaatilisse unne suikunud hilinejad pole seda veel märganud.

Kolmandaks. Poliitilised reguleerimata majanduskasvu sotsiaalselt soovimatud kõrvalnähtud asetatakse ühele pulgale «vaimlis-moraalse kriisiga»¹⁷, mis vajab kompenseerimist moonutamata *common sense*'i, ajalooteadvuse ja religiooni abil.

Kommenteeriksin neid kolme soovitus samas järjekorras.

1) *Intellektuaalide-kriitika*, millele Gehlen pühendas viimase aastakümne oma elust¹⁸ ja mille H. Schelsky arendas edasi «uue klassi» teooriaks, lähtub kolmest allikast. Esiteks mobiliseerib see kriitika need klišeed, mis on kogunenud «sõimuse sõnade ajalukku» juudi ohvitseri Alfred Dreyfusi vastasest kampaaniast (1894) saadik. Dietz Bering on seda ajalugu uurinud¹⁹ ning lisanud oma uurimusele löök- ja märksõnade registri, milles leiduvad näiteks: abstraktne, dekadentlik, eluvõõras, formalistlik, halvustav, hingetu, häbematu, juurtetu, krititsistlik, kütüniline, kängunud, laostav, mehhanistlik, oportunistlik, provokaatorlik, radikaalne, rassivõõras, revolutsiooniline, segane, substantsitu, pilvedes hõljuv, parasiitlik ja väljakutsuv. Selle jaoks, kes on tutvunud ligi tuhande sinna registrisse kantud märksõnaga, ei saa uusim intellektuaalide-vastane kriitika palju uut sisaldada.

Teiseks toetub väide intellektuaalide preestrivalitsusest kindlatele arengutendentsidele. Nii näiteks kasvab postindustriaalses ühiskonnas akadeemiliste elukutsete osakaal, erilise tähenduse saab teadus- ja haridussüsteem. Intellektuaalide all peab Schelsky silmas vaid õpetaja, publitsisti, kirikuõpetaja ja sotsiaalametniku, humanitaarteadlase ja filosoofi elukutseid, et kujutada neid ekspluataatorliku klassina, kes tegeleb targutamisega, sellal kui teised tööd teevad. Sellesse kummalisse skeemi ei sobi mitte keegi, või kui, siis ainult uuskonservatiivsed intellektuaalid ise. Aga nemad ei tule isegi mitte selle peale. Richard Löwenthal kritiseerib veenvalt neid valeühendusi, millele «uue klassi» kontseptsioon toetub: «Esimene vale võrdusmärk on pandud ühiskondliku sektori ja klassi vahele, teine — mõjukuse ja võimu vahele ning kolmas — maailmalõpuootusest kantud ja seega paratamatult lühialiste kliiastiliste usupuhangute ning kestva, ühiskondlikku argipäevakuuri kujundava religiooni vahele.»²⁰

Kolmandaks elemendiks on intellektuaalide seostamine haridussüsteemi kriisidega. Ühiskonna struktuurimuutuste poolt peale surutud, SLVs

¹⁸ A. Gehlen, *Moral und Hypermoral*. Frankfurt, 1969; samuti ka Gehleni järelõna oma teosele: *Einsblicke*. Frankfurt, 1978, lk 253—530.

¹⁹ D. Bering, *Die Intellektuellen*. Stuttgart, 1978.

²⁰ R. Löwenthal, *Gesellschaftswandel und Kulturkritik*. Frankfurt, 1979, lk 38.

¹⁷ Vt nt Helmut Kohli kõnet Bundestagi istungil — 9. sept. 1982.

kauaks venima jäänud haridusreformid toimusid siis, kui hariduspoliitika oli liberaalsete ja mõõdukalt vasakpoolsete taotluste mõju all. Reformipraktika on tõepoolest toonud ilmsiks ohtusid, mis peituvad ebapiisavalt professionaliseerunud pedagoogika bürokratiseerimises, seaduslikustamises ja teaduslikustamises. Kuid uuskonservatiivid võltsivad need kavatsematud tagajärjed kultuurirevolutsiooni septsusteks; ja kasutavad neid kahtlasena tunduvaid kõrvalnähtusid ettekäändena keskklasside vimma mobiliseerimiseks; sest intellektuaalide jaht pakub ühendava lüli, et luua fataalne seos ühiskonnakriitika, haridusreformi ja vasakterrorismi vahele²¹. Vahepeal on terroristide elukäikude analüüsid need pettekujutelmad kummutanud²². Muide, tänapäeval hakkavad nood ennatlikud autorid eneselt küsima, mis tuleks välja siis, kui ka parentterrorismi seletamiseks püütaks kasutada samasugust objektiivse vastutuse malli, mis nüüdisajal veel vaid stalinismi valitsemisajal poolhoidu leiab.

2) Väide *kultuurilise modernsuse ammendumisest* puudutab kõiki kolme komponenti: teaduste tehnilisi edusamme, avangardistlikku kunsti ning Rousseau'lt ja Kantilt mõistelise kuju saanud universaalset moraali.

Mis puutub *teadusesse*, siis siin on sõnum lihtne. Kui teaduse edusammud on muutunud «ideepoliitiliselt ebahuvitavaks», kui teaduslike probleemide lahendamise ei puuduta enam elulisi probleeme²³, siis pole argipäeval oodata kapseldunud ekspertkultuuridelt midagi muud peale tehnikauuenduste ja sotsiaaltehniliste soovitude. Pärast Valgustust saab teadussaavutusi kasutada veel üksnes tehnika progressi, äärmisel juhul ka majanduse ja administratiivse planeerimise heaks. Inimtegevust suunav jõud on omane aga üksnes ajaloolistele teadustele, mis oma narratiivsete vahendite abil manavad esile traditsioone ning kindlustavad järjepidevust. See seletab ka narratiivsete vaimuteaduste väärtustamist ja umbusaldust ajaloo kui ühiskonnateaduse vastu ning

sotsioloogia ja teiste ajastudiagnostiliselt viljakate ühiskonnateaduste alavääristamist. Midagi sellist poleks Ameerika uuskonservatiividel juba sellepärast pähe tulnud, et nende esindajad on peaaegu eranditult sotsioloogid. Nii saab mõistevatavaks ka see, miks ollakse vastu koolireformidele, mille eesmärgiks on ühiskonnateaduslike materjalide lülitamine õppeplaanidesse. Sellele ühiskonnateaduslikule nihkele õppeplaanide kujundamisel, mis oli USAs juba mõni aastakümme varem aset leidnud, võinuks leplikumalt reageerida, kui oleks meenutatud tüli, mis puhkes 19. sajandi lõpul *humaniora* ja loodusteaduslike reaalide eest võitlejate vahel.

Ülejäänus on tees Järelvalgustusest kõike muud kui ilmselge. Muidugi, metafüüsilised ja religioossed maailmapildid on kokku varisenud. Empiirilised teadused ei paku aseainet. Aga populaarteaduslike sünteeside menu räägib siiski selle kasuks, et aktiivsete subjektide enesemõistmist mõjutavad ikka veel näiteks kosmoloogilised teadmised universumi tekkest ja arengust, antropoloogilised ja etoloogilised teadmised inimsuhete loodusloost ja meie liigi evolutsioonist, afektide ja tungide kujunemisest; ning vaimuhaiguste psühholoogia ja sotsioloogilised teadmised modernsete ühiskondade tekkimisest ja arengust. Need teadmised muudavad ka mõõdupuid, mille abil lähenetakse eluprobleemidele, millele empiirilistel teadustel valmisvastuseid pole. Lõpuks tuleks küsida uuskonservatiividelt, kes teadust kõrvale tahavad heita, kuidas nad siis ise kavatsevad tõendada oma läbinisti retoorilisi vastuseid kurdetud orientatsioonikriisile — kui mitte argumentidega, mis peaksid vastu hilisemale teaduslikule kontrollimisle.

Mõistagi on hüpoteetiliste, st etteruttavate teaduste aruka kasutamise puhul oluline olla ettevaatlik; soovitatav oleks ilmutada tubli annus skeptisist ka nende teaduste tulemuslikkuse ja haarde suhtes, mis käsitavad oma objekti hermeneutiliselt; ja muidugi on õigustatud mure, et argipäevapraktika elumaailma autonoomiat tuleb kaitsta ekspertide otseste, professionaalses mõttes veel suuresti põhjendamata sekkumiste eest — ja seda niihästi kodus ja koolis kui ka elulise nõustamise sageli kahtlastes tsoonides.

Kujutava kunsti puhul esindas Gehlen veel 1960. aastal teesi, mille kohaselt avangard olla kaotanud oma nakkavuse — ta arvas, et me oleme õppinud elama tänapäeva kunstiga *kõrvuti*. Viimasele paarile aastakümnele tagasi vaadates

²¹ G. R o h r m o s e r, Ideologische Ursachen des Terrorismus I, Ideologien und Strategien. Köln, 1981, lk 272 jj.

²² H. J ä g e r, G. S c h m i d t c h e n, L. S ü l l w o l d, Analysen zum Terrorismus 2, Labenslaufanalysen. Köln, 1981.

²³ H. L ü b b e, Wissenschaft nach der Aufklärung, oma raamatus: «Philosophie nach der Aufklärung». Düsseldorf, 1980, lk 45 jj.

tuleb Hans Sedlmayr teistele järeldustele. Ta on veendunud, et «esteetiline anarhism on palju ohtlikum kui poliitiline»²⁴. Sedlmayr näeb «musta joont» kulgemas Jena vararomantikast Baudelaire'i ja sürrealismi kaudu tänapäeva avangardistliku kunstini välja. Ta manab sellise kunsti ohtusid, mis rebib end lahti mitte-esteetilistest valdkondadest ja kõrvaldab kunstist ühes kauniga ka õiglase ja tõese, et kustutada nõnda esteetilise teose piirid ja avaldada kodanlikule argipäevale õhnestavat mõju. Uue arhitektuuri ükslusis näib kõigest sellesama, muusikas, maalikunstis ja kirjanduses valitseva anarhismi pahupoolena: «Kunsti, loogika, eetika, häbitunde, kiriku, riigi, perekonna, Euroopa klassikalise traditsiooni ja igasuguse religiooni eitamine on tuginud päeva- ja pildilichtedesse, filmi ja televisiooni, teatrisse ja *happening*idesse ning lõpuks ka elupraktikasse.»²⁵ Muidugi pole see hädaldamine ise uskonservatiivne — uskonservatiivne on hoopis reaktsioon säärasele kurtmistele: programmiline hüvastijätt modernsusega ja «postmodernsuse» väljakuulutamise. Sellistesse avaldustesse on kätkevad seisukoht, et avangardistlik kunst on lõpule jõudnud, minetanud oma loovuse ja tammub viljatuna paigal.

«Postmodernsus» on märksõnaks ka debatis, mida viimastel aastatel on peetud arhitektuuri alal (vt nt *Der Architekt*, veebruar 1982). Ja seda mitte juhuslikult, sest just modernne arhitektuur oma funktsionalistliku ideoloogiaga oli kõige halvemini ette valmistatud majanduslikeks imperatiivideks, mille töö kaasa üleschitustöö pärast sõda, st perioodil, kui internatsionaalne stiil esmakordselt ulatuslikumalt mõjule pääses. Instrumentaliseeritud ja ootustest ülekoormatud arhitektuuri õnnetuks pole tänapäevani esile kerkinud ühtegi alternatiivi, mis ei ulatuks tagasi end ammendanud historismi või ei toitaks näiliselt ületatud modernismi loovusest. Muidugi, sürrealistlikud unelmad seljataha jätnud postavangardistlik kunst ei anna endast tänapäeval kaalukat märki, kuid samas ei leidu ka kusagil töid, mis täidaksid eitusse tardunud lõöksõna «postmodernsus» positiivse sisuga.

Uskonservatiivide meelest ei pea mitte üksnes tänapäeva kunsti sensibiilsuspotsentsiaal ja teaduse valgustuslik potsentsiaal olema lõpuni ära

interpreteeritud või maha mängitud; eelkõige tuleb kahjutuks teha *moraali universaalses*se printsiipidesse kätkevad lõöksõnad. Universaalseks nimetame moraali siis, kui see lubab ainult sääraseid norme, mis leiaksid *kõigi* asjaosaliste läbimõeldud ja sunnivaba heakskiitu. Nende vastu ei ole kellelgi meie seast midagi. Ka põhiõigused, eeskätt meie põhiseaduste printsiibid on ju normid, millest me eeldame, et need vastavad üldise aktsepteeritavuse tingimustele. Ma ei süvene probleemidesse, mis ilmnevad siis, kui me rakedame neid abstraktseid printsiipe konkreetsetes eluseostes. Moraali ja kõlbluse vahekorra puhul huvitab meid siinkohal ainult see aspekt, mis uskonservatiivides peamist umbusaldust äratav. Universaalne moraal ei tunnista erandeid. Ta asetab ka poliitilise tegevuse, ehkki mitte nii otseselt kui meie isiklikud vahekorrad, moraali vaatevälja. Just selline moraliseerimine võib äärmisel juhul julgustada terroristlikele aktsioonidele — niisugune on Vastuvalgustuse vana kinnismõte. Ka terrorist, kes peab end õiglase viimseks, isoleeritud kaitsjaks, võib üldiste printsiipide nimel oma vabadusideaali soovida teostada otsese vägivalla teel²⁶. Sel juhul ei tohiks raskusi valmistada just üksiku terroristi kujukeldavate moraalsete tõekspidamiste vasturääkivusele ja ekslikkusele osutamine. Aga uskonservatiivid nii ei tee, nad tõstavad seda ekstreemset juhtu esile vaid selleks, et nihutada neile vajalikku valgusse üldisem probleem moraalsete motiivide piiramisest poliitikas. Nad soovivad riikliku korra moraalse motiveerimise koormat miinimumini viia.

Nagu Hobbes ja Schmitt lähtuvad nad seejuures arusaamast, et riigi legitimitatsioon sõltub eelkõige tema suutlikkusest lahendada keskne, rahu kindlustamise probleem ning tõrjuda sise- ja välisvaenlast. See seletab ka sisemise julgeoleku probleemide esiletõstmist ning õigusriigi ja demokraatia vahelise oletatava konkurentsi ülerõhutamist. Osa uskonservatiive arvab tehnokraatiateooriale toetudes, et riik peab täitma eelkõige vahekohtuniku funktsiooni, hoolitsemata pädevusvaldkondade otstarbekat jaotuse eest, et funktsionaalselt spetsifitseeritud valdkondade objektiivsed seadused võiksid toimida «sõltumata üldisest poliitilisest tahtekujundusest.»²⁷ Eelnev seletab

²⁴ H. Sedlmayr, Ästhetischer Anarchismus in Romantik und Moderne. «Scheidewege», 1978, nr 8, lk 174 jj, siin lk 195.

²⁵ Scalsamas.

²⁶ H. Lübbe, Freiheit und Terror, raamatus «Philosophie nach der Aufklärung». Düsseldorf, 1980, lk 239 jj.

²⁷ H. Schelsky, Systemüberwindung, Demokratisierung, Gewaltenteilung. München, 1973, lk 58.

ka depolitiseeritud juhtimisinstiitutsioonide eelistamist, ning võimude lahususe ja demokraatia vahelise oletatava konkurentsi ülerrõhutamist. Mõlemal lähtub argumentatsioon nõudmisest, et riigikorraldus tuleb vabastada ühiskondlik-poliiitiliste sihiasetuste üle toimuvast demokraatlikust poleemikast. Too praktilis-moraalne element, millest poliitikal tulevat eemaldada, on otsustusprotsesside demokratiseerimine, mis poliitilise tegevuse asetaks sotsiaalse õigluse ja ihaldusväärsete eluvormide poleemilisse vaatepunkti.

Need kaalutlused muutuvad aktuaalseks siis, kui kerkib põhimõtteline küsimus: millise sotsiaalse ebaõigluse määrana oleme valmis leppima selleks, et riigieelarvelise finantskriisi oludes taastada oma tõukemehhanismi poolest muutu-matu majanduskasv? See kapitalistlik tõukemehhanism nõuab näiteks, et töökohtade jaotus toimuks tööturu kaudu ka siis, kui töötute reservarmee ikka edasi kasvab.

3) Programmiline hüvastijätt kultuurilise modernsusega peab ruumi tegema *elutervele traditsiooniteadvusele*. Niipea kui kultuuriline modernsus suleb kõik lüüsid, mis on valla argipäeva-praktikasse, võivad astuda oma õigustesse *common sense*'i, ajalooteadvuse ja religiooni *kammitsetud jõud*. Muidugi vajab Järevalgustuse stünd uskonservatiivset järeleaitamist. See järeleaitamine keskendub «julgusele kasvatada», niisiis niisugusele hariduspoliitikale, mis põhikoolikasvatuse kohandab elementaarsete oskuste ja sekundaarsete vouruste (hoolsus, distsipliin ja puh-tus) õpetamisele. Samas keskendub see ka «jul-gusele taastada minevikku» nii koolis, kodus kui riigis. Uskonservatiivid näevad oma ülesannet selliste minevikkude mobiliseerimises, millistesse võib suhtuda heakskiitvalt, ja teiselt poolt selliste minevikkude moraalses neutraliseerimises, mis võivad esile kutsuda kriitikat või halvakspanu. Walter Benjamin on üheks historismi tundemär-giks pidanud «empaatiat võitjaga». Just seda uskonservatiivid meile tänapäeval soovitavadki. Gustav Heinemann, kes on manitsenud Benjami-ni vaimus omaks võtma ka võidetute, mahasuru-tud ülestõusnute ja revolutsionääride vaatenu-riki, peab tunnistama, et uskonservatiivne orientee-rumine soovkujutelmadele oma minevikust on «ta-kerdumine ebaküpsusse»²⁸. Samasse konteksti kuuluvad ka katsed kunstlikult natsionaalsotsia-listide valitsemist sel moel tõlgendada, et igasu-

guse fašismi-viite peale saaks põlglikult reageeri-da kui «üleüldise sofistika võimutsemise» tunde-märgile²⁹.

Loodetud vaimlis-moraalse uuenemise koor-mat ei pruugi kanda ainult *common sense*'i ja aja-looliste järjepidevuste lihtsad tõed. Tähtsaim on apelleerida religiooni siduvatele jõududele. Tõe-poolest, Valgustus ei ole suutnud üht: kas leeven-dada või hoopis ära võita vajadust lohutuse järe-le. Ka pole ta vastanud keskele küsimusele: kas pärast religioosse maailmapildi purunemist ei ole religioossetest tõdedest päästetud siis midagi muud ega midagi enamat kui universaalse vastu-tuse-eetika profaansed printsiibid — see tähen-dab: kas ei võiks neid tõdesid asjalikel kaalutus-tel taas üle võtta?

Sellise küsimusepüstituse puhul liigume ikka veel modernsuse — nimelt modernse teoloogia aladel. See küsimusepüstitus viib eemale reli-gioosse teadvuse traditsionalistlikust uuendami-sest ja sunnib meid vaatlema kogu seda liikumise ja mõjujõudude spektrit, mis on esindatud näi-teks nüüdisaja kirikupäevadel. Ühelt poolt toitub religioosne fundamentalism väga erinevatest alli-katest; teiselt poolt vallandavad mittefundamenta-listlikud voolud just nimelt neid, ka poliitiliselt olulisi, problematiseerivad jõudusid, mida us-konservatiivid kammitsevad tahaksid. Just kiriku-päevadel kogunevad kõik need Schelsky targuta-jad ja Lübbe ideoloogilised teejuhid, horisondi-avardajad, sihimõtestajad ja rajaleidjad. Kui Da-niël Bell analüüsib eelarvamustevabalt neid orientatsioone, mis kirikus ja väljaspool kirikut kannavad uut, kogudusel ja kollektiiviühitsusel põhinevat religioosust³⁰, siis Saksa uskonserva-tiividel jätkub pilku ainult ühele: substantsiaalse, motiveerimisnõudeist vaba traditsioonina esineva usupärandi ühiskonda-integreerivale funktsiooni-le. Lübbe eelistab religiooni funktsionaalset tõl-gendamist «kontingentsusest ülesaamise prakti-kana» just seepärast, et see hägustab religioosse usu kehtivuse aspekti: «Funktsionaalse definit-siooni lubab jätta kõrvale. . . nende vanade õpe-tuste kestva tähenduse hermeneutilise olevikusta-mise raskused. Praktilises elutervikus pole funk-tsiioon midagi sellist, millele me võiksime omista-da «tõesust» või «väärtust». Pigem me nimetame funktsiooni täitmist praktilises mõttes «otstarbe-

²⁹ G. Rohrmoser, Zäsur. Stuttgart, 1980, lk 27.

³⁰ D. Bell, The return of the sacred, raamatus: «The Winding Passage», lk 324 jj.

²⁸ H. Lübbe, Zwischen Trend und Tradition. Zü-richt, 1981, lk 17.

kaks» või «otstarbetuks»³¹. Aga traditsioone ei äratata ellu sellega, et näidatakse ära, kuivõrd hea mõju neil on. Tagasimineku funktsionalismi ei kõrvalda kimbatust, millesse pärast ajaloolist Valgustust igasugune traditsionalism on takerdunud. Horkheimer juhtis sellele tähelepanu juba 1946. aastal: «Just tõsiasi, et tänapäeval peab traditsioone esile kutsuma, näitab, et nad on kaotanud oma võimu inimese üle.»³²

Ma ei taha, et mind valesti mõistetakse: meie loodusliku keskkonna taastumatud varud ja elumaailma sümbolstruktuurid — mis on ajalooliselt arenenud nagu modernsed eluvormidki — vajavad kaitset. Aga neid saab kaitsta vaid siis, kui teame, mis on see, mis meie elumaailma ohustab. Uuskonservatiivid vahetavad ära põhjuse ja tagajärje. Majanduslikest ja administratiivsetest imperatiividest tuleneva nn asjaoludesurve asemele, mis üha laialdasemaid eluvaldkondi monetariseerib ja bürokrateerib ning üha enam suhtumist asjadesse ja valitsemisobjektidesse suunab — ühesõnaga tõeliste ühiskonnakriiside asemele lükkavad nad üle kallaste tõusnud subversiivse kultuuri tondi. Need valeanalüüsid osutavad, et uuskonservatiividele, kui nad peaksid tegema valiku, polekski elumaailm ja perekondlik nii püha, kui nad välja näitavad. Sellal, kui kristlikke demokraate ei kammitse miski mässimast Saksamaa Liitvabariiki massimeediumivõrku, on just sotsiaaldemokraadid traditsioonihoidjad teabevahendite poliitika küsimuses. Me peame äraproovitud eluvormide substantsiga säästlikult ümber käima, kuni veel ühiskondliku moderniseerumise kasvu dünaamika pole teda purustanud. Küsimus on vaid selles, kes seda varandust *hädahoju korral* kaitseb.

V

Saksamaa Liitvabariigi poliitiline kultuur oleks praegu veelgi kehvemas seisus, kui ta poleks esi-

mestel sõjajärgsetel aastakümnetel võtnud üle ja töötanud ümber Ameerika poliitilise kultuuri mõjusid. Saksamaa Liitvabariik on esmakordselt end eelarvamustevabalt Läänele avanud; sellest ajast oleme omaks võtnud Valgustuse poliitilise teooria, mõistnud religioosete sektide kantud teuralismi mentaliteetikujuundavat jõudu, õppinud tundma Peirce'ist Meadini ja Deweyni ulatava Ameerika pragmatismi radikaaldemokraatlikku vaimu. Saksa uuskonservatiivid on neist traditsioonidest ära pöördunud, ammutades teistest allikatest. Nad pöörduvad tagasi Saksa konstitutsionalismi, milles on demokraatiat veelgi vähem kui õigusriiki; luterliku riigikiriku motiivide poole, mis on ajanud juuri pessimistlikus antropoloogias; ning noorkonservatismi motiivide poole, mille pärjad suutsid läbi viia vaid vastumeelse kompromissi modernsusega. Bismarck on murdnud Saksa poliitilise liberalismi selgroo. See, et vabade demokraatide natsionaalliberaalne tiib põhjustas sisepoliitilise pöörde uuskonservatismi,* ei olnud ajalooline kokkusattumus; neil päevil ilmneb, et sotsiaalliberaalid ei olnud küllalt tugevad, et vabaneda Saksa liberalismi kahtlastest hüpoteekidest.

Meie maa poliitilise kultuuri jaoks toob see pööre kaasa ohu, et sulgub saatustlik nõiarüng. Lahkumislaul kultuurilisele modernsusele ja kapitalistliku moderniseerimise ülistamine võib anda julgustust vaid neile, kes oma üleüldises antimodernismis viskavad lapse koos pesuveega välja. Kui modernsusel ei oleks tõesti pakkuda midagi muud peale uuskonservatiivse apologetika kiidulaulude, oleks ehk veel arusaadav, et vaimne noorus pöördub meelsamini Derrida ja Heideggeri kaudu Nietzsche manu ja otsib oma elumõtet kultuslikult uuendatud, autentse, veel kompromissidest moonutamata noorkonservatismi tähendustiinetest tundmusest.

Saksa keelest tõlkinud Erki Silmet

³¹ H. L ü b b e, Religion nach der Aufklärung, raamatus: «Philosophie nach der Aufklärung». Düsseldorf, 1980, lk 69.

³² M. H o r k h e i m e r, Kritik der instrumentellen Vernunft. Frankfurt, 1974, lk 41.

*Mõeldud on SDP ja VDP koalitsiooni lagunemist ja viimase liitumist KDPga 1982. aastal.

Jürgen Habermas (sünd. 1929) on väga laia haardega filosoof ja sotsioloog, kelle käsitletud teemade ring hõlmab teadusfilosoofiat, kommunikatsiooniteooriat, tunnetuse sotsioloogiat, post-

modernismi probleeme filosoofias ja kunstis jne. Habermasi varajastes ja kõige hilisemates töedes võib kohata üsna klassikalist metafüüsikat (nt *Erkenntnis und Interesse*, 1968), vahepealsetel teos-

tel on aga olnud analüütilisem ja eriteaduslikum ilme (*Theorie des kommunikativen Handelns*. 1.—2., 1981). Viimasel aastakümnel hoogu saanud mandri-Euroopa ja angloameerika filosoofia dialoogis on Habermas olnud üks peamisi Euroopa-poolseid sillaehitajaid. Kõige selle kõrval on ta sekkunud veel päeva- ja kultuuripoliitilistesse vaidlustesse, esindades sotsiaaldemokraatidele lähedasi vaateid. 80ndate algul oli ta natsismi-perioodi mõtestamise üle toimunud Saksa ajaloolaste vaidluse (nn *Historikerstreit*) algataja. Samuti on ta sekkunud vaidlustesse näiteks Heideggeri natsismi, postmodernse arhitektuuri, kodanikualumatuse jne üle. Oma poliitilised artiklid on ta koondanud raamatuisse üldpealkirjaga *Kleine politische Schriften*, mida on nüüdseks ilmunud seitse köidet. Viimase köite (pealkirjaga *Das nachholende Revolution*) nimiartikkel ilmunud loodetavasti lähemal ajal ka «Vikerkaares».

Alates 60ndate aastate algusest on Habermasi tegevus olnud seotud Frankfurdi koolkonna kriitilise teooriaga. Ehkki kriitiline teooria on kasvanud välja Marxist, on Habermas hüljanud kõik klassikalise marxismi dogmad, nagu klassivõitlus, baasi ning pealiskituse vastandus ja tootmisvahendite ning tootmissuhete vastuolulisus. Habermas on Frankfurdi koolkonna peamistele probleemidele püüdnud anda lingvistilise tõlgenduse, seades keskseks uurimisasjaks kommunikatsiooni ja seda häirivad tegurid. Habermas on oma töödes püüdnud esitada reegleid, mis kehtivad ideaalses suhtlussituatsioonis ja on igasuguse suhtlusakti implitsiitseteks eeldusteks. Ratsionaalse õiglase ja demokraatliku ühiskonna aluseks peab olema vaba, moonutamata suhtlus, mis ei suruks alla ka erandlike vähemushääli. Habermasi meelest on avalikkuse sfäär, mis peaks olema säärase suhtluse ja arupärimise väljaks, hiliskapitalismi ajal olnud võimusuhetest moonutatud ja muundunud meelelahutuse ning võimuvõitluse areeniks.

1955—59 töötas Habermas assistendina Horkheimeri ja Adorno poolt juhitud Sotsiaaluuringute Instituudis Frankfurdis. 1961. a-st oli filosoofia-professoriks Heidelbergis, 1964. a-st filosoofia- ja sotsioloogiaprofessoriks Frankfurdis; 1971—81 Teadus- ja Tehnikamaailma Elutingimuste Uurimise Instituudi direktor Starnbergis. Alates 1983. a-st loeb taas loenguid Frankfurdis, rõhuga sotsiaal- ja ajaloo filosoofial.

Käesolev artikkel on ilmunud Habermasi poliitiliste kirjutiste 1985. a ilmunud V köites, mille pealkirja *Die neue Unübersichtlichkeit* võiks tõlkida kui «Uus obskuursus/segasus/hämarus». Tolles raamatus puudutatud probleemne on sügavamalt käsitletud Habermasi sama aasta raamatus *Der philosophische Diskurs der Moderne*. Viimases arvab Habermas konservatiivide hulka ka nüsgused esmapilgul radikaalsed ja vasakpoolsed modernsuse ja mõistuse kriitikud nagu prantslased Foucault ja Lyotard, sest nad ei suuda pakkuda arenenud kapitalismi *status quo*le ühtegi teoreetiliselt õigustatud alternatiivi. Kui avalikud uuskonservatiivid on nõus moderne ühiskonnaga (tehnoloogiliste edusammude ja majanduslik-administratiivse kasvuga) ja eitavad modernset kultuuri (kunsti ja moraali), siis anarhistlikud postmodernistid, kellele Habermas vihjab siintoodud artikli viimases lõigus, tahavad jätta hüvasti mõlemat liiki modernsusega — koos kultuurilise modernsusega peab kaduma ka majanduslik-poliitiline moderniseerimine. Kui uuskonservatiivid on nõus süsteemi jätkuva laiutamisega sotsiaalse demokraatia arvel ja otsivad elule mõtte andjat religioosest traditsioonist ja modernismicelsetest kunstivormidest, siis anarhistlikud postmodernistid loodavad teatava nietzscheliku kunstilise avangardi elluärkamist, kes muudaks elu kunstiteoseks.

Habermasi meelest on modernsus veel lõpetamata projekt, mis sai alguse 18. sajandi Valgustusel, mille sihiks oli arendada objektiivset teadust, universaalset moraali ja õigust ning autonoomset kunsti vastavalt iga valdkonna seesmisele loogikale. Modernsuse kriis tulenevat ratsionaalsuse sidumisest subjektiivsusega. Habermas loodab, et kommunikatiivne (intersubjektiivne) ratsionaalsus võib hoida ära eluterviku killunemist kunstiks, mil pole ühiskondlikku ega tunnetuslikku tähtsust, teaduseks, mil pole moraalselt eesmärki, ja moraaliks, mis on eraldatud subjektiivsetest vajadustest ja objektiivsetest tegelikkusest, ilma et ta seejuures kipuks looma elu ja kunsti seesugust ebaküpset ühendust, mis on omane näiteks modernistliku arhitektuuri totalitaarsele funktsionalismile või postmodernismi vormitule hedonismile.

M.V.

MAIE KALDA

KIRJANDUSLOO VAATEVÄLJAST JA –NURKADEST EKSIILIS

Ajakirja «Sõna» käimapanekuga septembris 1948 rajasid Stockholmis elavad noored luuletajad ja nende lähikondlased — «Tuulisui ja teised», nagu on pealkirjastanud oma memuaariraamatu Raimond Kolk, — aluse pidevale kirjanduspeerioidikale paguluses. Seda tehti n-õ käsitsi, mis piiras tiraaži 400—450 eksemplarile. Toimetajad Raimond Kolk, Kalju Lepik, Ilmar Talve jt olid ühtlasi trükkalid, ekspediitorid, majandusdirektorid ja viljakad mitmežanrilised kaastöölised, kõike seda loomulikult palgatööst vabal ajal. «Sõna» viimane, 13. number ilmus juunis 1950, tema hingusele minek oli täpselt ajastatud «Tulimulla» käimapanekuga Lundis.

«Sõna» sisurikkus ja kvaliteet vastavad täiesti eesti kirjandusajakirjade soliidsemaile traditsioonidele, seda ka kirjandusteaduse, –arvustuse ja essee poolelt.

Loominguliste koosluste ja institutsioonide tekkimise algõukeks on tavaliselt ikka opositsioon kellegi või millegi vastu. Pagulastest kirjanike seas võttis maad rahulolematu monopoolseks tüüriva «Orto» kirjastuse puht-ärilise kultuuripoliitikaga ning selle tagasimõjudega kirjandusmõttele ja –loomingule. Paguluse algusaastail valitsenud lootused peagi koju tagasi saada hakkasid taanduma, ja loomulikult tundsid just noored jõud esimestena vajadust loobuda senisest minevikku–pööratud kultuuriideoloogiast:

««Orto» raamatute esimesed kaanepildid, kus taprit püsti hoidvad sõjamehed kullas ja karras ringi ratsutasid, ei olnud mitte ainult hirmsad. See oli võlts ja vale plakat eesti kirjandusele maapaos.

Me ei olnud nõus sellega, et räägiti maapaoskirjandusest ja võeti seda nagu teisejärgulist kauppa. Meie arvates oli põhjust rääkida kirjandusest maapaos, ja siis selle täies kvaliteedis.

Me ei olnud nõus ka sellega, et räägiti kirjanduse ja kultuuri säilitamisest. Põhjust oli rääkida selle edasitegutsemisest, kasvamisest ja arenemisest vajadustest.

Kirjanduslikku ajakirja oli juba selleks tarvis, et neid küsimusi arutada ja kirjandusele maapaos kriitiliselt läheneda» (R. K o l k , Tuulisui ja teised. Stockholm, 1980, lk 69).

Rääkimata sellest, et ajakiri on ise, ainuüksi oma ilmumise rütmiga suuteline looma kirjandusellu kestmis- ja kindlustunnet.

«Sõnal» oli kõige enam kaastöölisi mõistagi Rootsisis kanda kinnitanud kirjanike ja literaatide seas, aga ka teistest rahvus- ja humanitaarteadustest; temaatika polnud kramplikult eestikeskne. Johannes Aavikult, kelle kuninglikku täpsust tähtaegadest jm kaastöö tingimustest kinnipidamisel Kolk ära kiita ei jõua, ilmus 1949 essee ühest tema kauaaegsest lemmikkirjanikust — «Edgar Poe elu ja looming». Varasemal aegadel end kirjandusküsimustes pigem moralistina kui vabameelsena näidanud Aavik kujundab värvi- ja varjundirohke isikuseportree, töötades hoolikalt välja ka modelli pahelisema pooluse. (Kodueesti kirjanduspildis valitses sellal ühemõõtlane inimesekäsitus; kirjandusteadlastest tegi esimesi tabudest vabanemise samme E. Nirk 1961 oma lühimonograafiate Bornhõhest ja Kreutzwaldist.) Mis kõnealuse essee siiski eestikeskseks ja ühtlasi paljutsiteerituks tegi, see on autori, muutumatult suveräänse Aaviku spekulatsioon teemal, kes ja mis olnuks Edgar Allan Poe, kui ta oleks sündinud «täpselt samasuguse psühhofüsioloogilise struktuuriga», ent mitte oma tegelikul sünniajal ja –maal, vaid 90 aastat hiljem Eestis: «Siis kõigepäält armastus ta novelles ja luuletusis poleks sugugi nii eeterlik, ülemaine ja ülev, vaid ta oleks kirjutand erootilisi julgusi, isegi roppusi ja jõhkruisi à la Jakobson, Visnapuu. Ta oleks luule alal olnud äärmiselt modernist, suur vabavärsi ja irdriimi harrastaja ning tarvitaja. Ta oleks kirjutand üleskruvit ja ebaloomulikku stiili à la...»

Ta novellid ei eviks siis seda kompositsioonilist selgust ja rangust, ta proosastiil poleks nii rahulikult intellektuaalne ja klassiline, vaid lodevam ja hooletumam, — muide ka täis keelevigu (segamini uuenditega). Ei oleks tal sellaseid õuduse- ja roimajutte ja kosmogoonilisi fantaasiad, vaid ainult fantastikat ja grotesksust à la Tuglas («Maailma lõpus», «Androgüüni päev») või à la Gailit. /---/

Ta kirjanduslik toodang, kindlasti küll poole suurem aastate 1917 ja 1937 vahel kui Ameerikas

aastate 1827 ja 1849 vahel, oleks pääliskaudsem, kergatslikum, labasem ja lodevam. Ei oleks temast siis saand maailmakuulsust ega oleks ta tõusnud kuigi palju üle hariliku, keskpärase kirjniku taseme ega algatand kirjanduses mingit uut laadi või suunda.

Tõenäoliselt oleks ta elanud Tartus, istunud igapäev Werneri või muus kohvikuis ja oleks saanud perioodilist toetust kultuurkapitalist. Kuid sellest hoolimata ta elu oleks ka Eestis olnud täis rahutust, andumust intoksikatsioonile ja puudust (oletades, et ta oleks end elatand ainult kirjandusliku tegevusega) («Sõna» 1949, nr 4, lk 255).

Lähimineviku eesti kirjniku pilklik–kriitiline koondportree oli kahtlemata omal kohal väljaandes, mis püüdis valmistada pinda tulevikusuunalisele kultuuriloomele. Samas oli paljude eesti kirjanike ümberpaiknemine ruumis värsket karm tegelikkust. Kes leidis end Saksa-, Soome- või Prantsusmaalt, enamik Rootsist, ja kümnendi vahetusel rännati hulgi ka E. A. Poe kodumandrile. Mis puutub kirjandusuurimusse ja –arvustusse, siis sel alal teovõimelistest isikutest läksid pagulasse umbes pooled. Oma kvalifikatsioonile vastava teenistuskoha leidsid seal esialgu vaid vähesed. Eestisse jäänute ja ida poolt rindejoont naasnute suurema osa eemaldas aastais kutsetöölt nõukogulik kaadripoliitika. Eestis sündinud ja siin väljakujunenud «psühhofüsioloogilise struktuuriga» harilased jätkasid eneseteostust nõnda siis põhjani erinevais tingimustes ja olid esimesed kümnekond aastat lisaks täiesti teadmatutes üksteisest. Oleks nagu tõeluses käivitunud Aaviku mõttekujutuslik eksperiment, et tuua nähtavale ühe rahvuse vaimse arengu (ning taandarengu) erinevad teed ja tulemused.

Väliseesti kirjanduskäsitluses arvan nägevat suurtes joontes kolme tegevusvaldkonda või peamist töösuunda:

— Päevakriitika, s.o uute raamatute retsensioonid ja intervjuud autoritega ajalehtedes ja ajakirjades. Kodueesti jooksva kriitikaga võrreldes on see osa arvustusest olnud kiirem, lahedam (ei võta ennast ülearu tõsiselt) ja heatahtlikum.

— Akadeemiline kirjandusuurimus. Pagulastest resp väliseestlastest kirjandusteadlane taandab oma arvamused, oletused, tõlgendused, sümpaatiad ja antipaatiad hoopis rangemalt kui kodueesti ametivend. (Marksistliku kirjanduskäsitluse eemaletõukavamaid printsiipe on ju deduktiivse faktikasutuse kõrval totaalne ninatark hin-

nanangulis.) Ka ajaline distants ainega hoitakse pikemana, nagu ikka olnud klassikalises kirjandusteaduses. Üldjuhul käsitleb akadeemiline uurimus seda, mis juba sealpool head ja kurja. Ses mõttes ei ole nii väga erandlik ka Otto Alexander Webermanni 1951 kaitsitud doktoritöö oma põlvkonnakaaslase, vara surnud Kalju Ahvena elu ja luule kohta. *Sine ira et studio*–põhimõtet järgis oma akadeemilistes žanrides nt Herbert Salugi, kes samal ajal esseedes ja ajaloolistes romaanides pole venevõimusest üle ega ümber saanud. Uurimistöö pärismaaks oli eesti kirjasõna oma esimesel kolmel sajandil, eriti rootsi aeg ja valgustus, mille kohta leidis Skandinaavia ja Saksamaa arhiivides ning raamatukogudes seni tundmata allikaidki. Uudsel andmestikul baseeruvaid lühimõtetes tuli Vildest, hiljem ka Salu suur monograafia tema ajaloolistest romaanidest; G. Suitsu Soome–aastaist avaldas detailirikka artikli I. Talve. Suits ise kirjutab raamatuiks oma varem kogutud kirjandusloolised ained (lähemalt allpool).

— Tööd, mis katavad vahemaad päevakriitika esmareageeringuist range uurimuslikkuseni. Väliseesti arealis on siin eriti produktiivsed žanrid essee ja memuaar.

Memuaarid, eestiainelised esseed ja artiklid hoiavad sidet minevikuga, ennekõike lähiminevikuga. Juba «Siuru»- ja vabariigiagegne kirjandus jäi ju akadeemilise uurimise ringist väljapoole, milles stüdi osalt ka materjali puudulikkus — arhiivid ja omaagegne ajakirjandus asusid ligipääsmatuina Eestis. Tühikut täideti innuka memuaaride kirjutamise ning avaldamisega. Oma mälu on pagulasmemuaristid sellele žanrile tüüpiliselt saagedamini üle – kui alahinnanud. Aga nagu öeldud, polnud neil ka just palju võimalusi faktiandmete kontrollimiseks. Asendamatu on memuaaride sissevaated isikusuhetesse ja kultuuriõhustikku.

Eestiaineline esseistika on missioonitundega hoidnud vaateväljal kõiki pagulaskirjanikke. Eranditult nendest on ka esseistlike lühimongraafia sari «Meie kirjanikke». Veidi liialdatud pieteetsus, teisiti öeldes juubelipaatos on välis- ja kodueesti ühine joon. Et seda jagati 1987. aastani suuresti erinevatele kontingentidele, on meie kirjanduse n-õ isikkoosseis kahe peale kokku kaetud üsna korraliku historiograafiakihiga.

Kaasaja maailma loominguilisi liikumisi, tähtfigure ja –teoseid esitlev esseistika leidis järjekindlaid viljelejaid 50. aastate algusest. Võrreldes kodueesti piskuga 60ndail taaselustatud es-

seežanris tundub see vägagi tõhusalt toimunud väliseesti kirjandusmõtte ergutajana. Ometi ei olda oma tulemustega just siin valdkonnas mitte kuidagi rahul.

Kirjanduslugude asukoht selles kolmikjaotuses oleks akadeemilise ja esseistliku käsitluse kokkupuuetsoonis. Eesti tingimustes on see žanr ikka tulnud teostada **populaarteaduslikus vormis**, erandiks pole ka need kuus enam või vähem lühikest kirjanduslugu, mis ilmusid 1950—1970—ndail Rootsis.

Vanemaid aegu läbitõttav akadeemiline uurimus laiendab, süvendab, rikastab, täpsustab jne teadmusest kirjanduse ajaloos käigust. Kui empiiria, metodoloogia ja metoodika vallas on kogunenud pakitsevalt palju uut, kirjutatakse see varasema teadmusega kokku järjekordseks uueks tervikuks, kirjanduslooks. Ükski autor, kes seda teeb, ei pääse teiste pealt mahakirjutamisest, ja sõltub igatühe professionaalsusest, kuidas seda teha nii, et tulemus ei oleks puht-kompilatiivne ja eklektiline ja et ka teaduse eetika koha pealt soovida ei jääks. Toimib üks raudreegel: kui kirjandusloo koostaja pole ise mitte millegi, mitte ühegi ainealõigu kallal uurimuslikult töötanud, siis pole temalt loota midagi peale hingetu konsepti. Kas mitte sellepärast ei lakanud nõukogude ajal õpetajad ja pedagoogikategelased koolikirjanduslugusid kirjutamast, samal ajal kui teame, et EV Tartu Ülikoolist olid paljud filoloogid selleks piisava ainetundmise kui ka enesekindluse saanud.

Uuema ja kaasaegse kirjanduse loo kirjutaja loobub tavaliselt esseistivabadustest, püüab saavutada käsitluse proportsioonides hinnangute konsensusust ja sõnastuses teatmeteose neutraalset korrektsust. Isiksuse taandamisega võidakse aga välja utta ka teksti võlu. Stockholmis 1968 ilmunud seitsme autori (Joh. Aavik, A. Aspel, I. Grünthal, H. Jänes, M. Jürma, K. Meikop, P. Reets) koguteose «Maailmakirjanduse peajooni» saatesõnas kiidab A. Oras heaks, et «ilmsesti on selle teose koostamisel piinlikult püütud hoiduda neist menetlusist, mis «eesriidetaguseile» kirjanduse käsitlusile annavad nii lootusetult monotoonse ilme».

Henno Jänes, jätkates 1945. aastast kutsetööd Stockholmi Eesti Gümnaasiumi direktorina, avaldas 1950 õppeotstarbelise «Ülevaate eesti kirjandusest». Koostatud on see ta enese, A. Meieasaare, O. Parlo, B. Söödi ja P. Viirese koolikirjandusloo (I—III, 1937—1939) alusel, nõnda siis

mitte veel paguluse töövili, vaid EV-aegse töö pikendus. Samasugust loomulikku järjepidevussuhet varem tehtuga üritas hoida ka kirjandusteadus taasokupeeritud Eestis veel 1946—1947 (Eesti kirjanduse ajalugu III: V. A l t t o a , Rahvuslik ärkamis- ja venestusreformide aeg 1856—1894; IV: F. T u g l a s , Kriitiline realism), aga neile püüdlustele tehti kiire lõpp. Kümnendivahetuse peamiseks protsessiks kodumaal olid purustused ja barbaarse «paradigma» kehtestamine, eksiilis «Sõna» vastuaktsioon EV-nostalgiale ja tulevikku viitav kultuuriprogramm. Koolikirjandusloo väljaandmist aga võib mõista kui rahvusliku klassika kaasavõttu eesti pagulaste väliseestlasteks saamise teele.

H. Jänese käsitlusprintsüübid olid aprobeeritud ja mõistuspärased ega oleks põhjustki neil peatuda, kui taustaks poleks siinpooltel parajasti võimust võtnud proletkultlik dogmaatika. Nt arusaamad realismist: seal mõistetud ajaloolis-konkreetsena nähtusena peamise levialaga jutustavas proosas, siin tähtsustatud universaalina ja väärtuskriteeriumina. Üldinimlikkus ja sotsiaalsus olid siinse normatiivi järgi teineteist välistavad mõisted, mis takistas kaua klassika adekvaatsemat tõlgendamist. H. Jänese raamat ei jäta osutamata krestomaahtse teose üldinimlikule sõnumile, olgu ka lihtsustuskoeffitsiendiga. Nt «Libahundist» (mida siin eriti sofistlikult käänati ja väänati): «Aus, siiras ja meeldiv peategelane ei leia võimalust talle ebasobivas ühiskonnas rajada oma õnne. Säärane ühiskond püüab vaistlikult vabaneeda endast andekamast ja paremast kaasliikmest.» Andekuse ja kadeduse lepitamatus oli muide ka 1940.—1950—ndate kultuurigenotsiidi üldinimlik tagamaa, aktualiseerida õnnestus seda aga alles 1965 E. Vetemaal «Monumendiga». H. Jänese metoodikasse kuuluv süzeereferering kipub olema pikk ja laialivalgud — vist oli see mõeldud vajaduse korral asendama teose teksti. Aga pole ka märgata, et väliseesti kirjandusteaduses peetakse «ümberjutustamist» *a priori* halvaks tooniks (nagu on kodueesti kriitika kriitika arvates), ja nt G. Suitsu kirjandusloo isikuomane esprii lööb sageli särama just vana proosa- või luulelooreferaadis.

«Ülevaade eesti kirjandusest» on ka rotaprintitud (1955). Teist trükki (Lund, 1957, 314 lk), millesse on juurde kirjutatud põgus rahvalaalupeatükk ja arbutjate ning nooremate eksiilkirjanike lühitutvustus, retsenseerisid kaks akadeemilist kirjandusteadlast. H. Salu esindas teadlastüüpi,

kes stüüvib omadesse uurimisteedadesse, kes on seadumusel enam kirjandusloolane kui –teoreetik, kelle kontsentratsioonivõime on kõrge, tekst voolab — ta on ju ka kirjanik — ja raamat järgneb raamatule. Kolleegi vigade-puuduste otsimisega ta endale erilist tšili pole teinud, vaid kirjutas kõige trafaretsema arvustuse, milles võrdleb mahuproportsioone ja avaldab neile heakskiitu või laimust (vt «Teataja» 27. juuli 1957, nr 14). O. A. Webermann Göttingeni ülikoolist esindab teistsugust teadlastüüpi, sellist, kes loeb rohkem kui kirjutab. Tal on suur teoreetiline lugemus, mida realiseerib eelistavalt lühiuurimustes ja erialast kirjandust arvustades. Kolleegide töödele, ka kõnealusele (vt «Tulimuld» 1958, nr 4, lk 214–221) teeb küll kümneid faktikorrektiive, kuid peatähelepanu on metodoloogial. Jänes raamatu leiab olevat vanaviisi koormatud sekundaarse info (tegelaskujude iseloomustused jms), aga oleks juba aeg jõuda kirjanduslugudeski sõnakunsti spetsiifiliste probleemideni, ütleb Webermann. Ja tõepoolest need samahästi kui puuduvad ka vahepeal ilmunud Suitsu ja Ristikivi kirjanduslugudes. Uue paradigma ootuses tugineb Webermann R. Welleki teosele «The Theory of Literary History» (1936; kodulesti kirjandusteadvust jõudis Praha Lingvistikaring mõjutama 1960–ndate teisel poolel).

Mis puutub rootsieestlaste õppekirjanduse edaspidisesse käekäiku, siis Mare Aadli ja Edith Kotka–Nymani lugemik «Eesti kirjanduse radadel» (1987) on siinkirjutaja meelest hästi koostatud ja poliitiliseski mõttes kompleksivaba.

G. Suitsu «Eesti kirjanduslugu. I köide. Algu- sest kuni ärkamisaja lõpuni» (Lund, 1953, 255 lk) hõlmab, nagu ka samal aastal ilmunud H. Salu «Eesti vanem kirjandus», rohkesti uut originaaluurimuslikku. Suitsul olid kasutada 1920.—1930–ndate, oma professoriaastate viljad — enese ja üliõpilaste uurimistulemused. Peaaegu valmina Tartust kaasavõetud Kreutzwaldi–monograafia avaldas Soome Kirjanduse Selts oma kulu ja kirjadega autori 70. sünnipäeva puhul. Et ikka selsamal 1953. aastal sai täis poolteist sajandit Kreutzwaldi sünnist, osutus Suitsu «Nuori Kreutzwald» ilmunuks stinkroonis Tartu ja Tallinna Lauluisa–publikatsioonide buumiga. Eestikeelne originaal trükiti Suitsu sekulaarjuubeliku 1983 Bernard Kangro saatesõnaga Lundis ja Hel-dur Niidu toimetamisel ««Loomingu» Raamatu-kogu» 1984. aastakäigu avanumbrina Eestis.

Kirjandusloo kokkupanu proportsioneeritud tervikuks oli Suitsu pagulus– või õigemini eraõpetlase–aastate töö. See täiesti oma orgaanikaga teos on eesti kirjanduse historiograafia silmapaistvamaid. Vaba õppetooli hoidmise murest, juba ammu vaba esteetilisest ja poliitilisest parteilisusest (samas kui Tuglas jäigi kandma «Noor-Eesti» taaka), kirjutas Suitsu stoilise ja argise raamatu sellest, kuidas kirjamehed vanasti elasid ja eestikeelseid raamatuid kirjutasid. St oma põhio- sias, valgustuslikust jutukirjandusest alates, on teos disponeeritud isikulugude jadana, nende va- hel aeg–ajalt lühidalt ajastu taustandmeid. Elulu- gu «anekdotandmete» tähenduses, vaimne areng, avalikud nagu ka teadaolevad salajased teod ja loomingulugu on esitatud mööda ühist kronolo- giat, taga ajamata erilist korrapära, kohati tuju- kalkti. On kellegi lugu sündmusrikkam ja sisal- dab erakordseid seiku, tuleb tema peatükk pikem (M. Veske, K. J. Peterson). Kreutzwaldi peatükis antakse «Kalevipoja» kohta õieti ainult materjali korjamise, kokkukirjutamise ja avaldamise lugu, tööjärgude kaupa, nagu see autori elu struktureer- ris: tihe kirjutamine, pahane katkestus, muude as- jadega tegelemine, hoovõtt uueks pingutuseks jne, lõpuks elutööd kroonimas Demidovi preemia («Kuna teose saksa keelde tõlkija Reinthal oli ka saamamees, langes kummagi osale 360 rubla» — lk 171) ja Võru maja pantimine tagatiseks «Kale- vipoja» rahvaväljaande trükikuludele. Ei sisutut- vustusega ega muul viisil juhita tähelepanu «Ka- levipoja» tekstile. Kirjanduslookirjutaja jälgib tüht — ee- pose kirjutamise hobusetööd. Koidula pea- tüki raskuskese on vastupidi luules. Seda eteldak- se stroofide kaupa vaheldumisi viidetega Kirja- neitsi luulemina konstitueeritud patriotsismi alli- katele ja muudele ceterlikele impulssidele («Aga veel löi Koidula luules helendama põhjapoolne taevaäär» — lk 198) nagu ka asisema elupoole korraldamisele: («Parem siiski saksiku tohtri prouaks minna Venemaale kui kodus halli argi- päevse töökoorma all variseda!» (lk 200). Koidu- la peatüki lõpetab Suitsu kogu raamatus erandliku lüüriilis–sarkastilise kommentaariga 11. augustil 1946 aset leidnud ümbermatmise «eriskummali- sele tseremooniale». Samade aktsentidega artikli «Koidula ja tänapäev» oli Suitsu avaldanud EV Tartu Ülikooli 30. aastapäeva pühendusteoses «Apophoreta Tartuensia» (Stockholm, 1949). Omaaegseist poliitilistest konfrontatsioonidest, avalikest hoiakutest ja varjatud tagamaadest, nagu Jannsen ja rüütelkonnad, Jakobson ja slavo-

fiidid, Kreutzwaldi vanaea renegaatlus, mis siinmail nii kirgliku parteilisusega läbi hekseldatud, teatab Suits oma tavalise veidi mõru elutarkuse positsioonilt. Suitsu tekst on sulam diskursiivsest ja kujundilisest, nagu ta ise oli sulam poeedist ja teadlasest.

Suitsu kirjanduslugu lõpeb ärkamisaja luuletajatega; jutukirjanikud Bornhöhe, Päm jt jäävad vajaka. «Tulimulla» esimeses aastakäigus (1950) ilmus tema lühiuurimuste tsükkel «Eduard Wilde maapaos», «Eduard Wilde pärast maapagu kodus ja väljas» ja «Eduard Wilde viimsed aastad», edasi «August Kitzberg» 1956 ja postuumselt «Anna Haava» 1957, mis oleksidki nagu kirjutatud kirjandusloo peatükkideks. Igatahes kui Suitsu kirjanduslugu uuesti välja antaks — mis peakski olema selle žanri järgmine publikatsioon —, siis paigutatagu need tema Vilde, Kitzberg ja Haava lisana raamatu lõppu.

Teost pieteetselt arvustanud B. Kangro («Tulimuld» 1953, nr 6, lk 369—371) ei taha hästi leppida, et järjekordselt on rahvaluule sõnakunsti ajaloost välja jäetud. (Ses asjas vastanuks kodusse kirjandusloo kontseptsioon juba 40. aastast saadik Kangro soovile. Peale oma viljakate folkloristide võlgne me siinkohal tänu küll ka M. Gorkile, kes oli öelnud hea sõna lihtrahva «ootuste ja lootuste» peegeldumisest rahvaluules.) Suitsu ja ta õpilaste suur allikakriitiline töö oli üksipulgi tuvastanud vanema kirjanduse väliseeskujude ja mõjude läänelise päritolu. Nõnda võis Kangro täie moraalise õigusega ironiseerida kodumaiste uurijate üle, kes «otse luubiga» sealtsamast venesõbralikke märke otsisid. Eraldi märkimist väärib, et selle lõigu raamaturedaktsioonist on autor poliitilised teravused kõrvaldanud (vt B. Kangro, Häitsemehi ja pärilpüüdjad II. Lund, 1987, lk 10).

Herbert Salu «Eesti vanem kirjandus» (Vadstena, 1953, 87 lk; teine, täiendatud trükk Rooma, 1974, 136 lk) katab kirjasõna ajaloo selle algusest kuni 18. sajandi keskpaigani. H. Salu arvukad, peamiselt rootsiaegse raamatu ning kirjatöö tundmist süvendanud uusleiud ja järeldused leidsid suhteliselt kiiresti tee ka kodusse kirjandusteadusse — akadeemilise kirjandusloo I köitesse (1965). Juba alates Svio-Estonica esimesest sõjajärgsest aastaraamatust (1948) oli Salult tulnud järjekindlalt publikatsioone nii rootsi, saksa ja soome kui ka eesti keeles. Teised vanema kirjanduse spetsialistid on kõrgesti hinnanud nt tema

uurimuste tsükli 1630–ndate juhuluulest ja selle kaugemast, üle kirikulaulutõlgete nii uuemat rahvaluule kui ka võrsuvat kunstluulet mitmekesisest mõjuvõimast. (Belletriseeritud vormis jutustab toonastest Tallinna harrastusluuletajatest Salu romaan «Lasnamäe lamburid», Lund, 1978). Kirjanduse saatuse Põhjasõjas on teine tähtis uurimiskese. Vist on selle aja literaatide dramaatilised jõupingutused vaimukultuuri heaks keset koletuid hävitusi mõjutanud Salu inimesekäsitust ja maailmapilti tervenisti. Oli ju Tartu saatuse 1704—1708 liigagi sarnane 1940—1941 alanud ajalooepöörakuga. Salu romaanides on Kurat läbiv kulissitagune tegelane (vt I. V e l b a u m i diplomitöö «Herbert Salu romaanide aegruumilistest seostest», Tartu, 1991), ja kurjuse kui mõjuvõimsa printsiibi äratundmine on ka tema kirjandusloo-kontseptsiooni alustugesid. Lühiuurimus «Marcus Schütz — eesti kirjanduse ja kultuuri pioneere Tartus rootsi aja lõpul» («Sõna» 1949, nr 3) on Salu varasemaid töid, kus vastastatud altkuulistlik vaimukultuuri kandja ja moraaliit seikleja, viimane abipastor Mathias Lemckeni isikus. Mustad teod ja motiivid, mis tulid päevavalgele arhiiviuuringu tagajärjel (Heinrich Stahl'i võimuhuse tagajärjed, Johann Fischeri väljasõmine jpm), on viinud H. Salu järeldustele, mis näikse olevat eesti kirjandus- ja kultuuriruumis aegumatud:

«Suur osa neist sajandite eest ilmunud teostest, milledest on säilinud ainult üksikuid eksemplare või fragmente, on läbi käinud dramaatilistest sündmustest, nad pakuvad huvi juba oma saamisloo poolest. Nad on nii-ütelda elavad tunnistajad võitlusest, mis meie kultuurielu ja trükisõna ümber käis nende kaasajal. Nad võivad pakuda mõndagi õpetlikku võrdjoont tänapäeva oludele, mil samasugune võitlus käib hoopiski enam kamufleeritud kujul.

Lisaks sõdadele ja katkudele, mis oma laastamistööga olid meie maa alatisteks külalisteks, on need teosed seisnud vihaste usuliste ja isiklike võitluste keerises. Luterlus võitles katoliiklusega, Tallinnamaa pastorid Tartu ümbruskonna omadega, osavamad hingekarjased lihtsa- ja ausameelsetematega. /- - - / Siin ei küsitud, kes maakeelt paremini tundis või kes oleks kohasem olnud teatava töö tegemisel, ka seda mitte, kes käsikirja tegelikult oli koostanud. Trükitud raamat tähendas kuulsust, paremaid teenistuskohi, raha. Kõik vahendid nende saavutamisel olid lubatud, peale jäid osavamad ja hoolimatamad. Võitlus käis nii

siis võimu ja vaimu vahel. Seda rõõmustavam on meil tagantjärele jälgides, kui võime konstateerida, et mõnikord ka vaim võidule pääses.» Nõnda on H. Salu kirjutanud oma kirjandusloo teise trüki eessõnas, lk 7—9.

Artikliga «Eesti dialoog-kirjandusest» («Tulimuld» 1951, nr 5) tõi Salu meie vanimate ilmalike proosatekstide uurimisse uue, kunstitehnilise vaatenurga. Ta fikseeris, et murdekohaks, kus varasema koolimetoodilise kahekõne (õppematerjali serveerimine küsimuste-vastuste vormis) kõrvale tuli näitekirjandusliku dialoogi algeid, on F. G. Arveliuse juturaamatud. Arveliusest kui markantsest kakskeelsest kultuuriisiksusest, kelle saksa-keelses loomingus on esikohal just draamad ja kes osales eestisakslaste esimestes teatritegemistes, andsid peagi põhjaliku sissevaate kaks monograafiamõõdulist tööd — üks ilmunud A. Vinklilt 1958 Tartus, teine, postuumne, Webermanni sulest 1978 Göttingenis. G. Suits oli oma viimaste Tartu-aastate üliõpilasi hakanud suunama baltisakslaste literaatide eesti- ja saksa-keelse toodangu koosuurimisele. Vinkel, Webermann ja Salu olidki kauemat aega selle tööpõllu ainsad harijad. Neil õnnestus ka juba 60-ndate algusest sisse seada omavaheline teaduslik suhtlemine, mille kõige nähtavamaks viljaks oli tähtsa sõjajärgse raamatuleiu, Göttingeni ülikooli raamatukogus päevavalgele toodud F. W. Willmanni «Juttude ja Teggude» (1782) esitrüki faksiimileväljaanne ««Loomingu» Raamatukogus» 1975. Webermann arendas Balti kultuuriruumi kontseptsiooni peamiselt teoreetilise-metodoloogilises plaanis, tal on sel teemal mitu saksa-keelset publikatsiooni. «Tulimullas» käis ta selle välja aga juba 1953, nimelt Salu kirjandusloo ilmumise puhul: tulevikus peaks pürgimuste sihiks olema ter-
vikpilt, «Baltikumi kõikide kihtide kirjanduslik elu keeltele vaatamata, üldine kirjanduslik areng» (nr 3, lk 183).

1964 avaldas ja kaitses Salu Soomes doktori-töö «Eduard Vilden historiallisest romaanist». Eesti keeles on samaaineline tsükkel publitseeritud kogumikus «Kauged rannad ja oma saar» (Stockholm, 1970, lk 138—223). Selle töö meetod, vaatenurgad ja paatos on üsna lähedased sinsele 50.—60. aastate Vilde-uurimusele, ja ega ei olegi võimalik mööda vaadata Vilde loomingu konst-
tueerivaist talurahva ja mõisa ning riigivõimu konfliktseist suhetest. «Marksistlik» Salu toonitab eriti just seda, mida on klassikul hukkamõist-
vat öelda olnud Vene riigistatuse kohta. Lausa

fastsineerinud on teda prohvet Maltsveti poliitilised ennustused. Stseeni romaani 7. peatükist «1858», kus raudus kätega Maltsvet peab saba-tähe valgel oma kõige vägevama jutluse, kuuluta-des kadu ka Vene riigile, refereerib ja tsiteerib Salu tervelt kolmel korral (lk-d 165—166, 195, 222). Tsiteerib muuseas üsna ebakorrektselt, pik-kade vahelejättudega, noppimaks välja venevas-taseid tekstiosi. Tal on kasutada olnud «Prohvet Maltsveti» 2. trükk (1929, «Kogutud Teostest») ja finessina võiks siinkohal ära tuua ühe Vilde lause (lk-lt 251), mida Salu efektselt tsiteerib, mille aga Eesti Riiklik Kirjastus on 3. trükist (1951) välja redigeerinud: «Ja kui need kaksteist-kümmend võõrast valitsejat meie Vene riigi ära on võitnud, siis jääb meie riik nii pisukeseks, et tema piirisid võib aknast üle silmata, ja tema ala-
maid on nii vähe, et neid võib sõrmega ära luge-da. . . » Maltsveti see ennustus langeb muide peaaegu sõna-sõnalt kokku Järve-Jaani omaga (vrd M. J. E i s e n , Eesti prohvet Järve-Jaan. Tallinn, 1921, lk 25; selle aktualiseeris hiljuti M. M a n d e l — vt «Eesti Ekspress» 10. jaan. 1992). Jaani ja Maltsveti alias Juhan Leinbergi mõned ennustused paistavad olevat kontaminee-runud ja mõlemad, õigemini mõlemale omistatu on osa saanud Johannese Ilmutamisraamatust. Vilde teeb sellele laenule «allkaviitegi», lastes oma prohvetil end «teiseks Johanneseks» nimeta-da.

Väga viljakas ja mitmekesine on H. Salu töö komparativistika vallas. Tema käe all, kallakuga populaarteadusse ja esseistikkasse, ositi põimudes müüdikriitikaga, osutus see meetod tõeliselt huvitava kirjandusteaduse (vrd «Huvitav füüsika», «Huvitav matemaatika» jts raamatud) loomise vahendiks. Kõitvaks teeb need tööd esiteks autori tava kirjeldada eesti kirjandusnähtuse euroopalik-ku kasvupinnast tihti juba antiigist peale, sama-võrd aga ka teravmeelsus ja detailitählepanu, mille abil on tuvastatud algeeskujud või tugiteos. Nt lühiuurimust «Eesti «Wilhelm Tell»» («Tulimuld» 1955, nr 3) on praegusajal kindlasti põnevam lugeda kui «Tasujat» ennast. Ja veel on Salul palju huvitavaid teemapüstitusi. Et tuua vaid üks näide: «Faehlmanni «Piibo jut» ja eesti tubaka-poesia» («Tulimuld» 1957, nr 6). See teemasea-de on ilmselt üle võetud saksa kirjandusteadusest, kaetud aga täismõõdulise eesti ainega. Mainitud jmt lühiuurimused ilmusid 1965 raamatust, mis kannab Suitsu pagulaspõlve luuletusega ühist pealkirja «Tuul üle mere». 70.—80.—ndail järgnes

Salult veel seitse esseede ja lühiuurimuste kogumikku. Ka need on enamjaolt laenuliste pealkirjadega — «Kauged rannad ja oma saar», «Porkuni preili», «Must lagi on meie toal», «Kuhu päike ei paista», «Kihutatav troika» —, mis vihjavad raamatu raskuskeskmele, samas ent sellelegi, et Salu teoste loomisel, romaanid kaasa arvatud, on esmase tähendusega olnud teisese inspiratsiooni allikad.

K. Ristikivi «Eesti kirjanduse lugu» (Vads-tena, 1954, 135 lk) oli mõeldud järjeks Salu «Eesti vanemale kirjandusele», mõlemad ilmusid kirjastuse «Tõrvik» sarjas «Iseseisvuslaste kirjavara». Ristikivi alustab K. J. Petersonist ja lõpetab 1940. aastaga. Põhirõhk on siin nagu ka Arvo Mägi «Lühikeses eesti kirjandusloos» (I—II, Lund, 1965, 64+64 lk) 20. sajandil. Arvo Mägi raamatu soomekeelses teisikus «Virõn kirjallisuuden historia» (Helsinki, 1965, 154 lk) lisatud

viimane peatükk «Sosialistinen realismi ja pakolaiskirjallisuus» on ses mõttes ainulaadne, et esitleb nooremate eksiilkirjanike kõrval lühidalt D. Vaarandit, U. Lahte, E. Niitu, J. Krossi, J. Smuuli, A. Sinkelit, A. Liivest, E. Rannetit; juba eespool olid kõne all A. Jakobson, R. Sirge ja A. Hint. Edasi tuli kodu-Eestis vahest laiemalt tuntud A. Mägi — K. Ristikivi — B. Kangro «Eesti kirjandus paguluses 1944—1972» (Lund, 1973). Selle jätkuna on täiesti arvestatav R. Kolga — A. Mägi «Estnische Exilliteratur in den letzten zwei Jahrzehnten» («Ural-Altäische Jahrbücher» 7, 1987), mille tõlge «Kahe viimase aastakümne eesti pagulaskirjandus» ilmus 1989 Tallinnas Rahvusraamatukogu rotaprintipaljuduses, autorinimed tiitellehe pöördel.

Nagu ehk siinsestki ülevaatest näha, ületasid eksiili läinud literaadid pagulusõki küllalt kiiresti ja olid enamiku näitajatega koduselt kirjanduslookirjutusest peatselt 10—12 aasta jagu ees.

ANNE LILL

UNENÄOD JA NENDE TÄHENDUS: MIDA ARVATI ANTIKAJAL

See on unes, kui hing ilmutab oma jumaliku loomust, unes tunneb ta rõõmu ootest tuleviku nägemisest ja ilmselt on see sellepärast nii, et unes on ta kõige vabam.

Xenophon, Kyropaideia, 8.7.21.

Kes julgeks küll öelda, et kõik unenäod on tõsi? (. . .) Kui tõesed unenäod saadab jumal, kust tulevad siis need, mis on valed?

Cicero, De divinatione, 2, 62, 127.

Kust tulevad unenäod, mida nad tähendavad ja millist osa inimese elus etendavad — neile küsimustele pole kauges minevikus sugugi vähem mõeldud kui tänapäeval. Nagu praegugi leidis ka antiikajal nii neid, kes unenägudesse hardalt uskusid, kui ka selliseid, kes suhtusid nendes üsna skeptiliselt. Asja võib vaadata filosoofi pilguga, uskuda kas mateeriasse või vaimu, kangelasepo-

ses antud pilt pole sama, mis draamades antiikajal laval, oma vaatenurk on ajalookirjutajal. Vähe sellest, et eri aegadel ja eri kirjandusliikides on olnud suhtumine unenägudesse erinev, ka sama autori puhul võivad vaated lahkneja ja nii pole Aristotelese noorusaja seisukohad sugugi needsamad, mis vanemas eas. Ei pruugi kahelda, et kirjameeste kõrval huvitasid unenäod ka kõige tavalisemat inimest ja just tema elus võisid unenäod tähtsamatki osa etendada. Tegelikult võib unenägude kaudu meile avaneda antiikmaailma inimlikum ja lähedasem külg, vahest mõistetavamgi kui väejuhtide ettevõtmised, filosoofide arutlused või kirjanike lennukad mõttekäigud.

Antiiktekstides on palju juttu sellest, mida unes nähti ja kuidas see inimesi mõjutas. Esindatud on nii haritlaste-intellektuaalide ratsionalistlik skepsis kui ka tavaline ebauks. Õige varakult

oli selge ka see, et mitte kõik unenäod pole ühesuguse väärtusega. 3. sajandil eKr elanud arst Herophilos esitab järgmise kokkuvõtliku liigituse: 1) unenäod võivad olla jumalast saadatud, 2) tekkida hingele loomuomase selgetnägemise abil, 3) olla juhuslikud ja tuleneda mitmesuguste kujundite meelevaldsest segunemisest, 4) tekkida soovide tulemusena, kui näiteks nähakse unes armasatut (esitatud Aetiose teoses *Placita*, 5.2, 3). Antiikkirjanikke huvitavad kõige rohkem just jumalikud unenäod ja sellel on oma põhjus: nende abil saab ette näha tulevikku. Vahetegemine esimese ja teise liigi vahel on tihti ka tinglik, sest just hinge vahendusel saab paljude filosoofide arvates astuda ühendusse jumalaga.

«Kui une ajal hing loobub ühendusest ja kokupuutest kehaga, siis meenutab ta minevikku, vaatleb olevikku ja näeb ette tulevikku» (*De div.*, 1, 63—4), nii esitab Cicero oma teoses «Ennustamisest» stoikute seisukohad, millega ta ise samas hakkab polemiseerima. See Cicero teos on üks põhjalikumaid, seal on kokku võetud aastasada-depikkune traditsioon ennustamise ja unenägede kohta. Cicero ise tundub minevat antud küsimuses Aristotelese ratsionalismi jälgedes. Erinevalt stoikutest ei usu ta ennustusunenägedesse ja ta põhjargumendiks seejuures on, et kindlasti ei lähe ju kõik unenäod täide. Veelgi enam — enamasti pole neis midagi mõistlikku, millel oleks tähtsust tuleviku suhtes. Stoikute järgi aga jõuavad ennustusunenäod inimesteni kolmel viisil: 1) hinge kaudu, mis võib ise otseselt tulevikku näha, 2) vaimude-däimonite vahendusel, kelle abil jumal inimesega suhtleb, 3) jumala enda vahetel suhtlemisel magajaga.

Kuidas vahet teha, mis on õige ja mis vale unenägu? Kui jumalad juba kord nii hoolitsevad on, miks nad koos unenäoga siis ka selle tähendust ära ei näita, arutleb Cicero. Kui väita, et kõik unenäod on jumalast, siis on lausa rumal ajada inimeste meeli segi valelike ja petlike nägemustega. Vahest on jumala saadatud unenäod õiged ja loodusest tulevad valed nägemused? Aga kas siis jumal polegi kõike teinud? Kui jumalad on kõigis asjus nii kõrged ja erakordsed, kas nad siis tõesti lehvivad surelike inimeste ümber, niipea kui need aga voodisse või madratsi peale saavad, ja hakkavad neile, keda norskamas kuulevad, igasugu segaseid ja ähmaseid nägemusi läkitama, millest inimesed ehmunult ärkavad ja hommikul unenägedeseletaja juurde ruttavad, küsib Cicero ironiseerides. Siin tasub meelde tuletada ka Aristotele-

se käsitlust unenägedest, kus ta seletab neid inimese füsioloogiast lähtudes ning peab nende põhjuseks samu nähtusi, mis meeleviirastuste ja nägemisilluusioides puhul. Kui jumalad sooviksid inimestele tulevikust teateid saata, siis teeksid nad seda ka päeva ajal ja valiksid välja arukad inimesed, mitte ei läkitaks neid melanhoolikutele ja sellistele, kes ei valitse ennast ja pole tasakaalukad (kr *ekstatikos* — «Ennustamisest une abil», 463b15, 464a1). Ka Cicero nimetab unenägede peamise põhjusena ärkveloleku muljeid: keha väsimuse tõttu (s.o unes) ei saa hing kasutada oma liikmeid ega meeli ja siis kohtab ta igat liiki ähmaseid nägemusi nendest muljetest või asjadest, mida ärkvel olles tegi või mõtles. Sellest segadikust tulevadki mõnikord imelikud unenäokujud (*De div.* 2, 62, 128).

Oma polemiseerimistuhinas jätab Cicero mõne asjaolu tähele panemata ja lihtsustab liialt. Stoikud võiksid vastu väita, et unenägedusid on mitut liiki; segaste, katkendlike ja mõttetute unenägede kõrval on ka selgeid, terviklikke ja tähendusrikkaid. Targa inimese unenäod erinevad rumalate omadest ja ka une nägemine on kunst, mida saab õppida.

Kui nüüd jätta kõrvale filosoofilised arutlused unenägede päritolu sellest aspektist, mis puudutab hinge ja jumala vaheliste suhete üksikasju, siis jõuame lähemale sellele, mida asjast üldisemalt arvati. Nagu kirjandusest näha, hakkas enamik inimesi vaevalt küll arutama, kust unenäod tulevad — kas jumalatest, maa-alustelt vaimudelt või koguni omaenda kogemustest. Tähtis oli hoopis teada saada, mida need unenäod tähendasid ja mis järeldused nende nägija enda jaoks pidi tegema. Selle järgi saab unenägedusid liigitada kaheks: 1) unenägu on tegelikkusest vähe erinev, objektiivne fakt, kus öeldakse otse välja, mis on juhtunud või mida tuleb teha, ja 2) unenägu on märkide, sümbolite kogum, mis kannab varjatud moel mingit teadet ja mis tuleb ära seletada.

Esimene, nn **objektiivne unenägu**, kus ilmub mingi tähtis isik (jumal, pealik või muidu autoriteetne tegelane), on tavaline ka n g e l a s e e p o s e s, ajaloo-proosas, aga ka templipärimustega seotud unenägedes hilisemast ajast. Nendel unenägedel on eriline osa ravimises (Asklepiose kultus Epidauroses jm).

«Äkki Patroklose õnnetu hing tema ette seal ilmus, täiesti kõik temasarnased sel olid silmad nii kaunid,

seesama hää! ning kasv, samad tal olid rõivad-ki seljas»

(«Ilias», 23, 65).

Nii kirjeldab Homeros Achilleuse surnud sõbra Patroklose ilmumist unes. «Iliases» on sellistel unenäokujudel, mis on nagu «päris», tähtis koht ning neid ilmub õige tihti ja mitmel kujul: jumal võib ilmuda ise (nt Athena, Apollon), võib aga ka saata saadiku või kujutuspildi, mida Homeros nimetab *eidolon*. See ilmub magaja juurde ja teda samastatakse tihti külalisega. Oluline on see, et ta on tegelikult olemas ja pole mitte magaja sünnitatud fantaasia. Tema objektiivsus toonitab see, kuidas ta voodipeatsis seisma jääb ja kõnelema hakkab. Magaja kuuleb teda, teades ise sealjuures, et magab ja on oma voodis. Unekuju pöördumine algab tavaliselt sõnadega: «Sa magad.» Magaja passiivset osa, teda kui une vastuvõtjat iseloomustavad ka keel ja väljendid, mida sel puhul kasutatakse: uni tuleb, ilmub, astub magaja juurde, külastab teda. Kreeka väljendites pole une nägemine aktiivne ja enesekohane toiming, vaid unenägu tuleb väljastpoolt ja jääb magajast eraldatuks. Und nähakse kui subjektist eraldatud objekti, puuduvad sellised väljendid nagu on saksa *träumen* ja inglise *to dream*. Unenägu kui objekt on kreeka keeles väljendatud sarnaselt eesti keelega: pole sõnast 'unenägu' (kr *oneiron*, *onar*) tuletatud verbi, vaid on võimalik kasutada liitväljendeid. Nii öeldakse ka eesti keeles «und nägema», kusjuures «unelema» või «unistama» tähendab juba hoopis midagi muud. Unenäo objektiivsus rõhutab ka see, et mõnikord jätab unekuju endast maha mingi eseme (sellest räägitakse eriti seoses templipärimustega). «Päris» unenäo puhul on probleemiks seegi, kuidas ta sisse ja välja saab. Homeros seletab seda pütüülikult ja kasutab korduvalt väljendit ukseriividevahelisest august siseneva ja sama teed pidi lahkuva ette kohta. Sellise valiku puhul tuleb meenutada, et Homerosel aegsel elamul paremad juurdepääsuteed puudusid, polnud korstnaid ega aknaid.

Jumalate poolt saadetud unenäod võisid ilmutada mitmesugusel kujul. Suurema autoriteedi ja usutavuse saavutamiseks peab unekuju olema ka väärikas. Nii näiteks plaanitseb Zeus saata pealik Agamemnonile unenäo, mis peaks teda veenma oma väggedega võitlusse asumata ja lubama talle kiiret võitu. Sel otstarbel saadab ta Nestori kujutise, kes on kreeklastest vanim ja targim ning keda kõik austavad.

«... Kohe läks Uni petlik, kuulates käsku, tõi taval lennul Ahhaia mustkülgsete laevade juurde

ning Agamemnoni telki; ta Atreuse järglase leidis
suikumasa ning tema ümber ambroosialikuna hõljus.

Seisma siis jäi tema peatsis ja näolt näis justnagu Nestor,
(...) Tema näol Uni taevalik nõnda tüüdi ütles:

«Kas magad, Atreuse poeg, hobusangari uljaima võrse?

Kas sobib nii unes viita tüüdi õid mehel juhtival? Sul on

ravaste saatused hoida ja mõtelda asjadest mitmeist.

Kuula siis mind sedamaid, toon teateid sulle ma Zeusilt.

Kuigi sust kaugel ta on, sinu eest muret kannab ta meeles.

Nii käsib: sättigu kõik end valmis pikkhüksed argiivid võitluseks! (...)

Pea seda kõike sa meeles ja hoi, et ei unuks jälle

see mälust niipea kui magus suik sul laugudelt lahku.»

Ütles ta nõnda ja siis kadus»

(«Ilias», 2, 16—35. A. Annisti tõlge).

See on tüüpiline objektiivne unenägu, mis paneb inimesed teatud viisil tegutsema ja mille usutavus sõltub ka sellest, kes seda näeb. Kui Agamemnoni asemel oleks seda näinud mõni lihtinimene, siis poleks pruukinud sellele tähelepanu pöörata. Et aga nägi pealik ja kõigi ülemus, siis tuli ka teha, nagu unes kästus («Ilias», 2, 80 jj). Jumalad ja tähtsad isikud ei ilmunud unes sugugi igapähele, vaid see oli ülikute privileegiks.

Asja teine külg on ka see, et siin esitatud uni oli petlik ja selle järgi toimimine tõi kaasa õnnestuse. Homerosel järgi ongi kahesuguseid unenägusid: õigeid ja valesid. Tema kujutluse järgi ilmutavad unenäod kahesuguste värvade kaudu: need, mis tulevad läbi sarvise värava, lähevad täide, need aga, mis läbi elevandiluuist värava, ei täitu («Odüsseia», 19, 560). Sama kordab ka Vergilius «Aeneides»:

Sunt geminae Somni portae, quarum altera fertur cornea, qua veris facilis datur exitus umbris,

*altera candenti perfecta nitens elephanto,
sed falsa ad caelum mittunt insomnia manes*¹
(6, 893—896).

Mis tuleb välja eeposest ja mida kinnitavad ka hilisemad tekstid, on see, et nähtud und tuleb hommikul teistele rääkida ja seda tuleb teha lageda taeva all, päikese ja taevalaotuse tunnistajaks olles. Seegi moment rõhutab unenägede osa ja paneb nad inimestevaheliste suhete konteksti. Niisugune nähtus on tuntud paljudest traditsioonaaletest kultuuridest ja jõuab ka psühhoanalüüsi — unenägede teisese töötamise vormis.

Homerose unenägedel on siiski oluline erinevus teiste rahvaste traditsiooniga võrreldes. Homerosel ei lähe une ajal hing rändama, vaid vastupidi, on rahulikult sealsamas, kus kehagi, ning unenägemused tulevad tema juurde. Paljudes traditsioonaaletes kultuurides peetakse unenägu objektiivseks ja reaalseks nii nagu Homeroselgi, ainult selle vahega, et unenäotegevus toimub vaimumaailmas, kui hing on kehast eraldunud: hing või vaim toimib nii nagu inimene ise ja kõik tehku on samahästi kui päriselt. James George Franzer kirjeldab oma raamatus «Kuldoks» (*The golden bough*), kuidas unes rändama läinud hinge tagasitulekut võib ohustada liiga äkiline ülesäratamine, nii et hing ei jõuagi kehasse tagasi. Veelgi ohtlikum on magaja asendit, välimust muuta või teda teise kohta toimetada — sellisel juhul ei leia hing keha üles ja inimene võib surra. Selliseid pärimusi on ka eesti rahvausundis: hing lahku ajutiselt kehast kas minestuse või une ajal ja tal on raskusi kehasse tagasitulekuga.² Homerosel lendab tiivuline hing minema siis, kui inimene sureb, ja magamisega seoses ei teki sellega tõsisemaid probleeme. Ses mõttes tundub Homerose maailm lihtsam, maisem ja selgema piiriga elavate ning surnute vahel. Unenäomaailm on Homerosel üsna kainelt reflekteeriv võrreldes šamanistlikult reisivate hingedega. Ju olid kangelasaja kreeklased rohkem ametis elamisega, andes surnutele, mis surnute jagu, ja lootes, et need siis nad rahule jäta-
vavad. Alati see nii polnud, nagu näitab surnute ilmumine unes. Niisugune asi oli aga jälle kind-

laks märgiks sellest, et on vaja neile lepitusohvrit tuua. Seega võivad unenäod ilmuda nii taevast jumalalt kui ka maa alt surnutelt väga mitmesugusel kujul, tuues endaga tähtsaid teateid.

Kui objektiivsed unenäod olid üpris valivad selles suhtes, kellele ilmuda, siis teine liik, sümbolised unenäod, oli palju demokraatlikum. Üks sümbolne unenägu on ka Homerosel. Odysseuse naine Penelope näeb unes, et kotkas sööstab ta hancede kallale ja kisub need lõhki, ning ta on unes väga õnnetu («Odüsseia», 19, 535 jj). Nagu selgub, tähendas see kosilaste tapmist koju saabunud Odysseuse poolt. Penelope suhtumine sellesse on omaette probleem. Ühelt poolt võis see olla (Freudi vaimus) soovi täitumine ja vastupidise tunde läbielamine unes (tegelikult polnud Penelope kosilastest kahju). Teiselt poolt ei tarvitsenud see olla vastupidine tunne, vaid võis näidata hoopis väliselt voorusliku naise rikutust. Vastupidise emotsiooni jaoks oleks tarvis selget motivatsiooni, mida Penelope pole — ta ei tea, et Odysseus on tagasi. Nii võiski korralik Homeros mõne «inetu» seiga välja jätta, mis aga unenäos siiski ilmus.³

Atika t r a g ö ö d i a 5. sajandist eKr on järgmine allikas, kust saame mitmekülgse pildi unenägedest.

«Oi, oi, häda mulle, ma mõistsin unenägu, nägemust, mis mu silme ette ilmus, mustatiivuline kujutluspilt ei petnud mind!» (Euripides, «Hekabe», 702).

Unenäod, mis olid põimitud tragöödiatesse, pidid täitma hoopis teistsuguseid ülesandeid kui kangelaseeposes. Draamateost vaatas korraga mitu tuhat, kui mitte mitukümmend tuhat inimest, ja seepärast pidi seal esitatu olema ka üldiselt äratuntav ja tuttav. Lavateos vecnab vaatajat ja paneb kaasa elama siis, kui ta põimub vaataja enda kogemusega. Väepealike unenäod kangelaseeposes jääks sellisele publikule ilmselt üsna kaugeks. Tragöödia toob müüdisüžee kaasajale lähemale sellega, et hoolimata välisest legendaarsest atribuutikast püstitab ta emotsionaalseid probleeme, mis on mõistetavad kõigile ja panevad igatühe kaasa elama. Nii ei saa selles kontekstis ka unenäod olla midagi tegelikkusest väga kauget. Tõepoolest, kõikides säilinud tragöödiates (kokku 32) võib ainult ühe puhul leida unenäo, mis mee-

¹«Unenägede jaoks on kahesugused väravad. Räägitakse, et üks neist/on sarvest, kust õiged varikujud pääsevad kergesti välja, teine on särav, tehtud valendavast elevantdiluust, aga surnute vaimud saavad taeva poole valelikke unenägusid.»

²O. L o o r i t s, Eesti rahvausundi maailmavaade. Tallinn, 1990, lk 33 jj.

³G. D e v e r e u x, Dreams in Greek tragedy. Oxford, 1976, lk XXIV.

nutab Homerose omi. See on Aischylose «Ahel-datud Prometheus», loos, mis on üldse üks va-rasemaid tragöödiad ja vormilt päris arhailine. Seal esineb unenägu jumaliku manitsuse kujul, kõikides teistes tragöödiates, kus on unenägudest juttu, esinevad nad sümbolisel kujul, seostuvad tihedalt tegevuse arengu ning kangelase hingesei-sundiga. Sellepolest võib tragöödiaunenägusid üldnimlikeks pidada. Tragöödiaautorid on kirja pannud psühholoogiliselt usutavad, tõepärased unenäod ja andnud neile seletusi, mis vastavad tegelase karakterile.⁴ Unenäod äratavad tragöö-dias hirmu ja on seotud ohutunde ning surmaga. Seetõttu on ka mõistetav, miks on seal ülekaalus niisugused uned, kus ilmuvad surnud (Aischylose «Pärslased», Sophoklese «Elektra», Euripidese «Hekabe», «Rhesos»). Sellest lähtudes võib aru saada ka Iphigeneiast, kui ta oma unenägu kok-kuarisevast isamajast seletab kindla märgina venna hukkumise (Euripides, «Iphigeneia Tau-rises»).

Tragöödiaunenägudes ilmuv kuju pole enam *eidolon*, vaid nägemus, ilmutus või viirastus — *oposis*, *phasma*, *phantasma*. See pole enam Ho-merose moodi jumalateläkitus, millele tuleb kohe kuuletuda, vaid õõs ilmuv mustatiivuline kujut-lus, mis kannab endaga kohutavaid õnnetusemär-ke. Need on enamasti surnule läkitatud unenäod ja seepärast on ka pärast nende jutustamist esime-seks tööks surnule lepitusohvri toomine. Euripi-des aga, nii nagu ta paljudes asjades tõi tragöö-diažanrisesse uuendusi, annab nimetatud Iphige-neia— unenäo hoopis valeendena ja peategelane võib pärast tegeliku olukorra teadasaamist kuulu-tada:

«Valelikud unenäod, olge tervitatud, te ei tä-henda mitte midagi! (*Iph.T.* 569).

Niisiis, tragöödiates on unenäod sümbolised ja neid on vaja seletada. Selleks on mitu võima-lust. Kõige lihtsam, kui ise sümbolitest aru saad ega pea mujalt abi otsima, aga seletada võib ka teine asjasse segatud isik (nt Orestes «Hoefoori-des», kui ta näeb ema unenäos selle peatse surma ennet). Enamasti tuleb siiski otsida õppinud en-nustajate või seletajate abi (vrd Hekabe soovi kutsuda Cassandra või Helenos ta unenägu sele-tama).

Tragöödiaunenägusid peetakse enamasti enne-tekts ja nende tähendus avaneb alles loo käigus.

Unenäo seostamine ennustamisega on päris tava-line ja seda on nimetatud isegi kõige vanemaks oraakliks (Plutarchos). Ja nii nagu oraaklitki peab ka unenägu seletama. Tuleb aga öelda, et unenä-gu on väga käepärane ja demokraatlik oraakel: siin pole vaja ette võtta pikki retki ennustuspaika-desse, viia sinna kalleid kingitusi ja ohvriande. Unenägu võib ilmuda igaühele, ja kui veel osata sellele ise kaasa aidata, võib soovitud tulemuse kenasti kätte saada. Siis jääb üle ainult õige tä-hendus leida. Antiikaja lõpuperioodil on selle kohta üsna palju kirjutatud ja esimene terviklik unenägude seletamisraamat pärineb 2. sajandist AD. Vanimad andmed selliste raamatute kohta pärinevad aga juba 5. sajandist eKr. Olid ka spet-siaalsed seletustabelid, kus olid kõrvuti unenäo-kujundid ja nende tähendused (nendest tabelitest on kirjutatud Plutarchos). Ja nii nagu igas korral-likus linnas oli turg, nii oli ka igal korralikul turul unenägude seletaja.

Kõige põhjalikuma pildi antiikaja inimeste unenägudest annab Artemidoros (2. sajandil AD) oma raamatus «Unenägude seletamine» (*Onei-rokritike*). Autor oli ka ise unenägude seletaja, aga nagu ta väitis, mitte selline lihtlabane, kes tu-rul istub. Ilmselt oli ta oma ametist teinud midagi teaduse taolist. Kogunud raamatusse kokku üle 3000 unenäo, püüab Artemidoros neid liigitada (pärisunenäod, viirastused, nägemused, oraaklid, fantaasiapildid). Samas teeb ta huvitavaid tähele-panekuid inimloomuse eripära kohta ja jaotab unenäod selle järgi, kas need on seotud oleviku või tulevikuga. Asjalik tähelepanek on seegi, et ta peab unenäosümbolikat individuaalseks: selleks et mingi inimese unenäo tähendusest aru saada, tuleb seda inimest tunda. Igal inimesel on oma unenäokeel ja selleks, et unenägu mõista, peab seda keelt teadma algusest lõpuni kõikides üksik-asjades. Üsna moodsalt kõlab ta jutt unenäost kui soovi täitumise väljendusest, kusjuures soovitud objektid on unenäos tihti asendatud millegagi, mis on otseselt või kaudselt selle objektiga seotud. Nii võib armastatud naise asemel näha tema riideid, peeglit, merd, laeva, hobust või midagi muud. Artemidorose raamatu väärtus seisneb ka selles, et see aitab mõista tema aja kultuuri, tões-tades selgelt, et mingi aja tüüpilised unenäod koos nende tüüpiliste seletustega on selle ajastu lahutamatuks osaks. Huvitav tähelepanek on see-gi, et unenägusid mõjutab inimese eluviis, tervis-likult ja normaalselt elades ei tule ka segaseid ja häirivaid unenägusid. Samast asjast on kirjutatud

⁴Sealsamas, lk XIX.

juba mitusada aastat varem ka Platon, väites, et unenägid saab kontrollida ja et seda on tähtis teha. Kui mõelda enne magamist üllaid mõtteid, mitte liigselt alluda madalatele himudele ja vabana kirgedest, siis ilmub unes tõde, vastasel juhul aga segased nägemused («Riik» 571c, «Timaios» 71). Platoni järgi mõjutab unes nähtu eriti naisi ja haigeid inimesi («Epinomis» 985c).

Artemidoros analüüsib ja kirjeldab unenägu- sid teemade kaupa, millest ka mõned näited:

1. Unenägu õppimisest (*Oneirokritike*, 1,53).

Artemidoros seletab, et õppimine tähendab üldi- selt head, eriti juhul kui ei osata varem seda, mida unenäos õpitakse. Heale tulemusele aga eel- neb vaev ja hirm, sest õppurid kannatavad ikka selle all, ka siis, kui nad õpivad enda huvides. Kui unes õpib lugema ja kirjutama see, kes juba oskab, siis tähendab see midagi murelikku ja imelikku, hirmu kõrval näitab see ka saamatust. Selline unenägu tähendab head ainult siis, kui keegi ootab last ja õppimine käib lapse kohta. Kui roomlane õpib unes kreeka keelt ja kreeklane ladina keelt, siis tähendab see vastastikust ühine- mist. Artemidoros toob ka näite, kuidas mees nägi unes ladina keele õppimist ja sattus hiljem orjusse.

2. Unenägu seksuaalsuhetest (1,78).

Seksuaalsuhe prostituudiga, kes elab lõbumajas, tähendab väikesi ebameeldivusi ja mõningaid kul- lutusi, sest need käivad ju ikka kaasas selliste naiste juurde minekuga. Äriettevõtmiste jaoks on selline unenägu soodus, sest need naised on ju «tõnaised», on alati vastutulelikud ega ütle ku- nagi «ei». Kui lõbumajast ka välja saadakse, siis on see hea märk, kui ei saada, on halb. Artemido- ros toob näite mehest, kes unes ei pääsenud lõbu- majast välja ja veidi aja pärast suri. Autor seletab seda huvitaval kombel filoloogiliselt: nii lõbuma- ja kui surnuaeda kutsutakse avalikuks kohaks. Surnuaed võtab vastu surnuid ja lõbumajas raisa- takse suurel hulgal mehe seemet. Seega on täiesti õige seostada lõbumaja surmaga.

3. Oidipuse tüüpi unenägu (1, 79).

Seksuaalsuhe ei tähenda iseenesest midagi, kuid erinevad kehaasendid ja kokkupuuteviisid ennus- tavad erinevaid sündmusi. Suhe emaga loomuli-

kus asendis, keha keha vastu, ja siis kui ema on elus ja isa hea tervise juures, tähendab vihkamist isa poolt, sest meeste vahel valitseb ikka armuka- dedus. Kui isa tervis on halb, siis tähendab see ta surma. Selline unenägu on soodus kunstnikele ja käsitöölisele, sest tavaliselt nimetatakse oma ametit emaks ja seksuaalsuhe emaga ei tähendagi midagi muud, kui kogu aeg töötada ja teenida oma ametiga elatist. See on hea unenägu ka riigi- juhtidele ja poliitikategelastele, sest tähistab ju ema isamaad. Kui naine unenäos kuuletub, siis ka see, kes und näeb, valitseb oma riigi üle.

Nendest kirjeldustest on näha, et Artemidoros võtab arvesse väga mitmesuguseid asjaolusid ega anna mingeid lõplikke ja kõigi puhul kehtivaid tähendusi. Oma raamatu 4. osas soovib ta kind- lasti koguda andmeid selle kohta, kes tuleb oma unenäo kohta küsima, ja kui küsija kohta pole kindlaid andmeid, siis ei saa ka kohe vastata, sest nii võib eksida. Kõige selle järgi võib Artemido- rost pidada peaaegu et antiikaja psühhoanalüüti- kuks.

Kunst pole aga mitte ainult unenägede seleta- mine, vaid ka nende nägemine. Nagu varemgi öeldud, pole kõik magajad sugugi ühtmoodi väärt. Juba Homerosel oli unenägede seletaja, *oneiropolos*, ühtlasi inimene, kes teatud võtete abil võis näha niisugust und, nagu tal tarvis oli. Soovitud unenägede saamiseks katsuti maavai- me-daimoneid mõjutada. Kuna maakultus ja sur- nutekultus on väga vanad, siis võib arvata, et ka need allilmast unenägede väljameelitamise võtmed lähevad kaugesse minevikku, kuigi nende kirjel- dusedki on pärit hilisemast ajast. Üldiselt kujutati unenägid ikka tiivulistena ja Vergiliuski annab oma allilmakirjelduses kujuka pildi, kuidas nad seal puu otsas ripuvad ja end jalakalehede varju peidavad («Aeneis», 6, 283—4).

Võtteid teatud unenägede nägemiseks oli pal- ju. Üks kindlamaid neist oli magamine pühas ko- has — **Inkubatsioon**. Sellisteks paikadeks olid tavaliselt pühad koopad või templid. Hilisantiig- ist pärit uneraamatud soovitavad ka sõnu luge- da, loorberiooks padja alla panna või koguni end vigastada. Kõige lihtsam viis aga oli ilmselt kirjas Juvenalisel: Roomas võib osta turul juutidel üsna odavalt ükskõik mis unenäo (6, 546 s.).

Üheks kõige populaarsemaks inkubatsiooni kohaks oli ravimisjumala Asklepiose tempel Epi- daurose lähedal. Seal magades nägi haige inime- ne unes, kuidas ta terveks saab, ja järgneski ime- pärane tervenemine. Sellest räägib suur hulk

templipärimusi, mis enamasti on raidkirjadena üles tähendatud. Et lood on küllalt fantastilised, siis on neid peetud preestrite võltsinguteks. Religiooniuurimuste täienedes on neid hakatud aga tõsisemalt võtma: nii unenägi kui ka need, kellele ta seda jutustas, uskusid asjasse tõemeele ja ilmselt oli ka neid, kes terveks said. Mõnikord võis unes näha täiesti mõistlikku raviviisi, näiteks et haiget kurku tuleb kuristada ja haige võibki templist tervenenu lahku.

Jumala ilmumist templis ravimagamise ajal on kirjeldanud rändsofist Aristeides (2. sajandil AD), kes tema enda sõnade järgi sai unenägudes antud juhutuse abil terveks 17 aastat põetud haigusest:

«Võisid tunda ta puudutust, võisid tajuda ta tulekut sellises seisundis, mis oli une ja ärkveloleku vahepeal. Tahaksid vaadata üles tema poole ja samas oled suures hirmus, et ta võib liiga ruttu kaduda. Teritad kõrvu ja kuulad, pooleldi magades, pooleldi ärkvel. Juuksed tõusevad peas püsti, sa valad rõõmupisaraid ja alandlik uhkus täidab su südame. Kes võiks seda kogemust sõnades kirjeldada, kuid igatüks, kes on selle läbi teinud, jagab mu teadmist ja saab aru meeleseisundist» («Jutlused», 2).

Kirjeldatud seisund on lähedane religioosle ekstaasile ja enesesisenduslikule transile. On võimalik, et just sellises seisundis said haiged jumalike juhutusi ja et see polnudki päris magamine.⁵

Kui nüüd vaadata, mida Aristeidesele unes soovitati, siis kõigepealt määrati raviks juua äädikas leotatud koirohtu, mis aga tulemusi ei andnud. Mees ei heitnud meelt ja jäi ootama uusi unenägemusi. Järgmised vahendid olid juba karmimad: määrada end mudaga kokku ja joosta talvel jäise põhjatuule käes kolm korda ümber templi ning siis pesta end allikavees. Üks ta kaastlastest kukkus selle ettevõtmise ajal kokku, kuid

Aristeidesel õnnestus siiski kõik läbi teha. Edasi tuli sundoksendamiskuur, laevahuku korraldmine ja siis nõuti koguni sõrme ohverdumist. Muidu nii kuulekas Aristeides loobus viimastest operatsioonist ja ohverdas sõrme asemel sõrmuse. Kõigest hoolimata õnnestus tal need tervistamisprotseduurid üle elada ja lõpuks ka haigusest lahti saada. Võib aga arvata, et mitte igatüks sellisele ravimagamisele ja sealt saadud juhutuste täitmisele vastu ei pidanud.

Unenäod aga olid ja on tõsised asjad. Neid uskusid ja nende järgi talitasid nii Sokrates kui Plutarchos, Marcus Aurelius kui kirurg Galenos. Üks hakkas nende mõjul luuletusi kirjutama, teine loobus munade söömisest, järgmine sai lahti peapööritusest ja viimane opereeris siis, kui unenägu selleks kinnituse andis.

Kokkupuutekohti on ka unenäol ja maagial. Võtete kõrval, kuidas endale soovitud unenägu saada, olid ka viisid, kuidas teatud unenägu kellelegi teisele läkitada. Eesmärgiks oli sel puhul tavaliselt kättemaks vihamehele ja tema hirmutamise. Aga toimingu ohtlikkuse tõttu jäägu need võtted siinkohal tutvustamata.

Olgugi et mitmed antiikaja autoriteedid nagu Aristoteles ja Cicero tegid katset unenägusid ratsionaalselt seletada, jätta nendest välja religioosne kujutelm, ei kadunud usk unenägude üleloomulikkusesse. Pigem vastupidi, antiikaja lõpu poole see usk tugevnes. Selles usus olid ühtmoodi veendunud nii paganad kui kristlased. Jääb mulje, et loogilis–lineaarsed arengujooned unenägude puhul ei kehti. Ajaloos võivad toimuda lausa imelised hüpped unenäousust skepsisesse ning unenägude mõttetuse ja juhuslikkuse tõendamisest nende jumalikustamiseni välja. Kõigest hoolimata usutakse ikka ja jälle seda, mida Aischylos laskis öelda magavatele kättemaksujumalannadele:

«Magades lõövad hingesilmad särama, päeval on saatus inimeste jaoks tume» («Eumeniidid», 104—105).

⁵E. R. Dodds, *The Greeks and the irrational*. Berkeley, Los Angeles, London, 1971, lk 113.

MIRCEA ELIADE

SAKRAALNE JA PROFAANNE II Religiooni olemus

Koha pühitsemine — kosmagoonia kordamine

Tuleb aru saada, et võõraste territooriumide kosmostamine on alati pühitsemine; ruumi organiseerimine tähendab jumalate paradigmaatilise tegevuse kordamist. Lähedane seos kosmostamise ja pühitsemise vahel on dokumenteeritud juba kultuuri algastmetel — näiteks Austraalia nomaadidel, kelle majandus on siiani koriluse ja väikeulukite kütümise staadiumis. Aruntade achilpa-hõimu pärimuste järgi kosmostas jumalik olend Numbakula müütilisel ajal nende tulevase territooriumi, lõi nende Esivanema ja kehas tas nende institutsioonid. Kummipuu tüvest kujundas Numbakula püha posti (*kauwa-auwa*) ja pärast selle kokkumäärimist verega ronis ta selle otsa ning kadus taevasse. See post kujutab endast kosmilist telge, sest püha posti ümbruses muutub territoorium asumiskõlblikuks, transformeerub maailmaks. Vastavalt on pühal postil suur rituaalne tähtsus. Oma rünnakutel kannavad achilpad seda alati kaasas ja valivad minckusuuna selle järgi, kuhu post kaldub. Kuigi nad on pidevalt liikvel, võimaldab see neil alati olla «omas maailmas» ja samal ajal ka ühendust pidada taevaga, kuhu kadus Numbakula.

Posti murdamine tähendab katastroofi; see on otsekui «maailma lõpp», tagasipöördumine kaosesse. Spencer ja Gillen teatavad, et kord, kui post katki läks, oli terve klann segaduses; mõnda aega ekslesid nad sihitult ringi ning heitsid lõpuks koos pikali maha surma ootama.¹

Toodud näide illustreerib suurepäraselt nii püha posti kosmoloogilist funktsiooni kui ka selle soterioloogilist rolli. Sest ühelt poolt reprodutseerib *kauwa-auwa* posti, mida Numbakula kasutas maailma kosmostamiseks, ja teiselt poolt usuvad achilpad, et see on vahend, mille abil nad saavad ühendusse astuda taeva valdkonnaga. Inimeksistents on seega võimalik ainult niisuguse pideva ühenduse tõttu taevaga. Achilpade maailm saab

tõesti nende maailmaks ainult vastavalt sellele, kuivõrd ta kordab Numbakula poolt organiseeritud ja pühitsetud kosmost. Avanemiseta transsendentse suunas ei ole elu võimalik; teisisõnu, inimolendid ei saa elada kaoses. Kui side transsendentsega kaduma läheb, muutub olemasolu maailmas võimatuks — ja achilpad hakkavad siis surma ootama.

Olemuselt on mingi territooriumi asustamine samane selle pühitsemisega. Kui asustus pole ajutine nagu nomaadidel, vaid on püsiv nagu paiksetel rahvastel, siis tähendab see elutähtsat otsust, millest sõltub terve ühiskonna olemasolu. Elamaasumine mingis kindlas kohas, selle organiseerimine, asustamine on aktid, mis eeldavad eksistentsiaalset valikut — universumi valikut, mida ollakse valmis omaks võtma selle «loomise» teel. See universum on alati jumalate poolt loodud ja asustatud paradigmaatilise maailma kordus; seetõttu osaleb see jumalate loome pühaduses.

Achilpade püha post toetab nende maailma ja kindlustab ühenduse taevaga. Siin on meil tegemist väga laialt levinud kosmoloogilise kujutelmaga prototüübiga — need on kosmilised sambad, mis toetavad taevast ja avavad samal ajal tee jumalate maailma. Keltidel ja sakslastel säilis taoline pühade sammaste kummardamine ristiusku pöördumiseni. Umbes 800. a paiku kirjutatud *Chronicon Laurissense breve* jutustab, et Karl Suur hävitas ühe oma sõjakäigu ajal saksid vastu (772) Eresburgi linnas templi ja nende «kuulsa Irminsuli» püha puu. Rudolf Fuldast (a 860) lisab, et see kuulus samm on «universumi samm, mis otsekui kõiki asju püsti hoiab» (*universalis columna quasi sustinens omnia*). Sama kosmoloogilise kujutelmaga leiame mitte ainult roomlastelt (Horatius, *Oodid*, III, 3) ja muistsest Indiast, kus kuuleme *skambha*'st, kosmilisest sambast (Rigveda, I, 105; X, 89, 4; jne), vaid ka Kanaari saarte elanikelt ja nii kaugegetest kultuuridest nagu kvakiutlite (Briti Columbia) ja Flores saare (Indoneesia) nadjade oma. Kvakiutlid usuvad, et

¹ B. Spencer ja F. J. Gillen, *The Arunta*, I London, 1926, lk 388.

vaskne sammal läbib kolme kosmilist tasandit (allilm, maa, taevas); selle taevasse sisenemise punkt on «uks ülalasetsevasse maailma». Kosmilise samba nähtavaks kujuks taevas on Linnutee. Ent universumit, jumalate loomingu korratakse ja imiteeritakse inimeste poolt nende endi tasandil. Linnutee kujul taevas nähtav *axis mundi* esineb riitusehoones püha samba kujul. See on 30—35 jalga kõrge seedripuu tüvi, millest üle poole ulatub läbi katuse. Sel sambal on riitustes esmajärguline roll; see annab majale kosmilise struktuuri. Rituaalsetes lauludes nimetatakse maja «meie maailmaks» ja selles elavad initsiandid teatavad: «Ma olen Maailma Keskpunktis. . . Ma olen Maailmasamba juures», ja nii edasi.² Samasugust kosmilise samba samastamist püha sambaga ja riitusehoone samastamist universumiga leiame Flores'i nadjade juures. Ohvrisammast nimetatakse «Taevasambaks» ja usutakse, et see hoiab ülal taevast.³

Maailma keskpunkt

Kvakiutli neofüüdi hüütatus «Ma olen Maailma Keskpunktis!» ilmutab otseselt tihedalt sakraalse ruumi sügavaimat tähendust. Kus hierofaania abil on saavutatud läbimurre ühelt tasandilt teisele, sinna on tehtud ka avaus, kas ülaluunas (jumalate maailm) või alaluunas (allilm, surmumaa maailm). Kolm kosmilist tasandit — maa, taevas, allilm — on seatud ühendusse. Nagu äsja nägime, väljendab seda ühendust mõnikord universaalse samba, *axis mundi* kujutelm, mis üheaegselt ühendab ja toetab taevast ja maad ning mille alus kinnitub allpool asuvasse maailma (põrgu regioonid). Selline kosmiline sammal võib paikneda üksnes päris universumi keskmel, sest kogu asustatud maailm laiub selle ümber. Selline on lahutamatu seotud ning süsteemi moodustavate religioossete mõistete ja kosmoloogiliste kujutelmade jada, mida võiks nimetada traditsionaalsetes ühiskondades valitsevaks «maailmasüsteemiks»; (a) sakraalne paik katkestab ruumi ühtsuse; (b) seda katkestust sümboliseerib ava, mille kaudu saab võimalikuks üleminek ühest kosmilisest regioonist teise (taevast maa peale ja vastupidi, maa pealt allilma); (c) ühendust taevaga väljendavad kindlad kujutelmad, mis kõik viitavad *axis mundi*'le:

sammal (vrd *universalis columna*), redel (vrd Jakobi redel), mägi, puu, viinapuu jne; (d) maailm (= meie maailm) asetseb sellise kosmilise telje ümber, seetõttu asub telg «keskel», «maailma nabal», see on Maailma Keskpunkt.

Sellisest traditsioonilisest «maailmastustest» tulenevad paljud eri müüdid, riitused ja uskumused. Neid kõiki ei ole siin võimalik nimetada. Piirdume vaid eri tsivilisatsioonidest võetud väheste näidetega, mis eriti hästi sobivad demonstreerima sakraalse ruumi rolli traditsionaalsete ühiskondade elus. Ükskõik, kas selline ruum esineb püha piirkonna, riitusehoone, linna või maailma kujul, igal pool leiame Maailma Keskpunkti sümbolikat; ja see sümbolika seletab enamikul juhtudel religioosset käitumist ruumi suhtes, milles elatakse.

Alustame näitest, mille eeliseks on, et see kohe selgitab niihästi sedasorti sümbolika sisu kui ka selle keerulisuse — see on kosmiline mägi. Nägime äsja, et mägi esineb taeva ja maa ühendust väljendavate kujutelmade hulgas; seetõttu usutakse ta paiknevat maailma keskpunktis. Mitmetes kultuurides kuuleme just sellist maailma keskpunktis asuvatest reaalistest või müütilistest mägedest: näiteks Meru Indias, Haraberezaiti Iraanis, müütiline «Maade Mägi» Mesopotaamias, Gerizim Palestiinas — mida kõigele lisaks kutsuti «maa nabaks».⁴ Kuna püha mägi on maad taevaga ühendav *axis mundi*, puudutab ta teatavas mõttes taevast ja märgib seeläbi ära maailma kõrgeima punkti; ümbritsevat, «meie maailma» moodustavat territooriumi peetakse vastavalt kõigist maadest kõrgeimaks. Nii väidetakse Heebrea pärimustes: Palestiina, olles kõrgeim maa, jäi Veeuputuse ajal üle ujutamata.⁵ Islami pärimuste järgi on maailma kõrgeim koht *ka'aba*, sest «Põhjanaan annab tunnistust, et see on silmitsi Taeva keskpunktiga».⁶ Kristlaste jaoks on Kolgata koht, mis paikneb kosmilise mäe tipus. Kõik need uskumused väljendavad ühesugust, sügavalt religioosset tunnet: «meie maailm» on püha pind, sest see on taevale lähim koht, sest siit, meie eluasemest, on võimalik jõuda taevasse; seetõttu on meie maailm kõrge koht. Kosmoloogilises mõttes väljendatakse niisugust

² Werner Müller, *Weltbild und Kult der Kwakiutl-Indianer*. Wiesbaden, 1955, lk 17—20.

³ P. Arndt, *Die Megalithenkultur des Nad'ä*. «Anthropos» 1932, nr 27, lk 61—62.

⁴ Vt bibliograafilisi viiteid: Mircea Eliade, *Myth*, lk 10 j.

⁵ A. E. Wesnink and E. Burrows, tsit. sealsamas, lk 10.

⁶ Wesnink, tsit. sealsamas, lk 15.

religioosset kontseptsiooni eelistatava «meie» territooriumi projitseerimisega kosmilise mäe tippu. Edasistes mõttekäikudes jõuti mitmesuguste järeldusteni — näiteks, nagu just ütlesime Palestiina kohta, et Püha Maa jäi Veeuputusest üle ujutamata.

Sama keskpunkti sümbolika seletab teisi kosmoloogiliste kujutelmade ja religioossete uskumuste sarju. Nende hulgas on tähtsaimad: a) pühad kohad ja pühamud usutakse paiknevat maailma keskpunktis; b) templid on kosmiliste mägede kordused ja on seetõttu põhiliseks «sidemeks» maa ja taeva vahel; c) templite alusmüürid ulatuvad sügavale alumistesse regioonidesse. Piisab mõnest näitest. Pärast nende vaatlemist üritame seostada ühise sümbolika kõiki eri aspekte, siis ilmneb selliste traditsiooniliste maailmakontseptsioonide tähelepanuväärne kokkukuuluvus suurema selgusega.

Täiusliku Hiina valitseja pealinn paikneb maailma tsentris; seal ei tohi gnoomon* suvisel pööripäeval varju heita.⁷ On rabav, et sama sümbolikat leiame Jeruusalemma Templi puhul; kalju, millele see ehitati, oli maa naba. Islandi palverändur Nicholas Thvervast, kes külastas Jeruusalemma 12. sajandil, kirjutas Püha Haua kohta: «Seal on Maailma Keskpunkt; seal langeb Päikese valgus suvisel pööripäeval perpendikulaarselt Taevast.»⁸ Sama arusaam esineb Iraanis; Iraani-maa (*Airyana Vaejah*) on maailma keskus ja süda. Samuti kui süda asetseb keha keskmes, «on Iraanimaa väärtuslikum kui kõik teised maad, sest see paikneb maailma keskmes»,⁹ Sel põhjusel peeti Shisi, iraanlaste «Jeruusalemma» (mis asetseb maailma tsentris), kuningliku võimu algupäraseks asukohaks ja ühtlasi Zarathustra sünnipaigaks.¹⁰

Mis puutub templite samastamise kosmiliste mägedega ja nende maad ja taevast seostavasse funktsiooni, siis siin on tunnistajateks juba Babüloonia pühamutele antud nimed: «Maja Mägi», «Kõikide Maade Mäe Maja», «Tormide Mägi», «Side Taeva ja Maa vahel» jms. Püramiidne tem-

pel oli otsesõnu kosmiline mägi; seitse korrust esindasid seitset planetaarset taevast; neid mööda üles tõusdes jõudis preester universumi tippu. Sama sümbolika seletab tohutut Borobuduri templi Jaaval; see on ehitatud kunstliku mäena. Sinna tõusmine on samaväärne ekstaatilise rännakuga maailma keskmesse; kõige kõrgemale terrassile jõudes kogeb palverändur läbimurret ühelt tasandilt teisele; ta siseneb profaansest maailma ületavasse «puhtasse piirkonda».

Dur-an-ki, «Taeva ja Maa vaheline Side» oli nimi, mis anti reale Babüloni pühamutele (see esineb Nippuris, Larsas, Sipparas ja mujal). Babülonil oli palju nimesid, nende hulgas «Taeva ja Maa Aluspõhja Maja», «Taeva ja Maa vaheline Side». Kuid Babülonis ühendati maa ka alumiste regioonidega, sest linn oli ehitatud *bāb apsū*'le, «Apsū Väravale», kus *apsū* on Loomiseelse kaose vete nimeks. Samasuguse pärimuse leiame heebrealastel; Jeruusalemma Templi kalju ulatus sügavale *tehōm*'i mis on heebrea vaste *apsū*'le. Ja samuti kui Babülonil oli oma Apsū Värav, peitus Jeruusalemma templi kaljus «*tehom*'i suue».¹¹

Apsū, tehōm sümboliseerivad vete kaost, kosmilise aine veel verimata olemisviisi, ja samal ajal surma, kõige elule celneva ja järgneva maailma. *Apsū Värav* ja «*tehōm*'i suuet» peitev kalju ei tähistata mitte üksnes alumise maailma ja maa vahelist lõikepunkti — ja seega ühendust — vaid tähistavad ka erinevust nende kahe kosmilise tasandi ontoloogilise staatuse vahel. *Tehōm*'i ja selle suuet peitva Templikalju vahel on tasanditevaheline läbimurre, üleminek võimalikust tege-likku, surmast ellu. Loomisele eelnenud vete kaos sümboliseerib ühtlasi tagasipöördumist surmale järgnevasse vormitusse, eksistentsi larvaal-sesse olemisviisi. Ühest vaatepunktist võib madalamaid regioane samastada tundmatute ja tühjade piirkondadega, mis ümbritsevad asustatud territooriumi; allilm, mille kohal kindlalt paikneb meie kosmos, vastab kuni selle piirideni ulatuvale kaosele.

«Meie maailm» paikneb alati keskmes

Kõigest öeldust tuleneb, et tõeline maailm paikneb alati keskmes, Keskpunktis, sest siin on tasanditevaheline läbimurre ja seetõttu ühendus kolme kosmilise tsooni vahel. Ükskõik missuguse ulatusega kõnealune territoorium on, kosmos, mida ta esindab, on alati täiuslik. Terve maa (nt

* gnoomon — sammas v varras, mille varju pikkuse järgi arvatuti päikese kõrgust aja määramiseks. — *Toim.*

⁷ M. Granet, *mt-s Eliade*, Patterns, lk 376.

⁸ L. I. R i n g b o m, *Gratempel and Paradics*, Stockholm, 1951, lk 255

⁹ *Sad-dar*, 84, 4—5, tsit Ringbom, lk 327

¹⁰ Vt koondatud ja diskuteeritud materjali *mt-s: R i n g b o m*, lk 294 jj.

¹¹ Vt tsit *mt-s: Eliade*, Myth, lk 15 jj.

Palestiina), linn (Jeruusalemm), pühamu (Jeruusalemma tempel) — kõik esindavad ühtviisi hästi *imago mundi*'t. Flavius Josephus kirjutas Jeruusalemma templi sümboolikat käsitledes, et koda kujutas merd (s.o madalamaid regioone), Püha Paik kujutas maad ja Kõige Püham Paik taevast (*Ant. Jud.*, III, 7, 7). On siis selge, et asustatud maailmas korratatakse mõlemat, nii *imago mundi*'t kui keskpunkti. Palestiina, Jeruusalemm ja Tempel esindavad tõsiselt ja ühtivalt kujutelmaga maailmast ja selle keskpunktist. Selline keskmete paljus ja maailmakujutelmaga sage kordamine järjest väiksemas mõõtnes on traditsionaalsete ühiskondade üks spetsiifilisi tunnuseid.

Tundub paratamatu järeldusena, et usklik püüdis elada Maailma Keskpunkti võimalikult lähemal. Ta teadis, et tema maa paiknes maakera keskmes; ta teadis ka, et tema linn oli universumi nabaks, ja eelkõige seda, et tempel või palee olid tõeliselt maailma keskpunktid. Kuid samuti soovis ta, et ka ta maja paikneks keskmes ja oleks *imago mundi*. Ja nagu varsti näeme, peetaksegi maju maailma keskpunktis olevaks ja mikrokosmilisel tasandil universumit reprodutseerivaks. Teisisõnu, traditsionaalsete ühiskondade inimene võis elada üksnes ülasuunas avatud ruumis, kus läbimurre tasandil oli sümboolselt kindlustatud ja seega sai võimalikuks rituaalne ühendus teise maailmaga, transsendentse maailmaga. Linnas, üsna tema lähedal oli olemas pühamu — keskpunkt *par excellence* — ja lihtsalt templisse astudes võis ta olla kindel ühenduse saamises jumalate maailmaga. Ent ta tundis vajadust elada *alati* keskmes — nagu achilpad, kes, nagu nägime, *alati* kaasas kandsid püha sammast, *axis mundi*'t, et nad kunagi keskmest kaugele ei jääks ja ülemaise maailmaga ühenduses oleksid. Lühidalt, usklik tunneb vajadust eksisteerida *alati* tonaalses ja organiseeritud maailmas, kosmoses, ükskõik millised ka ei oleks tema poolt asustatud ja talle tuttava ruumi — tema maa, linna, küla, maja — dimensioonid.

Universumi sünd algab keskmest, nabaks peetavast keskpunktist levib see laiali. Rigueeda X, 149 järgi sündis ja arenes maailm just sel kombel tuumast, keskpunktist. Heebrea pärimused on veelgi selgemad: «Kõige püham löi maailma nagu embrüo. Nii nagu embrüo kasvab nabast, nii alustas Jumal maailma loomist nabast ja sealt levib see kõikides suundades laiali.» Ja kuna «maailma naba», selle keskpunkt on Püha Maa, siis kinnitab *Yoma*, et «maailma loomist alustati

Siionist».¹² Rabi ben Gorion ütles Jeruusalemma kalju kohta: «Seda hütatakse Maailma Aluskiviks, see on, Maa nabaks, sest seal käändus kogu Maailm lahti.»¹³ Kuna inimese loomine kopeerib kosmogooniat, järeldeb siit veel seegi, et esimene inimene vormiti «maakera nabal» ehk Jeruusalemmas (judaismi-kristluse pärimused). See ei saakski olla teisiti, kui meenutada, et Keskpunkt on just parajasti selline koht, kus ilmneb tasanditevaheline läbimurre, kus ruum muutub sakraalseks, järelikult kõige enam *tõeliseks*. Loomiseks läheb tarvis reaalsuse üliküllust, teisisõnu sakraalse sissetungi maailma.

Siit tuleneb, et kosmogoonia on igasuguse ehitamise ja teostamise paradigmaatiliseks eeskujuks. Maailma loomine saab igasuguse loova inimliku tegevuse arhetüübiks, ükskõik millisel tasandil see aset leiab. Nägime juba, et mingi teritooriumi hõlvamine kordab kosmogooniat. Nüüd, kui on selgunud Keskpunkti kosmogooniline väärtus, võime veel paremini mõista, miks igasugune inimlik alusepanemine kordab maailma loomist keskpunktist (nabast). Just nagu universum keskpunktist lahti rullub ja neljas põhisuunas laiali laotub, alustab külagi oma eksistentsi ümber lõikumiskoha. Balis, nagu ka mitmes Aasia osas, otsivad inimesed uue küla ehitamiseks mõnd looduslikku lõikumiskohta, kus kaks teed nõutava nurga all ristuvad. Keskpunkti ümber kujundatud väljak on *imago mundi*. Küla jagunemine neljaks osaks, mis ühtlasi kajastab kogukonna samalaadset jagunemist, vastab universumi jagunemisele neljaks horisondiks. Sageli jäetakse küla keskele vaba ruumi; hiljem ehitatakse sinna riitusehoone, mille katus sümboolselt esindab taevast (mõnel juhul märgib taevast mõne puu latv või mäe kujutus). Sama perpendikulaarse telje teises otsas paikneb surmumailm, mida sümboliseerivad teatavad loomad (madu, krokodill jne) või pimedust väljendavad ideogrammid.¹⁴

Küla kosmilist sümboolikat korratatakse pühamu või riitusehoone struktuuris. Uus-Gineas Waropenis seisab küla keskel «meeste maja»; selle katus esindab taevavõlvi ja neli seinat vastavad neljale ruumisuunale. Ceramis sümboliseerib

¹² Vt viide rmt-s: E l i a d e, Myth, lk 16.

¹³ Tsiitaat raamatust W. W. R o s c h e r, «Neue Omphalos studien» (Abh. der Königl. Sächs. Ges. d. Wiss., Phil-hist. Klasse, 31, 1, 1915), lk 16

¹⁴ Vrdl C. T. B e r t l i n, Vierzahl, Kreuz und Mandala in Asien, Amsterdam, 1954, lk 8 j.

küla püha kivi taevast ja neli seda toetavat kivi-sammast kehastavad nelja taevast ülalhoidvat sammast.¹⁵ Samu arusaamisi leiame algonkinitel ja siudel. Nende initsatsioonide läbiviimise püha hoone esindab universumit. Katus sümboliseerib taevavõlvi, põrand maad, neli seina kosmilise ruumi nelja suunda. Ruumi rituaalset ehitust rõhutab kolmekordne sümboolika; neli ust, neli akent ja neli värvi märgivad nelja põhipunkti. Nii kordab püha hoone konstruktsioon kosmogooniat, kuna hoone kujutab maailma.¹⁶

Ei pane imestama, kui leiame sarnaseid ideid muistsest Itaaliast ja muistsete germaanlaste juurest. Lühidalt, kõnealune idee on ühel hoobil arhailine ja laialt levinud: keskmest projitseeritakse

¹⁵ Vt viiteid: Bertling, op cit, lk 4—5

¹⁶ Vt materjale ja tõlgendusi rmt-s Werner Müller, Die blaue Hütte, Wiesbaden, 1954, lk 60 jj.

neli horisonti neljas põhisuunas. Rooma *mundus* oli neljaks osaks jaotatud ringikujuline kaevend; see oli ühel hoobil kosmose kujutus ja inimelamu paradigmaatiline eeskuju. Õigustatult on arvatud, et *Roma quadrata*'t tuleb seletada mitte kui kujult kvadraatset, vaid kui neljaks osaks jagatud.¹⁷ *Mundus* samastati selgelt *omphalos*'ega, maailma nabaga; linn (*urbs*) paiknes *orbis terrarum*'i keskmes. On osutatud, et samasugused ideed seletavad germaanlaste külade ja linnade struktuuri.¹⁸ Erakordselt varieeruvates kultuurikontekstides leiame alatasa ühe ja sama kosmoloogilise skeemi, ühe ja sama rituaalse stsenaariumi: *territooriumi hõlvamine on samane maailma loomisega*.

¹⁷ F. Altheim, rmt-s Werner Müller, Kreis und Kreuz, Berlin, 1938, lk 60 jj.

¹⁸ W. Müller, op cit, lk 65 jj.

ARNO RAAG

SAATUSLIKUS KOLMNURGAS Mälestusi 1939—1944

«Jaan, tee jupp seitungil!»

Ühelt selliselt patrullilt, kes liikus Ülikooli tänaval ja keda isiklikult tundsin, kuulsin, et partisanide staap tahab «Postimehe» ilmuma hakkamist. Tänavail saadetud valvepostidele öeldud, et kohates «Postimehe» toimetuse liikmeid nad andku neile edasi vastav korraldus. See oli 11. juuli keskpäeval. Läksin «Postimehe» maja vaatama. Välisuku oli lukustamata, kuid talituse ja toimetuse ukse olid lukus. Omal ajal mul oli toimetuse ukse võti, kuid sügisel, kui «Postimehest» oli saanud «Tartu Kommunist» ja mind vallandatud, andsin võtme ära.

Õhtu eel läksin uuesti vaatama. Siis pääsesin toimetuse ruumidesse ja leidsin sealt eest Eesti vabariigi aegse «Postimehe» vastutava peatoime-

taja Jaan Kitzbergi ja K. A. Hindrey, kellel oli ümber kuuevarruka umbes vaksa laiune sini-must-valge pael, millele kuldvärvis tähtedega trükitud «K. A. Hindrey». Selline erakordselt lai pael pärines Eesti iseseisvuse algajast, mil Hindrey oli tegev eesti rahvusväeosade loomisel ja mingi tähtpäeva puhul oli talle siis tänuühiks annetatud loorberpärg vastava sini-must-valge paelaga. Nüüd oli Hindrey selle paela muu osa andnud partisanidele ja enese nimega tüki sidunud oma varruka ümber. Ta oli energiliselt tegev ja kirjutas midagi. Üsna koduselt talitas seal «Looduse» väljaandel ilmunud nädalalehe «Nool» toimetaja August Oinas. Kohal oli ka «Uus Eesti» omaaegne korrespondent Arnold Paerid ja «Vaba Maa» Tartu esindaja Viktor Minneste.

Jaan Kitzberg ütles mulle lühidalt, et partisa-

nide poolt on tehtud temale korraldus «Postimehe» uuesti väljaandmist organiseerida. Mina hakaku ka kohe tööle, sest homme peab «Postimehe» esimene number ilmuma. Hiljem Kitzberg näitas mulle Tartu partisanide esimese ülema ja linna komandandi lipnik Olev Reintalu kirja, mis oli kirjutatud väikse taskubloki ruudulisele lehele ja koosnes ühest ainsast reintalulikust lausest: «Jaan, tee jupp seitungil!» Allkiri: Olev Reintalu. Too leheke oli toodud Kitzbergile koju ja tema siis oli käinud Riimäel partisanide staabis, kus tema kohale jõudes oli lipnik Reintalu oma komandandi positsiooni loovutanud kõrgemas kraadis eesti ohvitserile major Kurg'ile. See omakorda detailiseeris Kitzbergile antud volitust käskis tal kasutada kõiki Tartu trükikodasid ja kokku kutsuda ajakirjanikke, et aga «Postimees» saaks hakata ilmuma.

Lehe ilmumise korraldamisele asudes oli J. Kitzbergil kerkinud mõte, et sakslased linna tulles ja leides «Postimehe» kui peremeheta varanduse, võiksid selle kohe üle võtta. Et seda vältida, ta oli otsinud kirjastustühisus «Postimehe» juhatustliikmeid ja saanud kätte abiesimehe prof. Edgar Kanti. J. Kitzberg märgib selle kohta:

«Soovitasin, et ta teeks mingi dokumendi, millega kirjastustühisus endast kui omanikust mingil viisil elumärke annab, näiteks — kinnitades omalt poolt omakaitset minule antud volitust. Kant kõhkles, aga siis nõustus. Üllatuseks tuli temalt siis dokument, milles määrati mind majanduslikuks juhiks ja Oinas toimetajaks. Protesteerisin, aga dokument jäi endiseks.» (Kitzbergi kiri A. Raagile 8. VI 72.)

Laupäeval 12. juuli hommikul läksin toimetusse, et asuda tegevusse. A. Oinas oli kirjutanud juhtkirja, Hindreylt oli artikkel «Jubedast jubedaim õppeaasta». Oli teateid Tartu linna- ja maavalitsuse tegevusse astumisest. Mõned omakaitse (partisanid olid ümber nimetatud omakaitseks) ülema korraldused jne. J. Kitzberg oli lasknud trükikoja abijuhatajal R. Kirbul mõned käsiladud kohale kutsuda, kes kohe tööd alustasid. Lahkunud kommunistidel ega hävituspataljonil ei olnud jätkunud aega «Postimehe» trükikoja purustamiseks, kuigi see oli olnud kavas. Lehe tegemise ainukeseks takistuseks oli elektril puudumine. Nii ei saanud kasutada ladumismasinaid ega trükimiseks rotatsiooni, samuti ka osa kiirpresse. Kiirpress, millel oli võimalik trükkida, oli sama, millel kauges minevikus linna raekoja keldris oli lehte trükitud ja kus kunagi kärsitu Tõnisson oli

ise haaranud vända, et pressi kiiremalt käima panna. Hiljem oli tolele pressile külge monteeritud elektrimootor, kuid nõnda, et seda oli hõlpsu välja lülitada ja vânt taas külge panna, kui ekskursioonidele näidati omaaegset lehe trükkimist.

Tegin ettevalmistusi materjali rühmitamiseks kahele leheküljele. Saabus kohale ka elupõline «Postimehe» küljendaja August Linnas. Jaan Kitzberg läks Saksa väliradiojaamast värsket Saksa peakorterit sõjateadet (Wehrmachtsbericht) tooma. Väiksemad Saksa üksused koos välikommandantuuri nr. 817ga olid 12. juulil jõudnud Tartusse ja nendega koos ka väliradiojaam. Ootasime ja ootasime, kuid Kitzberg ei tulnud tagasi. Vahupeal olid punaste patareid jälle tule avanud Tartu lõunapoolsele linnaosale. Ka üle «Postimehe» maja vingusid mürsud. Toomelt ning kaugemalt — Näituseväljaku poolt kostis nende lõhkemine. Kui tükk aega oli Kitzbergi oodatud ja tema ikka ei tulnud, siis oli vastse peatoimetaja otsus — ilma Wehrmachtsberichitita ei saa lehte välja anda ja lehe trükkimine jääb homseks.

Miks Kitzberg ei tulnud, sellest jutustab ta ise:

«Sain omakaitsetl kuulda, et Saksa välikomandantuur on asunud Grand Hotelli (Vallikraavi tänaval. A. R.). Leidsin komandandi ja teatasin, et omakaitse volitusel panen lehe käima, kas ta on nõus? Mees imestas tema arvates hulljulget üritust, aga oli kohe nõus. Tema juhatas minu hotelli õues oleva väliauto juurde, kus asusin kuulama Wehrmachtsberichti. Sakslased pagesid ära hotelli keldrisse, kuna mürsud kukkusid üpris lähedale. Üks kild lõi raadio puruks ja sakslased siis karjusid mulle, et tulgu keldrisse. Kohe pärast seda sai hotell ühe otsetabamuse. Aga ma hakkasin üle Toome toimetuse poole jooksuma. Meelemärkusetuks põrutada sain Piibu maja (endise liivaaugu) lähedal enne Kroonuaia tänava suudmesse jõudmist. Ärkasin oruserval oleva väikese kivi-sillakese all — kas oli mind keegi sinna varjule viinud või olin ise alateadlikult sinna roomanud, seda ma ei tea. Ärkasin pimedas. Linn põles. Hakkasin otsima võimalust Kevade tänavale pääseda. . . Toome orgu kaevunud Saksa sõdurid lasksid mu läbi alles koidu ajal.» (J. Kitzbergi kiri A. Raagile 8. VI 72.)

Järgmise, s.o pühapäeva 13. juuli hommikul taas toimetusse läinud, oli seal Kitzberg sõjateatega. See tõlgiti, aga sinise pliiaitsiga kirjutatud käsikirjas oli viimane lause niisuguste pookstavidega, et me keegi ei osanud seda õieti lugeda ega

täit mõtet tabada. Mis teha? Ei midagi muud, kui tuli uuesti minna Saksa raadiojaama. Jälle olid punaste patareid linnale tule avanud ja mürsud lõhkesid. Kes läheb? Vaatasime üksteisele otsa, kellelgi ei näi olevat tahtmist minna mürskude saju alla. Värske peatoimetaja sõnas mulle:

«Härra Raag, kas teie lähete?»

«Hea küll, ma lähen!»

Raadiojaamast saadud sõjateade käes, astun Ülikooli tänavat kaudu Lossi tänavale, et sealt jõuda Toomele. Linn on otsekui välja surnud. Ainsatki inimhinge pole näha. Üleval õhus aga vinguvad kahurimürsud: viuuu, viuuu. . . Teadsin, et seni kui on kuulda mürsu vingumist, pole see kuulajale ohtlik — lendab kaugemale. Mis tuleb pihta, seda ei ole kuulda. Astun ja astun. Jala all prõksuvad purunenud aknaklaaside killud. Neid on kõik jalgteed täis. Lossi tänav a hakul suitsevad ning hõõguvad põlenud majade (nende hulgas ka Toomkohvik) varemed. Õhk on täis kibedat suitsu vingu. Ainsa elava olendina, keda näen, on üksik kass, kes hirmunult jookseb suure kiirusega üle tänav.

Inglisilla juurde jõudes märkan, et ühe silla posti varjus seisab Saksa sõdur, puss laskevalmis käes. Lähen ta juurde ja ütlen, et olen selle linna kohaliku lehe redaktor ja näitan talle raadiojaama sõjateadet ning küsin, kas ta teab, kus raadiojaam asub, sest tahan kõnelda selle teate vastuvõtjaga. Ta näitab käega tahapoole ja ütleb:

«Teine kaevik vasakul.»

Möödun Naistekliinikust Toome orgu ja näen, et mäe järsu külje varju on rida sakslasi maasse kaevunud. Lähen teise kaeviku juurde, kus istub mees, raudkiiver peas ja sigarijunn suunurgas. Näitan talle paberilehte ja küsin, kas see on tema kirjutatud.

«Jawohl,» tuleb flegmaatne vastus.

Seletan, milles lugu seisab. Ta käseb mul istuda kaeviku kõrvale mullahunnikule ja hakkab siis toda viimset lauset ette lugema. Kirjutan selle ladinaga tähtedega oma blokki. Märganud, et ma närviliselt kuulatan mürskude huilgamist, sõnab ta sügavas rahus:

«Teil ei tarvitse hirmu olla. Need on venelased. Las nad lasevad, see ei tähenda midagi!»

— Ei tähenda midagi, kihvatab mul sees. Juba neljas päev seisab rinne kesk linna. Kvartaalide kaupa põlevad majad ja inimesed saavad surma, kuid «schadet nichts!» Aga see on ju üksiku sõduri hoolimatus, tuleb lohutav mõte.

Naasin toimetusse. Nüüd sai ka sõjateade lõ-

puni tõlgitud ja peatselt laotud. Leht võis minna kiirpressi, mille väntamiseks omakaitse mehi ülikooli varjendist trükikotta kasutati. Varsti oli «Postimees» nr 1 1941. aastal ilmunud.

Toimetuses arutasime, et lehe väljaandmine igapäev osutub raskeks, pealegi rinde olukorras nagu see toimus, ei olnud selleks ka piisavalt päevaudiseid. Otsustasime, et leht ilmugu ülepeeviiti. Niisiis nr 2 tuleb 15. juulil. Selle numbri juhtkirja kirjutamine jäi minu hooleks. Järgmisel päeval, kui ma Akadeemilises Kooperatiivis hakkasin oma artiklit kirjutama, algas jälle Vene patareide tulelöök linnale. Kolisin kooperatiivi keldrisse, kus panin tünni põhjale põleva küünla ja selle leegi võbisevas valguses sai pisijuhtkiri valmis. Ettevaatuse mõttes panin kirjutise alla oma varjunime initsiaalid, sest mu perekond oli alles vaenlase valduses olevas piirkonnas. Rinde lähenedes oli naine tulnud Valgast lasteaiast Tartusse ja läinud Elistveresse oma tädi tallu, viies sinna ka lapsed. See talu oli võrdlemisi eemal suurematest liiklusteedest. Aga mine tea. . .

Tegime järgmise «Postimehe» numbri valmis. Vahepeal oli Saksa välikomandantuur võimu üle võtnud ja leht tuli esitada komandantuurile eeltsensuuriks. Suhtlemise selle asutisega langes J. Kitzbergile, kes toimetuse koosseisust oli parim saksa keele tundja ja võis tsenseerimisel esile kerkivate küsimuste puhul ulatuslikumalt seletust anda. Komandantuur oli kolinud Näituseväljakule ja Kitzberg läks üle Toome sinna ning tuli sealt tsenseeritud poognatega tagasi. See oli omaette riskantne käik, sest väga sageli sel ajal Vene patareid tulistasid linna, kuid õnneks mürsu killud ega lõhkemisel tekkinud õhusurve teda enam ei tabanud.

«Postimehe» esimestes numbrites tsensor midagi ei kustutanud, sest peale juhtkirja, mida nüüd järjekindlalt kirjutas August Oinas ja mis oli uuele võimule soodne, oli veel informatsioone põgenenud kommunistide veretöödest, millest momendil oli suurim see, mis teostati Tartu vanglas Ülikooli tänaval ööl vastu 9. juulit, mil tapeti 192 inimest. Laibad olid topitud vangla kaevu, kust neid omakaitse korraldusel hakati välja kiskuma. See oli jube pilt, mis avanes vangla õuel. Suve soojuses roiskuma hakanud laibad, paljud neist tundmatuseni moondunud, mustad nagu muumiad maas reas. Kogu ümbrus tugevat roiskumislehka täis. Laipade väljakiskumist kaevust ja vangla saunast juhatasid dr. H. Madisson ja dr. E. Leetaru. Tööjõududeks kasutati linnast kinni-

püütud kommuniste, kes pidid oma kaaslaste poolt mõrvatud päevalgele tooma, et neid saadaks ühiselt matta.

Kui 15. juuli «Postimees» oli valmis, siis Akadeemilise Kooperatiivi juhataja Ernst Kull, mina ja Johannes Paabo, keda omakaitse ülem oli nimetanud Tartu kaubandusala korraldajaks, otsustasime, et läheme kooperatiivis töötava müüjatori preili Meeksi kutsel tema vanemate tallu Ulilasse, et saada üle mitme õõ korralikult magada ja saunas ennast pesta. Jätsin toimetusse teate, et kui mind on kiiresti tarvis, siis omakaitse- või tule-
tõrjemeestega, kes käisid linnast Ulila jõujaama valvamas, saadetagumulle teade. Ühe õõ saime maal korralikult magada ja muidugi ka saunas käia, siis toodi käsk: J. Paabo ja mina tulgu kohe linna tagasi.

Omakohus ja eriosakond

Naasnud Tartu, selgus siis imelik uudis. «Postimehe» reporter Raimond Kirp oli eelmisel päeval kellegi poolt maha lastud. J. Kitzberg oli tema saatnud Tartu vangla juurde, kus jätkus kaevu puhastamine laipadest ja tapetute nimede selgitamine. Kirp pidi sellest kõigest kirjutama sõnumi lehe jaoks. Siis sõitnud vangla juurde auto kahe tundmatu mehega. Need rebinud Kirbu vägisi autosse, viinud Vallikraavi tänavasse Mathieseni trükikojaga õuele ja lasknud ta seal maha.

Esialgu jäid tapjad saladusse. Aga mõne aja pärast selgus tema isa, «Postimehe» trükikojaga abijuhataja kaudu, et need olid kaks omakaitsemeest, kes kuulusid ühte Tartu üliõpilaskorporatsiooni. Mulle meenus jutuajamine ühe samasse korporatsiooni kuuluva noormehega paar päeva varem, mil see noormees omakaitse patrullina kõndis Ülikooli tänaval. Ta päris, kes nüüd töötavad «Postimehe» toimetuses. Loetlesin nimed. Kuulnud Kirbu nime ta sõnas, et see olevat kahtlane tegelane. Milles kahtlus ilmnas, sellest ta ei lausunud sõnagi. Paar päeva hiljem oli Kirp sama korporatsiooni meeste poolt maha lastud. See oli julm omakohus. Kui surmatu isa seda tapmisjuhtumit hakkas selgitama ja selgus vastav isik, kes oli tapnud, siis ilmselt suurema avaliku skandaali vältimiseks läks too mees vabatahtlikult ära rindele. Nagu Raimond Kirbu isapoolsest seletusest ilmnas, oli ta pojal olnud punaste võimu ajal mingi kokkupõrge nimetatud korporatsiooni meestega ja nüüd kasutati lahinguolukorda isiklike arve-

te õiendamiseks ilma kohtuta.

Selgus ka, et ülikooli varjendist oli kinni võetud ja maha lastud Tartu Ülikooli administratiivõiguse professor Artur Kliiman ja tema assistent Väino Lang. Sellel surmaotsusel oli Saksa välikommandantuuri sanktsioon.

Kui omakaitse mehed Kliimani arreteerinud, ütelnud vahistatavatele üleolevalt: «Mis te mänge oma relvadega!» Teda ja ta assistenti Langi oli esitatud Saksa võimudele kui põhimõttelisi kommuniste ja selliselt sakslased kinnitasid surmaotsuse.

Milles ilmnas Kliimani süü? Ta oli andekas jurist, kuid iseloomult karjerist, kes kasutas konjunktuuri enese isiku huvides. Kui meie kohtutegelastele punaste võimu ajal korraldati täienduskursused N. Liidu õiguse alal, siis oli Kliiman üheks lektoriks. Nagu kursusest osavõtjad jutustasid, tema loengud olevat olnud kantud erilist sümpaatiast N. Liidu seaduste suhtes. Teiseks, kui punavõimu poolt nõuti toetavaid sõnavõtte avalikkudelt tegelastelt propagandaaktsioonide puhul, siis talvel toimunud ENSV esindajate «valimisel» NSVL Ülemnõukogusse ilmus A. Kliimani allkirjaga kirjutis «Tartu Kommunistis» pealkirjaga «Väits kodanlikule mürkmaole kõrisse». Ma ei mäleta, et see kirjutis peale oma «lop-saka» pealkirja oleks erinenud teistest sellistest kirjutistest, mis avalikkudelt tegelastelt sunduslikult «vabatahtlikult» välja pressiti. Kuid see pealkiri — eht kommunistlik stiil — võis olla pandud ka toimetuse poolt. Olgu nii või teisiti, kuid mahalaskmine toimus lähema juurdluseta. Ja selliseid juhtumeid oli teisigi.

Hiljem selgus, et omakaitse eriosakonda, kes toimetati juurdlusi, olid poetunud mõned samasugused karjeristid, kes arvasid, et nüüd on saabunud nende aeg. Nii lasti maha üks sellistest eriosakonna juurdlejatest, nimelt omaaegne Isamaaliidu Tartumaa osakonna sekretär Roland Lepik, kes seal mitmed oli surma saatnud ja nende väärtasju endale võtnud. Kui prokurör A. Paal asus eriosakonna juhtimisele, siis ütles ta, et seal olnud asjaajamine täiesti juhuslik. Tema pannud kehtima Eesti vabariigi aegse juurdluse korra ja puhas-tanud osakonna sinna pugenud kõlbmatust elemendist.

Õöl vastu 25. juulit oli punaarmee Emajõe põhjakaldalt märkamatu lahkunud, et taganeda Lohusuu-Avinurme piirkonda ja sealt Narva jõe taha. Seda taganemist põhjustas Saksa vägede pealting üle Põltsamaa Jõgevale ja Mustveesse,

millega Tartus ja mujal Emajõe joonel võitlev puuarmee tõmmati kotti ja suur osa sellest langes vangi.

Tartu põhjaosa vabanemisel selgus, et ka seal oli linn kvartaalide kaupa maha põlenud. Sakslaste poolt ehitati jõele pontoonsild, mis pidi esialgu võimaldama ühendust kahe linnaosa vahel. Nüüd alles said Tartu lõunaosas juba lahingu ajal tegevust alanud eesti ametiasutised oma tööd laiendada kogu linna ulatuses ja asuda rahulikumale tegevusele.

Esimene mure oli elanikkonna korteriküsimus, sest linnas oli 15 lahingupäeva kestel rohkesti eluhooneid hävinud ja tuhanded inimesed peavarjuta. Neile tuli leida ulalust. Probleemi moodustas ka linna toitlustamine. Tuli sisse seada peamiste toitainete, nagu leiva, liha, või ja suhkru ratsioneerimine, pealegi oli Saksa sõjaväel eriti liha ja või osas ka omad nõuded. Esimesena sakslaste poolt võeti täiesti oma valdusse kõik linnas leiduvad oakohvi tagavarad. Kuulutati «beschlag-nahmt». Koos majade hävimisega suurelt osalt olid põlenud nendes majades elunenud inimeste riidetagavarad. Siingi tuli linnavalitsusel hädalistele appi tulla ja neid võimaluse piires riietega varustada.

Saksa välikomandantuur kolis Näituseväljakult ülikooli peahoonesse. «Postimehe» majaga ühendatud kõrvalehitisse seati söögisaal komandanturi personalile. «Postimehe» endine peatoimetaja kabinet võeti söögisaali sahvriks. Paar saksa sõdurit oli seal korraldamas. Nendele abiks toodi kaks naist koonduslaagrist, kuhu nad olid paigutatud süüdistatuna kommunistlikus tegevuses. Hommikul tõi valvur nad kohale ja pärast lõunat tuli neile järele. Milles nende süü seisis, seda ma ei tea. Nad olid keskealised naised ja ilmselt algkooli haridusega. Neil oluaks soodne võimalus põgeneda, sest nad olid seal köögis täiesti valveta ja liikusid ruumides vabalt. Kuid põgenemisvõimalust nad ei kasutanud. Kord oli Saksa sõdur ühele neist öelnud: «Blöde.» Juhtusin läbi minema vahekäigust, kus aeg-ajalt need naisedki liikusid. Naine peatas mind ja küsis, mis tähendab «Blöde». Tõlkisin: totakas. «Ah niimoodi ütles ta mulle,» imestas naine, solvumiskõla hääles.

Politseinikud ajakirjanikke hindamas

Üsna varsti pärast Tartu linna täielikku vabane-

mist ja rinde kandumist Lohusuu piirkonda, tuli ühel päeval toimetusse mees, kes Eesti vabariigi ajal oli teeninud konstaablina välispolitseis, kus teda oma ülemuste poolt eriti ei hinnatud. Ta kutsus mind eraldi ruumi ja alustas juttu: Tema olevat nüüd poliitilises politseis või julgeoleku teenistuses (Sicherheitsdienst) ja pidavat jälgima, kes oma meelsusel on punased. Imestas, et meie ajakirjanike peres olevat nii palju punaseid. Minu küsimusele, et millega ta seda tõendab, vastas, et nad olevat kirjutanud kommunistlikes lehtedes. Loetles mulle mitmed «Postimehe» endised reporterid ja paar ametnikku lehe talitusest, kes olevat punased. Seletasin, et niipalju kui ma lehti olen jälginud, ei olnud seal nende poolt ühtki nimega signeeritud kommunismi propageerivat artiklit, vaid tavaline reportaaz punastest koosolekutest, millist ülesannet neil tuli täita, kui nad tahtsid töötada. Nendesse kirjutistesse võisid punased toimetajad omalt poolt veel «värvi» juurde lisada. Kuid mehel ei näinud olevat ettekujutust ajakirjaniku tööst ja kõik, kes punasel ajal olid toimetuses tegevad lihtsate reporteritenagi, olid tema meelest kui mitte otse süüdlased, siis väga kahtlased.

Talitusest oli olnud paar ametnikku määratud punaste organisatsioonidesse «Tartu Kommunisti» kollektiivi esindajateks. Üks neist oli MOPRIS (Meždunarodnõi obštši pomostš revolutsionerov), teine ühes teises sellises organisatsioonis. Muidugi ka need olid tema silmis vaieldamatud süüdlased. «Punaseks» osutus ka endine «Uus Eesti» Tartu esindaja Arnold Paeradi, kes parajasti juhtus olema toimetuses. Ta kuulutati kohe arreteerituks ja viidi kaasa. Milles siis ilmes ta süü? Kui 21. juunil 1940 «Uus Eesti» tehti «Rahva Hääle», sai temast selle lehe Tartu reporter ja hiljem raadio ringhäälingu kaastöölaine, sest tema sotsiaalses päritolus ei leidnud punavõimud erilisi «patte» ja teiseks — neil oli vastava võimetega inimestest puudus. Ka mitmed omaaegsed «Postimehe» reporterid, kes oli töötanud «Tartu Kommunisti» juures, arreteeriti nende süü selgitamiseks ja vabanesid alles mitmekuise koonduslaagris kinnihoidmise järel.

Kust selline imelik mentaliteet oli imbunud mõnedesse meie politseinikesse?

Esiteks tuleb märkida, et politseisse trügisid need, keda vabariigi ajal oli politseiteenistusest vallandatud kui sobimatuid või kes polnud suutnud vabariigi ajal politseis oma meelest küllalt hindamist leida. Nüüd püüdsid nad oma üliagaru-

sega teha karjääri. Isiklikult tundsin paari sellist, kes nüüd olid «laiad lehed», nagu ütleb kõne-käänd.

Teiseks, Saksa SD poolt antud eeskirju — kes punastega on milgi määral koos töötanud, neid tuleb kohelda kui punaseid — oli hakatud sõna-sõnalt tõlgendama. Ometi pidanuks lähemalt mõtlema ning analüüsima ja selgusele jõudma, et igaüks pidi punasel ajal enesele leidma mingi elatusvõimaluse. Sütüküsimus saanuks üles kerkida vaid siis kui keegi oli reetnud oma inimese, kui kellegi pealekaebusel oli mõni kaasmaalane punaste poolt vangistatud või tapetud. Oleks ülekohtune väita, et sellise asjatundmatuse ja hoolimatuslega käitumised kõik Saksa okupatsiooni-aegsed Eesti politseinikud. Ei! Tolleaegses politseis oli hulk Eesti vabariigi-aegseid politseinike, kes oma ülesandeid püüdsid täita ja täitsidki õiguspäraselt ning korrektselt, kuid politsei head nime rikkusid just sellised karjeristid ja tihti ka need, kellel politsei kui ühe õigusliku institutsiooni ülesannetest ei olnud palju aimu, kes olid vaid okupatsioonivõimu käskude pimedad täitjad ja oma agarusega püüdsid teenida ülemuste kiitust ja saada edutamist ametiredelil.

Meenub juhtum, kui ühel lõuna-ajal, varsti pärast Tartu täielikku vabanemist punastest, tuli toimetusse koos Saksa SDst ühe sealse fütürreriga samas asutuses teeniv Vabaoja (endise nimega Freibach). Omal ajal oli tal olnud Tartus pisike trükikoda, kus valmistati väiksemaid trükiseid, nagu laululehti, apteekide signatuure ja muud taolist. Nüüd oli ta poliitiline politseinik. Toimetuses olin üks, teised olid läinud lõunale. Vabaoja esitles end ja ütles, et härra fütürrer tahab saada toimetusteenistuse nimekirja ja mõningaid personaalandmeid igaühe kohta. Vastasin, et homme hommikul ta võib saada kõik soovitud materjalid.

Vabaoja (kurjalt): «Otskohe olgu antud!»

Mina: «Mul ei ole praegu ühtki masinakirjutajat, nagu on läinud lõunale.»

Vabaoja: «Nimekiri olgu tehtud!»

Mul läks hing täis. Kordasin, et praegu ei ole võimalik seda soovi täita. Sakslane taipas meie kõrgendatud hääletoonist, et midagi ei sobi, ja küsis: «Was ist los?» Seletasin talle, milles asi seisab. Mees kohe nõustus, et me tehku andmed järgmiseks päevaks. Nad lahkusid, värsked julgeoleku politseinik mind vihaseks vaatlemas.

Möödusid mõned nädalad, siis teatas «Postimehe» hooldaja prof. E. Kant J. Kitzbergile ja J. Eriksonile, et Saksa julgeoleku teenistuse nõudel

nad peavad toimetusest lahkuma, sest ka nemad olid olnud «Tartu Kommunisti» toimetuses tehniliste tööjõududena tegevad.

Jaani Kitzberg läks Saksa SD-sse asja üle selgust saama. Seal oli talle öeldud, et Saksa SD-I ei olevat midagi tema vastu. See olevat puhtal kujul eesti julgeoleku politsei asi. Nii oli selge, kust poolt tuul puhus. Vanad vabariigi-aegsed vastuolud olid uuesti üles keerutatud. «Postimeest» oli ju kogu aja tahetud «puhastada» Tõnissoni aegsest toimetustest, eriti oli Kitzberg olnud pinnuks silmas. Minule momendil oli raskem külge hakata, sest olin punaste okupantide poolt ajakirjaniku seisusest kõrvaldatud ning «rahvavaenlaseks» tunnistatud. J. Kitzberg läks Tallinna, kus kohe sai koha ringhäälingusse päevauudiste toimetajaks.

Ühel päeval teatas meie stenografist minule, et ta on kirjutanud joonealuse veste. Ma vaadaku, kas see sobib lehte panna või mitte. Lugesin. Selles oli juttu meie rahva rasketest aegadest ja «tarkadest kohtunikest», kes nüüd inimeste üle kohut mõistavad. Oli vihjatud, et need «targad» oma arusaamistes alati ei olegi targad. Kirjutis läks lehte. Saksa tsensoril ei olnud midagi kirjutise vastu. Muide, lehe tsenseerimine oli välikomandantuurilt üle läinud Propagandastaffel'ile, kus oli tsensoriks dr. Mühlenhof oma Eesti sakslasest tõlgi Järatz'iga.

Järgmisel päeva pärast veste ilmutist sain kutse tulla poliitilise politseisse sama assistendi juurde, kes oli käinud toimetuses ja nurisenud, et ajakirjanike hulgas olevat palju punaseid. Nüüd oli tal esimene küsimus mulle värsket «Postimeest» ulatades ja vastavale vestele vihjates: kes on selle autor. Ütlesin autori nime.

Assistent: «Miks teie selle lehte panite?»

Mina: «Olen vaba ajakirjandusliku kooliga toimetaja. Selles kirjutises ei ole midagi, mis puudutaks või kahjustaks sõjasaladusi või meie vähekordi sakslastega. Seal on vaid mõtteid meie, Eesti ühiskonna elu-olu kohta.»

Assistent: «Mis on tahetud ütelda jutuga tarkadest kohtunikest?»

Mina (taibanud, et see oli härra assistendile hell koht, sest tema hinnanguid ei peetud just targaks): «Seda, mis lehes seisab! Kui soovite lähemat kommentaari, siis küsige autorilt.»

Assistent: «Milleks niisugust kirjutist üldse lehte panna?»

Mina: «Ütlesin ju, et see on vaba ajakirjanduse põhimõte — avaldada oma arvamisi.»

Assistent: «Kas autor oma sisemuses ei ole kommunistlik?»

Mina: «Ma ei ole uurinud, mis on kellegi sisemuses, vaid otsustan tema tegude järgi. Minu teada too autor ei ole punaste ajal kellelegi paha teinud.»

Nii meie jutt lõppes. Kuid peatoimetaja Oina-sele oli sama assistent helistanud ja peatoimetaja hakkas mind noomima, et olen pannud lehte veste, mille ridade vahelt võib välja lugeda ka muud kui ainult seda, mis seal otse on kirjutatud.

Varsti tuli teade, et August Oinas on kutsutud Tallinnas asutatava uue lehe «Eesti Sõna» teiseks peatoimetajaks. Esimeseks pidi olema kirjanik Albert Kivikas.

Ühel septembri lõpupoolsel poolpilvisel pühapäeva hommikul koos oma perekonnaga kõndisin jõeäärset jalgteed mööda ujula poole. Korraga tuli vastu Valmar Adams. Teadsin, et ta oli viidud juba juulis Tartu lahingute ajal ülikooli varjendist koonduslaagrisse kui kommunist.

Paar päeva varem olin kuulnud anekdootlikku juttu: K. A. Hindrey nõuande peale visatud Adams koonduslaagrist välja. K. A. Hindrey, kes Tartu lahingute ajal oli Saksa ametiasutistega olnud kontaktis peamiselt tõlgina, oli oma kutsealalt sakslastele teada kui ajakirjanik ja kirjanik.

Koonduslaagri sakslasest ülem küsinud Hindreylt: kas ta tunneb üht eesti kirjanikku, kelle nimi on Valmar Adams ja kes on toodud koonduslaagrisse. Adams nõudvat enesele magami-

seks vaba ruumi, kus neljas kaares kolme meetri kaugusel ei ole ühtki teist inimest.

Hindrey kuulanud selle jutu ära ja sõnanud siis: «Ah Adams, see on peast pisut napakas, ei sellest pole karta mingit kommunistlikku ohtu. See visake laagrist kohe välja!» Ja üks siis tulnudki Adamsi «väljaviskamine» — teise sõnaga Adams sai vabaks.

Teisest küljest aga oli kuulda: Adams vabane-nud selle tõttu, et sakslastel oli tarvis okupeeritud vene aladel komandantuuri jaoks tõlke, kes valdaksid nii vene kui saksa keelt. Mäletan, kui pärast venelaste lõplikku väljalöömist Tartust, tuli välikomandantuurst ametnik sooviga toimetusse: kas me oma koosseisust ei saaks anda paar tõlki. Arvasime, et see on paariks päevaks, sellega oleksime saanud hakkama. Aga siis selgus, et määramata ajaks kuhugi Venemaa soppi, siis oli ka meie kaup katki.

Nii siis Adams oli nüüd vaba ja jalutas. Mu perekond kõndis edasi ja ma jäin temaga hetkeks vestlema. Ta hingas värsket õhku, millest koon-duslaagris olnud suur puudus. See tihkes näda-lat, mis tema seal kinni olnud, moodustavat ühe õudsema episoodi tema elus. Olnud väga kitsas ning kole. Rohkem me koonduslaagri detailidesse ei laskunud ja meie jutt oli võrdlemisi lühike.

Varsti kuulsin, et Adams olevat sakslaste teenistuses tõlgina.

Venelaste uuesti tulles ja Eesti okupeerides ei põgenenud Adams läände ja tal tuli sakslaste teenistuses olekut lunastada mitme aastase tööga Si-beri orjalaagris, kust ta olevat kaasa toonud püsi-vaid terviserikkeid.

HANDO RUNNEL

In situ de facto

Peeter Heina te ju tunnete, raadioajakirjanikku. Oli vast märtsiküüditamise aastapäeva paiku, kui Peeter Hein viis raadiomaja labürintlikke koridore pidi Hando Runneli, nii-öelda luuletaja, ühte ütsna tühja ja hämarasse ruumi, mida kutsutakse stuudioks või foonikaks, ja ütles, et ajame nüüd juttu millestki, mis ei ole liiga poliitiline ega liiga kirjanduslik. Runnel kaebles, et tal on küll kolm teemat, millest võiks kolm väikest ja isegi humoristlikku lugu teha, kuid vaim ei ole ikka veel valmis. Need teemad on «Kommunistid ja koolipoisid», «Miks rahvas tahab riigipead valida» ning kõige tõsisem lugu «Rikkusest ja vaesusest». Ning Runnel hakkas Peeter Heinale seletama nende mõeldavate lugude tagapõhja, aga Peeter Hein, kavalpea, lükkas ühel hetkel ikkagi lindi käima. Linti üle kuulates selgus, et see oli päris terviklik mõtisklus elust ja äraelamisest praeguses Eestis. Kirjapildis võiks iga lauset ja paljusid märksõnu veel edasi arendada ja kommenteerida, aga olgu no niisama. Runneli hääl kõneles:

«Ma olen ennast naljatamisi nimetanud sünnipäraseks sotsialistiks ja ilmavaatelt — kuningriiklaseks *toim. märkus*: mitte rojalistiks; vt H. Runnel, «Isamaavajadus», 1991/. Mis tähendab sünnilt sotsialist? See tähendab, et ma saan aru, et kui on tegemist riigiga või ühiskonnaga, siis on vaja ka elu juhtimiseks sotsiaalsel programmi. Aga kui mina või mõni teine seda praegu räägib, siis mitmed inimesed hakkavad närviliselt värisema ja ütlevad kisendades, et meie ei taha enam sotsialismi. Tähendab, et see sõnatüvi — sotsiaalne ja sotsialism — aetakse segamini ja loodetakse, et uues ühiskonnas uuel ajal võib riiki ehitada ilma sotsiaalse poliitikata, ilma kõiki rahvakihte silmas pidamata. Ja asendatakse see sotsiaalpoliitikaprogramm hoopis teise märksõnaga — turumajandus.

Mis on «turumajandus»? See on ka üks lihtne tõlkelaen praegu. Sest varem kasutati teda ka, aga kas rohkem või vähem reguleeritud majanduse tähendus. See on turumajandus laiemas mõttes. Just see tähendab turumajandust. Aga meil on juhtunud nüüd niimoodi, et turumajanduseks

peetakse seda kunagi nõukogude ajal ära kaotatud t ä i k a t , mida nimetati kõlvatuks asjaks nõukogude inimesele, ning uue aja tulles hakati taastama turumajandust, ja kõigil oli silme ees see ärakaotatud täika. Ja nüüd me olemegi jõudnud selle olukorrani, kus öeldakse, et sotsiaalprogramm on paha sotsialism, seda ei maksa enam meenutada, ja turumajandus on see — täika!

Minu meelet on eelmise valitsuse põhipahe olnud selles, et riigi majandust hakati seadma riigile mitteväärilise standardi järgi. See algas ammu. Siis kui lasti esimesed vabad ettevõtlused sündida. Noh näiteks, kui sa võisid oma autoga taksot sõitma ja teenima hakata. Aga väga kiiresti läks riigi rahabilanss tasakaalust välja, ja ühel hetkel hakkas riik võistlema ja oma majandust ja rahandust reguleerima /n-ö vaba ettevõtluse äärmuslaste chk/ marodööride järgi, kes olid vallutanud «vaba» turu. Ja see põhiline rahvakiht, keda võibki nimetada «rahvas», jäeti siis riigi ja marodööride vahele. Ja mis on selle tulemus?

Selle tulemus on see, et need vähesed kapitalid, need rahalised hoiused, mis rahva põhilisel kihil (vaesel kihil) oli, (sest sotsialismi ajal ei saanud ju keegi hiiglarikkaks, vaid meie rikkus oli rahvusliku, kollektiivse rikkusena — siiski! — ladestunud tehastesse ja vabrikutesse, linnamajadesse. . . , see oli meie ühine omand — siiski! —, ja ainult erakäsituses olev kapital oli — suuresti hoiuarvel), oli, aga nüüd mindi seda teed, et kiirendatud inflatsiooniga hävitati kogu selle «stagnaja rahva» väikene varandus, potentsiaal.

Sellest ei oleks midagi, kui see asi oleks lahendatud nii, nagu pärast sõda lahendati Saksamaal, kus öeldi: me oleme koos sõdinud, koos kannatanud, olgem ühel hetkel k õ i k nullväärsed, kõigi varandused — võrdsustada. Aga ei, meie marodööride kapitalid kasvasid, aga teistel kahandatakse plaanikindlalt, ja see muudab selle rahvakihi, rahva, täiesti võimetuks. Võttes appi vanad paha märksõnad, tuleks öelda, et sellise manipulatsiooniga on toimunud viimane — e k s p r o p r i e e r i m i n e ! Õigluse sildi all on püütud sisendada mõtet, et ainukene sotsiaalne kohustus on likvideerida see ajalooline ebaõiglus, mis sündis 1940. ja 1950. aasta vahel, hävitada need kadunud kinnisvarad ja varandused, mis tol ajal omanikelt ära võeti, aga samal ajal selle loo-

sungiga pannakse. . . , uinutatakse meie tähelepanu, ja me ei näegi, kuidas «stagnaaja», tähendab sotsialismi ajal kogutud väikene varandus hävitatakse ära täpselt samal moel, sama «õigusega», nagu hävitati neljakümnendal aastal. Ja seda julgatakse teha sellepärast, et me oleme «stagna-aja rahvas» ja me oleme — vääritud!

See on uus kõlvatuse laine ja me oleme jõudnud sisuliselt analoogilisse olukorda, mis kaua aega oli Lõuna-Aafrika Vabariigis. Mis oli selle vabariigi olukorra märksõna? See oli väga kecruline sõna — apartheid?! Siin on nüüd «rahaline rassism». See algas ammu. Siis kui taksojuhgid läksid ülbeks, vaatasid, kui sul ei olnud võõra riigi raha taskus, lükkasid sind taksost välja. See oli «apartheidi» algus. Ja seda ideoloogiat on nüüd jätkatud. See on väga skemaatiliselt seletatud, võibolla natuke hüperboolselt, ja selles mõttes võibolla tundub natuke ülekohtune mu jutt, aga see on siiski kujundlikult antud visand meie olukorra kohta.

Võiks veelgi ühte võrdluspilti kasutada ja öelda, et see olukord, mis meil on, on sisuliselt nõukogude vangilaagri analoogia. See, millest kirjutab Solženitsõn: kuidas vangilaagrites mängisid kokku kaks jõudu — administratsioon ja kurjategijad (blatnoid), ja kes siis rõhusid, noh, noid normaalsemaid vange, või eriti poliitvange, või ideevange. . . Ja praegu — selle majandusreformi või perestroika aktsioonid on väga analoogilised olnud. . . Ühe sõnaga: me elame laiendatud vangilaagris, kus võim, kelle käes on raha ja relvastus, mängib kokku täika hangeldajate ja marodööridega. See on klassikaline sõjajärgne seisund — alati tekivad marodöörid. Aga kui on välja kuulutatud (klassikaliselt!) sõja-aeg, siis maro-

dööridega käiakse ümber pisut teisiti. Osa neist lihtsalt hukatakse. Sest seadused siiski kehtivad. Ka moraalsed seadused. — Aga praegu on meil ka need vanad, klassikalised sõjaaja seadused nurka visatud ja on üliinimesteks ja ainuõigeteks kuulutatud need tõepoolest marodöörlikku ideoloogiat ajavad inimesed. Ja see on meie praeguse riigifilosoofia ja –kõlbluse kõige rängem kokkuvõte, mida ma oskan nii piltlikult teha.»

«See oli siis Hando Runneli nägemus praegusest elust ja olust ja poliitikast, aga sa ajad siin Tallinnas praegu ka ise poliitikaasju mõnes mõttes?» küsis Peeter Heina hääl.

«Noh, kas me ajame? — Kui me oleme poliitilises jõuvaljas, siis me kõik «ajame» ka poliitikat, tahes–tahtmata. Jah, ma võibolla peaksin ütleva, et hoolimata sellest skeemist, mis ma nüüd rääkisin, näen ma siiski ka suuri tendentse, mis ei lase mind väga kurvameelseks muutuda. Ma näen, et ikkagi koonduvad ka moraalsed jõud ja mingi ühispingutus kannab vilja. See, mis laseb mul head uskuda, on see kogemus, mis ma sain nüüd mõne kuu jooksul Põhiseaduse Assamblees tööd tehes. Ma nägin, kuidas silma all inimesed kasvavad. Kuidas nende riigifilosoofiline arusaam on täienenud, tihenunud ja konkreetsemaks muutunud võrreldes algusega; kuidas alguses pilvedel ja poris olevad inimesed on siiski ühte kohta koondunud; kuidas nende tolerantsus ja teineteise mõistmine ja samuti riigi mõistmine on süvenunud, ja kuidas see areneb edasi. . . See teeb vahel päris rõõmsaks, lootuslikuks, et me päris ära ei kao, et me jõuame kuhugi välja.»

(26.III 1992)

VAATENURK

ASTRID REINLA
Kaheksa kuuga Euroopasse?

ALEKSANDER PULVER. TOIMETULEK
ISEENDAGA. Kaksikümmend üks sammu enese-
kindluse poole. Tartu, 1991, 126 lk.

Tartu (Riiklikus) Ülikoolis koolitati üksvahe psühholooge. Mis neist saanud on, seda ma ei tea. Kuulda neid igatahes ei ole, välja arvatud Eesti Raadios kolmapäeva õösel, justkui oleks psühholoogia endiselt mõni põrandaalune teadus. Ime siis, et inimesed paluvad kirjanikke: õpetagu ometi eesti rahvas tööd tegema. Sama hästi võiks paluda heliloojaid, et nad kirjutaksid oopereid elektri säästmisest.

Või kas on tarvis üldse kellelegi midagi õpetada, nüüd, hundiseaduste aegu, kus igathea enda asi on välja rabelda või põhja vajuda. Pealegi ütlevad välismaa psühhiaatrid viisakalt, et Eestis pole nagunii ühtegi normaalset inimest. Olgu selle diagnoosiga kuidas on, aga psühholoogiline kirjaoskamatus on üks nõukogude režiimi pärandeid ja maksab valusasti kätte, eriti praegu, kui tuleb järjest ületada pigem psüühilisi kui majandusbarjääre. Enamik täiskasvanud inimesi peab muutma oma harjumusi, ellusuhtumist, väärtushinnanguid. Õnnelik on see, kes mõistab kassi kombel käppadele kukkuda.

Seda käppadele kukkumist ongi võtnud nõuks õpetada Aleksander Pulver, esimene eesti psühholoog, kes on sõandanud psühhoteraapilise raamatu kirjutada. Raamat võeti hästi vastu, st osteti ära. Arvestada tuleb siin sedagi, et eesti lugeja lauale on jõudnud enne Pulverit ainult Vladimir Levi ja Dale Carnegie, kusjuures totalitaarriigi psühholoog (Levi) oli oma raamatuid kirjutades just nii vaba, kui ametlik ideoloogia parasjagu lubas, pärast Carnegie'd aga on psühholoogia kui teadus omajagu edasi arenenud. Nõnda siis on Pulverit raamat esimene tänapäeva hingeravimeetodeid tutvustav teos, mis eestlasele kättesaadav.

Saab eestlase haige hing terveks, kui ta Pulverit raamatu läbi loeb? Kahtlemata ei, nõnda pole autor mõelnudki. «Toimetulek iseendaga» ei ole populaarteaduslik brošüür, vaid tõsine hingeravikäsiraamat, mis eeldab igaõhtust tööd enda kallal, keskmiselt kaheksa kuud järjest. Kes selle vastu peab — kaheksa kuud lihasedõdvestust, kujundite silma ette manamist, päevikupidamist, tabelite täitmist, eneseanalüüsi — saab autori kinnitust mööda juba pooleldi eurooplaseks, on astunud sammu demokraatliku ja vaba inimese poole.

Ma ei kahtle, et neid sammhaaval astujaid on, eriti niigi elurõõmsate ja toimetulevate inimeste seas — umbes nõnda, nagu karsklased meeeldi loevad—vaatavad alkoholistast propagandat. Inimese, kes niigi hirmude kütüsis vaevleb, peletab paraku eemale nõue regulaarselt harjutusi teha ja enda kallal vaeva näha, eriti kui näiteks ühe harjutuse all on kuusteist punkti ja seitseteist alapunkti, kõik kenasti nummerdatud. Ei ole kerge saada eurooplaseks, mitte ei ole.

Carnegie'd lugenuna igatseb minusugune kirjainimine harjutuste vahele rohkesti positiivseid näiteid, kuidas mõnel teisel on õnnestunud endaga toime tulla — kas nüüd just Henry Fordil või Sarah Bernhardtil, võib-olla hoopis mõnel inimesel Aleksander Pulverit juhendatud psühhoteraapiagrupist. Sest positiivseid kogemusi peaks autoril ju jätkuma, muidu polnuks mõtet raamatut kirjutama hakatagi. Aga ei tea, võib-olla on positiivsed näited koos Carnegie'ga vajunud psühholoogiaajaloo prügikasti ja tänapäeva teadus elis-
tabki kiretut kirjeldust emotsionaalsetele mudelitele. Kuigi näited ei ole veel ühtegi grammatikaõpikutki ära rikkunud, mis siis toimetulemisõpikust rääkida. Seda enam, et toimetulemist õppida on märksa raskem kui grammatikat ja see on ehk eluliselt vajalikumgi.

Aga Aleksander Pulverit julge pealehakkamine väärrib ometi kiitust. Ta on võtnud käsile töö, mis ei lõpe iial otsa, ta tahab kujundada Eestis «minade ühiskonda». Eks me tuleval aastatuhandel näe, kas õnnestub või ei.

KALEIDOSKOOP

TOOMAS RAUDAM

«Maailmast minema», «Kibemagus». Kaks inglise romaani

Sa oled kuulus fotograaf, sa oled üle kuuekümneme, su relvatöösturist isa vihkab sind, sest oled talt võtnud ta naise, sinu ema, keda sa näinud pole, sest ta suri sünnitusel. Sul oli naine, hurmav kreeklanna, kes hukkus lennuõnnetusel, olles teist kuud rase su isa usaldusametnikust, firma tulevases esimehest (sest sina keeldusid isa rada minemast). Sul on tütar, keda sa armastad, kuid keda sa pärast isa surma (pomm autos, terroristide pime kättemaks?) ning tütre abielu reisibüroo reklaamiagendiga ja elama asumist Améerikasse juba kümme aastat näinud pole. Su tütar vihkab sind ja sinu lapselapsed, kaksikud, on sinust parimal juhul ainult kuulnud. Sul on sinust nelikümne aastat noorem armuke, kellega oled nõuks võtnud abielluda (ning kes ootab sinult last), kuid sa ei tea, kas su pulmakutsele, mis sa tütrele saatsid, vastatakse. Või kas nad — tütar? kaksikud? kõik koos? — üldse kohale jõuavad? Või jäävad sinna, kus su esimene naine, sellest maailmast väljapoole, sest kui nad tulevad, siis lennukiga...?

Umbes nii võiks tihendatult kokku võtta Graham Swifti viimase raamatu* sisu. Nagu kõikides tema teostes (millest eesti keeles on Krista Kaera tõlkes ilmunud «Sulgpall», *Shuttlecock*, ««Loomingu» Raamatukogus» 1990, nr 27—30, ning E. Sivoneni tõlkes «Eesti Raamatus» peatselt tulemas Swifti põhiteos «Vete maa», *Waterland*), nii on ka selles kirjaniku huviobjektiks Aeg, või õigemini see, mis inimesed sellest teinud on — Ajalugu.

Romaan «Maailmast minema» kätkeb endas õige laia ajavahemikku — tegelaste mõtisklused ulatuvad tänapäevast pronksiaega. Peategelane, elupõlise relvatöösturi Robert Beechi poeg Harry on sündinud 27. märtsil 1918, tema kaks onu Edward ja Richard hukuvad 1915. aastal Esimeses maailmasõjas, Robert Beech haarab kaevikusse kukkunud granaadi ning kaotab oma parema käe kolm päeva pärast poja sündi, 30. märtsil 1918. Harry ja tema esimene naine Anna kohtuvad

1946. aastal Nürnbergi protsessil, kus Anna töötab tõlgina, Harry akrediteeritud fotograafina. Nende tütre Sophie mees Joe on sõjaaja laps — sündinud 1941. aasta juunis — ning mäletab Londoni pommitamist. Sophie kohtab oma meest Kreekas, ema sünnimaal, 1967. aasta kevadel, just siis, kui seal tuleb võimule sõjaväehunta ja tänavail on näha tanke. Beechide relvaäri saab alguse 1875. aastal, Robert Beech hukub autosse pandud pommi läbi 23. aprillil 1972, jõupäeval, päeval, mil Püha Jüri — St. George — tappis draakoni. Roberti ja Harry, isa ja poja suhete soojenemist tähistab Neil Armstrongi «väike-suur samm inimkonna hüvanguks» Kuu pinnal 21. juulil 1969. aastal, mida isa ja poeg telekraanilt jälgivad. Loetelu võiks veelgi jätkata (ning lisada, et Graham Swift sündis 1949. aastal ja on käesoleva referaadi kirjutajast tervelt kaks aastat noorem ja palju-palju andekam). Kõik need daatumid on kangelaste eluga kindlas, täpselt fikseeritud ning sageli ka pahaendelises seoses. Numbrites väljendunud aeg ongi see, millest inimesed pääsu otsivad ja neil otsinguil ennast lõputute ühest paigast teise rändamistega petavad. Kreeklased unistavad Inglismaast, inglased Kreekast, ameeriklased mõlemast. Pole enam sellist kohta — maailmas —, kus maailma eest pääsu oleks. Kõik, ka õhufotodelt ja lennukiaknast paistvad maastikud, mida me looduse pähe nautinud oleme, on kui mitte äsja, siis aastatuhandete jooksul inimtehtud või inimese poolt järele aidatud (Nürnbergi pommitamine näiteks oli üks selline «hoobilt»-järeleaitamine). Mitte midagi pole kogu aeg olnud, kõik on kas tekkinud või tehtud. Paradiisi pole. Paradiis on inimese kodu, juhul kui see tal olemas on. Või siis: pääs maailmast on sinus eneses. (Joe: «Mõtlesin, et õnn on kusagil mujal. . . Nüüd ma tean, tean ja tunnen, et minust saab tunnimees, kes on alati valves. Sest õnn on inimese sees ning ma proovin kõik halvad asjad sellest eemal hoida.»)

Harry Beech on oma õnne, tõe (peegeldada maailma sellisena, nagu ta on: julmana) otsinguil kogu aja liikvel. Ta on olnud Vietnamis, pildistanud Nürnbergi — õhust! — pärast pommitamist, Göringit, Rosenbergi ja teisi sõjakurjategijaid kohtuprotsessil, jäädvustanud filmilindile sureva sõduri, halastust anuva lapse ja halastuseta monstri, tapja. Ehk on ta seeläbi ise halastuse-

*Graham Swift, *Out of this world*. Penguin Books, Harmondsworth etc, 1988.

ta? Küll mitte tapja, kuid eba-inimene, Külm Silm, Okulaar—Objektiiv?

Selliseid küsimusi esitab endale ka Harry Beech ise. Üldjuhul leiab ta oma käitumise õigus-
tatud olevat. Siin tuleb muidugi meeles pidada, et enamik asju tema pildidel on otseses seoses tema isaga, relvamagnaadiga. Ta justkui pildistab oma isa tegusid. Kuid Harry Beech ei mõista isa hukka. Ta meenutab oma Victoria ristiga autasustatud ürg-isa ning neist meenutustest kasvab pikka-
mööda välja (kõikidele psühholoogilistele roma-
nidele peaaegu kohustuslik) arusaamine ning sel-
lega koos ka andestus. Harry Ameerikas elav tü-
tar Sophie, kes demonstreerib oma isa-põlastust
sellega, et kutsub teda lihtsalt «Harry'ks», tuletab
psühhoanalüütiku juures ravil käies meelde oma
igiliikuvat päevapiltinikust isa ja siingi toimub
seesama: järkjärguline aru-saam.

Raamat ongi niisugusel printsibil üles chita-
tud ja vastavalt liigendatud—alapealkirjastatud:
HARRY (monoloog iseenda ja tütreaga), SOPHIE
(monoloog iseenda ja isaga, formaalselt ka ra-
viarstiga), lõpupoole lisandub veel Sophie ema
JOE tekst ning Harry esimese naise ja Sophie
ema ANNA pöördumine, mis lõpeb lennuõnnetu-
se, kõneleja surmaga ning on romaani üks ilusa-
maid kohti.

Nagu Thalesel Mileetosel nii on ka Londonis
sündinud inglise kirjaniku loomingus tähtsal ko-
hal VESI. Algelemendi jõus ja osas esines ta
«Vete maas» ka jutukogu «Ujumaõppimine»
(*Learning to Swim*) sisaldas üht selleteemalist no-
velli (kummagi pealkirjast rääkimata), vee kui
inimspühika ja teispoosuse müstilise meediu-
miga on kohati tegemist ka romaanides «Sul-
gall» ja «Kommipoe omanik» (*The Sweet-Shop
Owner*), peale selle on Graham Swift koos David
Profumoga toimetanud antoloogiat, mille pealkiri
räägib ise enda eest: «Maagiline ratas: kalapüü-
misest kirjanduses».

Romaanis «Maailmast minema» on episood,
kus Harry sööstab merre oma tüdruku päästma, sest
talle tundub, et tüdruk upub — ema on lapse järe-
le vaatamise hooletusse jätnud ning hõljub unu-
susrikkana (ning nagu hiljem selgub — patusena)
merelaineis. Kuid rohkem kui päästa ihkab isa
last emmata ja mitte kunagi enam lahti — maail-
ma minema — lasta.

Romaanis on tähtis veel kolmaski, Swifti pu-
hul, nagu mulle tundub, uus algelement — ÖHK.

Raamatu (Harry) viimane lause: «Ja mind tõs-
teti üles, minema sellest maailmast, pruunist ja
ebamäärasest muda—ajast õhu aega.»

*
«Chenide perekond oli elanud Ühendatud Ku-
ningriigis neli aastat, mis on küllalt pikk aeg sel-
leks, et minetada kuuluvustunne ühiskonda, kust
nad olid emigreerinud, kuid liiga lühike tund-
maks ennast uues kodus mugavalt.»

Nii algab tänapäeva inglise kirjanduse noor-
põlve ühe andekama esindaja Timothy Mo, stün-
nilt hiinlase, hariduselt britlase teine, 1982. aastal
esmailmunud romaan «Kibemagus».*

Timothy Mo sündis 1952. aastal Hongkongis,
ta ema oli inglanna, isa pärines Lõuna-Hiinast,
Kantonist. Õppis Hongkongis ja Inglismaal, oli
ajaloolektoriiks Oxfordis ning tegi kaastööd palju-
dele ajakirjandusväljaannetele, sealhulgas «Ti-
mes Educational Supplement'ile» ja «The New
Statesman'ile». Ta esimene romaan «Ahvikuninga-
gas» ilmus 1978, «Kibemagus» aga esitati 1982.
aastal inglise kõige prestiižikama kirjandusauhin-
na Booker Prize kandidaadiks.

«Kibemagusa» Chen elab oma naise Lily, poja
Man Kee ja naiseõe Muiga Londoni rääpases agu-
lis. Iseloomult on Chen malbe ja järeleandlik. Kui
poleks ta pilusilmi, kollast nahka ja ümmargust
kuu-nägu (Cheni naise ja õe nimed ongi vasta-
valt Kuu Öis ja Kuu Lillia), siis võiks ta olla ka
eestlane või inglane. Lily on hädas oma inertse
mhega, kes o m a pisipoe või baari avamisest
kuuldagi ei taha, veel inertsema õega, kes muud
ei tee, kui vahib ööd-päevad läbi televiisorit,
ning poolteiseaastase pojaga, kelle pea on suur
nagu melon või jalgpall — äkki on poiss alaare-
nenud?

Nii kulgeb rahumeelse hiina perekonna sünd-
mustevaene elu päevast päeva, kuni ilmuvad la-
vale (teatraalsed nad tõesti on) Punane Nui, Val-
ge Paberleht, Öö-vend ja — Rohusandaal,
ainus naine selles igast maailma nurgast Londo-
nisse kokku sõitnud ning siin narkootikumiariga
tegelevate Šanghai ja Hongkongi mõrtsukate ja
kaabakate kirjus ja kurjas, kuid mõnevõrra koo-
milises — täisvärvides grotesk mõjub alati nõnda
— seltskonnas. Kauges Hiina kodukülas haiges-
tub Cheni isa ning vajab ravimiseks raha. Hiina
inimene ei ole inglise (eesti) inimene, tema kan-
nab oma vanemate eest hoolt ning pigem nälgib
ise, kui laseb oma isal—emal puudust tunda. Che-
nil pole kusagilt raha võtta ning siin sekkubki Pu-
nase Nui jõuk — koos Cheniga restoranis töötav
rumeenlane Fok, kes on jõuguga ühenduses, teeb

*Timothy Mo, Sour Sweet. Aventura, 1985.

Chenile ettepaneku temaga mängupõrgusse tulla. Chen annab ahvatlusele järele, kaotab ning peab Fokile, kes talle raha laenas, vastuteene osutama. Nii saab Chenist narkobisnessi väike, kuid vajalik kruvike. Ta üritab kõrvale tõmbuda ning kolib kogu perega uude, veel räpasemasse ja mahajäetumasse paika, kus ehitab endale tüüpilise hiina väikepoe, mis rõõmustab nii tema naist Lilyt, kes juba ammuilma on mehe kinnipitseeeritud huultelt sellist otsust oodanud, kui ka naiseõde Muid, kes nagu unest ärgetas saab vaata et liigagi heaks tuttavaks kõrvalasuva garaaži töökoda külastavate autojuhtidega, ning melonipealist Man Keed, kes isa-ema lohutuseks ütleb oma elu esimesed sõnad — ingliskeelsed!

Vastu Cheni tahtmist, kes johtuvalt katsest end jõugusidemetest lahti rabelda ei soovi ülemäärast reklaami, saab pood-söökla kuulsaks. Peale autojuhtide hakkavad seda külastama teisedki inglisis-inimesed, kelle — eriti aga just noorte — käitumisest Lily kuidagi ei taha aru saada (õudne, kui tema poeg selliseks kasvab!), ehkki Mui ütleb selle üldsegi mitte nii võimatu olevat — tuleb ainult rohkem ja tähelepanelikumalt televiisorit vaadata. Viimast nõuannet võtab Lily ka kuulda, lastes Chenil pildikasti sõõgisaaali seinale riputada, mis niigi edukale äritegevusele veelgi kasuks tuleb.

Hiina (eesti) inimesed on imelikud, Lily ei märkagi, et tema õde on juba kaheksandat kuud rase. Kuidas ta jõudis? Ja kellega? Härra Constantinidese, kreeklasest garaažiomanikuga? Autojuhtidega? Kas teadis ta isegi täpselt, kes on lapse isa? Ja miks ta tema, Lily käest nõu ei küsinud? Või — hoidku jumal — äkki Cheniga, tema auväärse abikaasaga? Imelik küll, aga varem polnud Lily arvanud, et ta õel sellised vajadused üldse olemas on.

Saladuseks see jääbki. Mui läheb hea tuttava proua Law juurde ja sünnitab seal tütre, kelle jätabki rikka proua juurde kasvama — sest «selles peres pole tüdrukuga jaoks kohta».

Sureb Cheni ema. Cheni pere peab vastu võtma uue liikme, 71aastase isa, kelle jaoks seatakse valmis ülakorruse mugav omaette toake. Kuid vanamees eelistab paraku elada — magada, süüa — poeleti all ning kuulata täisvõimsusel kiledat hii-

na ooperimuusikat, millega ei pere ega poekliendid harjunud pole, aga mis imponeerib Man Keele, pojapojale, kellega vanaisa kohe sõbruneb. Vanaisale on meele järgi Man Kee suur pea, kuhu tema arvates sellevõrra rohkem ajusidki peaks mahtuma, milles küll poisi ema sugugi nii veendunud ei ole, sest selle asemel et hiina erikoolis, kuhu ta kalli raha eest õppima pandi, endale eriala omandada, tahab Man Kee saada — aednikuks!

Kõik Lily pingutused perekonnaelu õigetele rööbastele juhtida luhtuvad, arusaamatud asjaolud rõõvivad talt õe sümpaatia, poja armastuse ning lõppude lõpuks ka Cheni, kalli abikaasa, kes ühel õhtul lahkub — teadmata kuhu.

Ning Lily ei saa kunagi teada, et kümnenaelased pangatähed, mis talle Amsterdamis postitemplit kandvas ümbrikus iga kuu saadetakse, ei tule Chenilt, vaid kurikuulsal Triad-kogukonnal Hungi perekonnalt, kes vastavalt igivanale traditsioonile tapetu omaste eest hoolt peab kandma.

Lääne kultuur on praegu vastuvõtja osas. Nii Ameerikas kui Inglismaal elavad hiinlased (või indiaalsed, Salman Rushdie näiteks) — sageli juba seal sündinud, kuid kelle kontakt emamaaga pole veel täiesti katkenud, ehkki nad ennast ka kohapeal veel päris kodus ei tunne — nõuavad endale sõnaõigust, kindlat kohta uue kodumaa kultuuris. Nagu sellistel puhkudel ikka, kõigub pendel unustamise ja mäletamise vahel (Lilyst ei saa kunagi inglisis-inimest, kuid ta õde, kes lõpuks abiellub Cheni kunagise töökaaslase, usina härra Lo'ga, avab kalarestorani ja taotleb endale teist kodakondsust).

Raamatut lugedes tekkis mul küsimus (kes teab, ehk oli enne vastus, siis küsimus?): mis oleks eestlasel sellist, mida kõrvutada hiinlaste põsenukkide, viltuste silmade (ehkki ka ürggrilastel olla nad enam-vähem samasugused), riisipulkade, jumalakujukeste, *yin'i* ja *yang'iga*? (Ning sellega, kuidas Kuu-tütred jõuludeks kalkunit tapsid, talle valu vaigistamiseks rummi nokast sisse kallates?)

Ega peale sündisõõmise suurt meelde ei tulnudki. Kuid seegi oleks midagi, kui osata liita see mingisse niisugusesse inimlikku kooslusesse, nagu «Kibemagus» seda pakub.

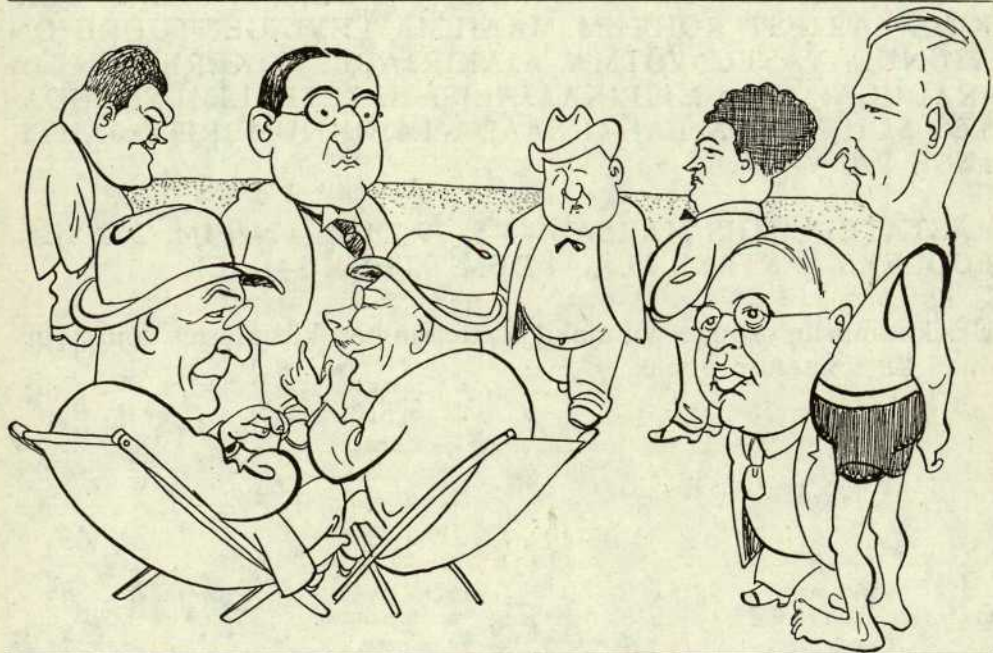
PÄRNU RANNAS

KA tänavu Pärnu kaitses edukalt oma meistritiitlit — Nizza aunime. Esiteks on ta ka tänavu meie lõunapoolseim suvituskoht, kuna meil pole veel läinud korda Aafrikas asumaid muretseda, ja teiseks — kursaalide ja salongide hinnad kihutavad galopis välismaa omadele järele. Koorida mõistetakse siin eeskujulikult, imestada jääb ainult, miks pole siia veel koorejaama chitatud.

Pärnus on olnud viimasel ajal palju enesetapmisi ja enesetapmise katseid. Annan pea, et need õnnetud sõid lõunat või õhtut mõnes peenemas kohas.

Rannaelu on läinud aasta oma kõrval kahvatu. Pulss nõrk ja reuma jalas. Tal tuleks kindlasti võtta mõned mudavannid, ja kui mitte rohkem, siis kordki nädalas. Muide trikoo on jäänud endiselt sunduslikuks. Tänu jumalale! — oli kuulda, et tänavu võetavat tarvitusele valjemad abinõud kõlbluse tõstmiseks, ja nimelt — Kemal paša poolt kõrvaldatud ilus komme, mis keelas õrnemal sool näidata oma nägu.

Soomlasi on rohkesti, nii rohkesti, et suguvennad jäävad hoopis varju. Pole ka imestada, kui piisutki tunda valuuta vahekordi. Seal, kus soomlane leiab, et «pergelä odav», eestlane hoiab enese kilomeetri kaugusele ja pöörab näogi kõrvale. Kes julgem, see vaatab binokliga.

Ees pahemal — Läti saadik Sarinš ja Ed. Virgo ajavad diplomaatlikku juttu. Neist viimane kuulub Pärnu suursuvitajate põhikapitali hulka. Paremalt on linnapea, kelle ideaal oleks näha Pärnut välismaalastelt valuuta õngitsejana. Soovime talle õnne — edusamme on igatahes märgata. Kõrvall end. rahaministri Teetsovi vend «Tõõts» uurib, kas ei leidu mõnda uut suvitajat, kes pole veel kuulnud ta uusimat anekdooti. Tagaplaanil pahemal — seda «liikumist» vaatlev Fatty, tuntud Pärnu suurus — pardon — paksus. Eemal on Endla direktori vend end. rahaminister, kellest kahjuks rohkem midagi ei tea öelda. Dr. Akel on ka juba saabunud, nägu pilvine. Pole hea, kui on tütreid! Orkestrijuhht Tago on nagu ennegi — isegi kõht pole enam edenenud.

HEA LUGEJA

TELLI JA OSTA KODU- JA VÄLISMAAL AJAKIRJA

«VIKE RKAAR»

OSTES MAKSAB ÜSIKNUMBER 5 \$, 8 DEM, 17 FIM, 27 SEK, KUID JÄRJEST ROHKEM MAAILMA LEVIAGENTUURE ON ASUNUD VASTU VÕTMA AJAKIRJADE «VIKERKAAR» JA «RADUGA» (vene k.) PIKAAJALISI ETTETELLIMUSI, AIDATES SUL NÕNDA LAHTI SAADA ÜSIKNUMBRITE JAHTIMISE VAEVAST.

AASTATELLIMUS MAKSAB 44 \$, 77 DEM, 174 FIM, 262 SEK. POOLEKS AASTAKS 25 \$, 44 DEM, 92 FIM, 141 SEK

Üsiknumbrite ostmise või ajakirja ettetellimise küsimustes võib pöörduda ka toimetuse poole.

Vikerkaar

Toimetus:

Peatoimetaja Toivo Tasa 44 58 26.

Peatoimetaja asetäitja Alla Kallas 60 17 72.

Vastutav sekretär Jüri Ojamaa 44 12 48.

Algupärane ja tõlkekirjandus Märt Väljata-
ga 60 18 58.

Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika
Marika Mikli 60 18 58,

Kajar Pruul 60 18 58 (Tartus teisip reedeni
k 14—16 tel 31 373).

Üldinformatsioon Olev Remsu 60 18 58.

Keeletoimetaja Tiina Lias 60 18 58.

Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 60 18 58.

Tehniline toimetaja Katrin Mürk 60 18 58.

Masinakiri Viivi Hantadze 44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagas-
ta.

Praaeksemplaride kohta saab teavet trüki-
koja tehnilise kontrolli osakonnast
68 14 11.

Toimetuse aadress: EE0031, Tallinn, Toompuiestee
30.

Fax 442-484.

Kirjastus «Perioodika», EE0001, Tallinn, Pärnu mnt 8.

Laduda antud 05.03.92

Trükkida antud 20.04.92

Ofsettrükk. Trükipoognaid 7,8. Tingvärvitõmmiseid

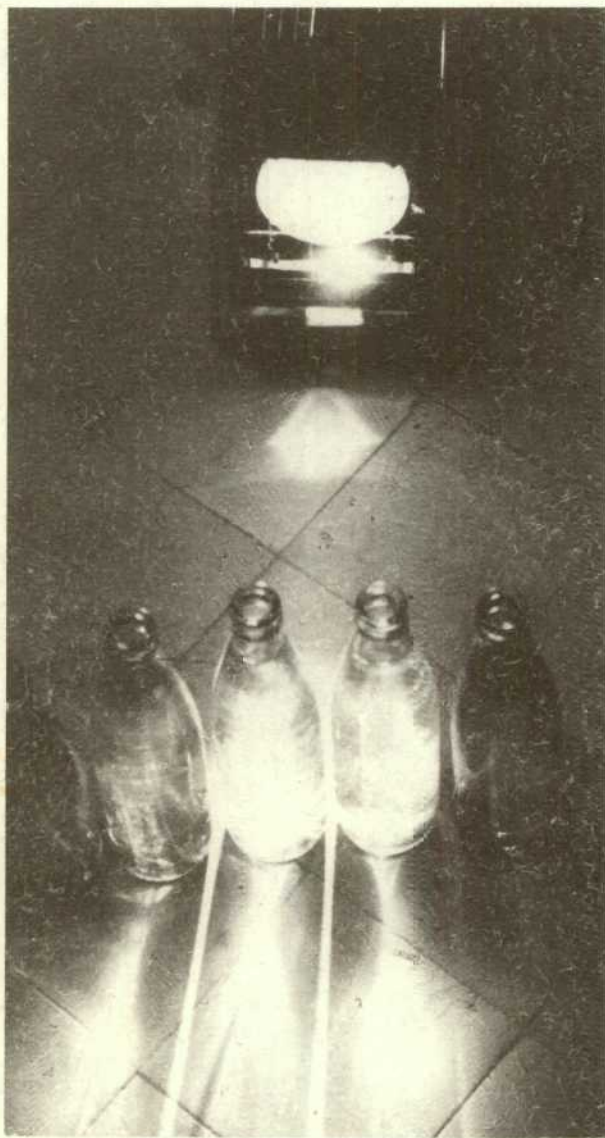
12,51. Arvestuspoognaid 9,55. Tellimuse nr 980.

Tallinna Ajakirjandustrükikoda. Pärnu mnt 67a.

«Vikerkaar» nr 5

Hind 6 rbl.

Vikerkaar

Hind rbl. 6.—
78245